

**КРАЄЗНАВЧИЙ ВІСНИК
КІРОВОГРАДЩИНИ**

ВИПУСК IV

ЗМІСТ

ЧАСТИНА I. СПАДЩИНА

Соколов Г.І.

ЩОДЕННИК 1838 РОКУ6

ЧАСТИНА II. DOKUMENTUM

Грицайова З.М.

КНИГА ШЛЮБНИХ ОПИТІВ ЄДИНОВІРСЬКОЇ ПОКРОВСЬКОЇ ЦЕРКВИ МІСТА ЄЛИСАВЕТГРАДА ЗА 1850 РІК.....43

Пивовар А.В.

ПОСВІДЧУВАЛЬНІ ЛИСТИ, ВИКЛИКИ ТА ПАСПОРТИ, ВИДАНІ ЗАПОРОЗЬКИМ КОЗАКАМ, ЯКІ ПРОЖИВАЛИ У ПОСЕЛЕННЯХ ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКОЇ ПРОВІНЦІЇ 1771-1775 РОКІВ.....65

Сергеев В.

НА ЗЛАМІ. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОЦЕСИ НА ПРИДНІПРОВСЬКИХ ТЕРИТОРІЯХ ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ПІД ЧАС УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 РОКУ81

Тупчієнко М.П.

ЛИСТ В. ЯСТРЕБОВА ДО М.СУМЦОВА.132

ЧАСТИНА III. MEMORIA

Гайда Л.А.

О.М.МАРИНИЧ – ВИДАТНИЙ УЧЕНИЙ-ГЕОГРАФ, ДЕРЖАВНИЙ ТА ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ (ДО 90-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ).....141

Долгіх М.В.

СЕСТРА СЛАВЕТНОГО ШАНІСТА, ДОНЬКА ВИДАТНОГО ПЕДАГОГА: ТВОРЧИЙ ПОРТРЕТ НАТАЛІЇ НЕЙГАУЗ.....153

ЧАСТИНА IV. EXPEDITIO

Панченко К.І.

Й. А. ГІЛЬДЕНШТЕДТ У ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКІЙ ПРОВІНЦІЇ 1774 РОКУ. ПРО БОЛГАР У НОВОРОСІЇ ХVІІІ СТ.165

ЧАСТИНА V. CONFERENTIA

Гаращенко М.О.

ТО СКІЛЬКИ Ж РОКІВ НОВОУКРАЇНЦІ?.....	171
<i>Долгіх М.В.</i>	
Й.А.ГОЛЬДЕНБЕРГ ЯК ЗАСНОВНИК ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКОЇ СКРИПКОВОЇ ШКОЛИ.	176
<i>Классова О.А.</i>	
ВПЛИВ ВСЕСВІТНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ НА ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОСТІ КАРОЛЯ ШИМАНОВСЬКОГО ТА ЙОГО ЕСТЕТИКО–ФІЛОСОФСЬКОГО СВІТОГЛЯДУ.	182
<i>Ковальков О.Л.</i>	
ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКИЙ ПІКІНЕРСЬКИЙ ПОЛК.	189
<i>Слюсаренко В.А.</i>	
БОРИС МИХАЙЛОВИЧ ЗАВАДОВСЬКИЙ.	203
<i>Хосяїнова Л.</i>	
ЛІТЕРАТУРНИМИ СТЕЖКАМИ ЧЕЧОРИ І БИКОВОЇ.....	207
<i>Чорний О.В.</i>	
КРАСНОСІЛЬСЬКА ПРИКОРДОННА МИТНИЦЯ У ХVІІІ СТОЛІТТІ.....	214
<i>Шевченко С.І.</i>	
ДИТИНСТВО КЕРІВНИКА УРЯДУ УНР В ЕКЗИЛІ (ОЛЕКСАНДР ШУЛЬГІН).	227

ББК 26.890 (4 УКР - 4 КІР) Я 54
УДК 908 (477)

К 78

Черговий випуск «Краєзнавчого вісника Кіровоградщини» у традиційному форматі містить давно опубліковані і вже малодоступні матеріали розділу «Спадщина» та нові роботи краєзнавців Кіровоградської області.

Редакційна колегія:

Бабенко О.О.;

Гайда Л.А.;

Григор'єва Т.А.;

Долгіх М.В.;

Тупчієнко М.П.;

Шляховий К.В. (голова редакційної ради);

Янчуков С.М. (відповідальний редактор).

Рецензенти:

Тупчієнко М.П., кандидат історичних наук;

Чорний О.В., кандидат історичних наук.

ISBN

(с) Ідея проєкту. Шляховий К.В., Гайда Л.А., Григор'єва Т.А., 2006

(с) Укладання. Шляховий К.В., 2010

(с) Художнє оформлення. Шляховий К.В., Висоцька С.О., 2010

(с) Оригінал-макет. Центрально-Українське Видавництво, 2010

ЧАСТИНА І СПАДЩИНА

ЩОДЕННИК

Дневник Григория Ивановича Соколова.

В прошлом году Херсонский помещик Барон Егор Егорович Швахгейм передал мне дневник дяди своего Г.И.Соколова, предоставив мне право напечатать выдержки из него, имеющие общественный интерес, в Записках Императорского Одесского Общества Истории и Древностей.

Дневник этот заключается в двух фолиантах, из коих первый, лишившийся переплета, имеет 311 написанную страницу и заключает в себе дневник за 1838 год, второй же, в старинном кожанном переплете, – дневник за 1843 год (с 1 января по 9 марта на 57 страницах) и, повидимому, без перерыва, за 1844 г. (с 1 января по 6 апреля на 71 странице), затем кое-какия дополнения и массу чистой бумаги. Существовал ли дневник еще за какое либо время Бар. Швахгейм сообщить мне не мог; во всяком случае у него более тетрадей дневника Соколова нет.

Ни бумага дневника, ни почерк автора, довольно четкий, интереса не представляют; пишет автор по русски довольно правильно, хоть и не безошибочно; я орфографии его при печатании дневника не соблюдал. Интерес дневника не особенно значителен, можно бы заключить даже о несколько поверхностном отношении автора к проходившим мимо него событиям; но все же для знакомства с общественною жизнью Одессы, Елисаветграда и вообще Херсонщины в то время дневник Соколова значения не лишен; даже самая мелкия и мало интересныя повидимому заметки хорошо рисуют жизнь помещика средней руки того времени поэтому напечатание извлечений из дневника представляется мне далеко не лишним.

Что касается самага автора дневника, то довольно обстоятельныя биографическия сведения о нем сообщены в его некрологе, написанном Н.Н.Мурзакевичем и напечатанном в Записках нашего Общества, т. III, стр. 522—527, и частью дополняются данными, помещенными в книге Г.И.Михневича: Историч. обзор сорокалетия Ряшельевского Лицея. Од. 1857 г. В виду этого я сообщу здесь о Г.И.Соколове лишь немногия биографическия сведения.

Дед Г. И-ча Александр Соколов был командиром крепости Св. Елисаветы и получил недалеко от нея участок земли, где устроилась

затем деревня Черняковка*), или Соколовка; там А.Соколов и жил. Об отце Г. И-ча Иване А-че у меня сведений нет, кроме того, что он умер, когда Г. И-ч был еще ребенком. Родился Г.И.Соколов 25 Января 1810 г. и детство провел в доме деда по матери генер. Станкевича. Образование получил сперва в пансионе Ришельевского лицея, а затем в благородном пансионе при И. Московском университете и, наконец, на **физико-математическом** факультете этого университета, который он окончил кандидатом в 1828 г. Переселясь в Одессу, Соколов стал чиновником особых поручений при генерал-губернаторе Воронцове, причем был душою тогдашняго светскаго общества, особенно сближаясь с более интеллигентными одесситами, и постоянным сотрудником Одесскаго Вестника. О характере его занятий в это время сообщено много сведений Мурзакевичем и я отмечу лишь, что он в 1833 г. участвовал в описи и оценке коллекции древних греческих монет, оставшейся после смерти Стемпковскаго, составил ей каталог и хранил ее до передачи в Эрмитаж, который ее приобрел. В 1835 г. 17 Января он был избран в члены Импер. Общества Сельскаго Хозяйства Южной России, а в следующем году в секретари этого Общества, оставаясь, по словам Мурзакевича, в этом звании 3 года; что однако не точно, так как 1838 г. уже застал его в деревне. В 1836 и 1837 г. он был секретарем и в Одесской лечебнице для приходящих больных. Затем, как сказано, он еще до начала 1838 г. поселился в деревне; тогда он был уже женат на сестре известнаго крупнаго херсонскаго помещика М.М.Кириякова, Ксении Михайловне, и имел дочь, тоже Ксению; в приданное за женою получил он дер. Бервицевку (Херсонск, у.), где сперва и жил, а потом переехал в собственную Черняковку, став тогда заметным членом Елисаветрадскаго Общества. Когда в 1839 г. основалось Одесское Общество Истории и Древностей, причем М.М.Кирияков был одним из его учредителей, то в первом же собрании Общества 23 апреля Соколов был выбран в число действительных его членов.

Снова возвратился в Одессу к служебной деятельности Соколов в 1845 г., так как с 26 мая определен был испр. должн. инспектора Ришельевского лицея, а 17 октября 1846 г. утвержден в этой должности. В 1847 г. он стал редактором Записок И. Общества Сельск, Хоз. Ю.-России, а в 1848 и 1849 г. испр. доджи, вице-президента этого Общества и, наконец, был настоящим ого вице-президентом; в Обществе же Истории и Древностей он состоял членом издательскаго комитета и библиотекарем. 23 ноября 1850г. он оставил но болезни службу в лицее и перешел цензором в Одесский цензурный комитет; в этом же году оставил он и вице-президентство в Обществе Сельск. Хозяйства, но

Записки его редактировал чуть ли не до самой смерти. Скончался Соколов в Одессе 24 марта 1852 г. и похоронен на Воскресенской даче, принадлежавшей Одесск. Михайловск. девичьему монастырю. Подробности о его смерти и погребении сообщены у Мурзакевича.

По словам последнего, а также и по тем отзывам, которые я получил от лиц, знавших Г.И.Соколова, это был человек вполне порядочный, прекрасно образованный и, когда это требовалось, очень энергичный.

*) В дневнике нередко: Черняховка.

Наиболее работал он для Общества Сельского Хозяйства, посвятив различным отраслям хозяйства и свои важнейшие печатные труды (см. о них у Мурзакевича); но и в жизни нашего Общества деятельность Соколова не прошла совсем бесследно. В бытность его членом издательского комитета он напечатал во II т. Записок Общества, в 1848 г., перевод неизданного французского сочинения Бларамберга: «Замечания на некоторые места древней географии Тавриды» (стр. 1-19) и Историческую и статистическую записку о военном городе Елисаветграде (стр. 384-401), отчасти основанную на архивном матерьяле (см. далее), и участвовал с А.Негри, И.Михневичем, Ф.Ляликовым и Е.Шевелевым в составлении записки «О содержании старых письменных актов Новороссийского края», помещенной в том же томе (стр. 740-787; в 1850 г.). Третья, помещенная в Записках (т. III, стр. 518-521; в 1853 г.) с именем Соколова, статья: Некролог А.Ф.Панагидора-Никовула, в сущности напечатана была им в Одесском Вестнике и оттуда перенесена в Записки Мурзакевичем после смерти автора. Там же Мурзакевич поместил и отысканную Соколовым карту Новосербского поселения. Но Мурзакевич и еще перечисляет исторические труды Соколова: каталог коллекции монет Стенпковскаго (см. выше); перевод Истории крымских ханов, из *Journalde la Societe Asiatique a Paris* – по желанию Мурзакевича; перевод сочинения академика Гильденштедта: «*Reisen durch Russland, 1768-1774 гг.*» (См, об этом в дневнике Соколова) и биографию Бларамберга, для Энциклоп. словаря Плюшара; но важнее всего, что Соколов в 1843—1844 г. открыл в упраздненной крепости Св. Елисаветы архив старых дел, ни кем до того не рассмотренный, и

обратил на него внимание Общества, которое, испросив у Военного Министра право рассмотреть архив, возложило эту обязанность на Соколова. В два лета тетради целыя и полусгнившия, числом 2.169, начиная с 1750 по 1813 г., были обстоятельно рассмотрены, а с любопытных бумаг списаны были копии; много здесь нашлись полезного для истории Запорожья... Опись этим делам, на 159 страницах, отправлена была в Департамент Генеральнаго Штаба, а копия передала Обществу. Тогда же Соколовым отыскан был в Елисаветграде и отрывок первой межевой карты Новосербскаго поселения, сделанной в 1758 г, геодезистом С. Леонтьевым (см. выше).

В виду столь живой деятельности Г.И.Соколова на пользу родной Новороссии остается пожалеть, что о нем сохранилось так мало воспоминаний, особенно как об инспекторе Ришельевского лицея; этой стороны его деятельности Мурзакевич почти не коснулся, ограничившись такими, более или менее, общими, фразами, что на службе своей в это время он проявлял деятельность, безкорыстие и доброту и охотно помогал вверенной его заботам молодежи, на которую всегда справедливо и горячо нападал, но которая умела его любить и уважать. А, может быть, это были для того времени исключительныя качества?

О существовании дневника Соколова Мурзакевич знал, но никаких сведений о нем не сообщил.

Д. ч. Ал. Маркевич.

5 Июня.

1902 года.

Одесса.

1838 год. Генваря 1 число. Суббота. Я решился с настоящаго числа писать дневник всего, что ни случится со мною. Да будет он наполнен только приятным и да послужит он мне воспоминаньем, на котором память могла бы остановиться без всякаго болезненнаго чувства. Оставляю нарочно отдел¹⁾, где мог бы записывать те замечания, которыя представлят мне, когда случится снова заглянуть в этот перечень чувств и мыслей моих. – Здесь невольно останавливаюсь, чтобы заметить, как непрочны намерения человека (в особенности мои.

О пагубная привычка откладывать до завтра, покуда это завтра не сольется быстро с бесконечностью!). Я решился, как говорю в заглавии, писать дневник с Нового года, и решимость свою привожу в исполнение только 12 дней спустя! Именно 12-го числа. Не стану приводить себе на память, что было причиной этого быстрого осуществления моей мысли, чтобы исследование причины не привело-бы меня к невыгодному самосознанию. – И так новый год! Сколько мыслей возбуждают эти два слова, если только остановишься на них с разсуждением! Даруй, Всевышний Благой Отец, даруй совершенный мир и благоденствие тем, кто дорог сердцу моему: в счастье их заключается мое собственное (опять эгоистическое желание – основная мысль! О человек!). – Я проводил праздники и встретил Новый год в м. Ковалевке²⁾, принадлежащей брату моей жены Михаилу Михайловичу Кирьякову³⁾. Мы были в семейственном кругу: М. М. Кирьяков с женою Любовью Николаевной и детьми Наташей, Мишей, Машей и Ольгой; тетеньки жены моей Варв. Мих. Тимченкова, Юлия Мих. Кирьякова, их кузина Екатерина Мих. Чернявская. Из посторонних сестра Любовь Николаевна Над. Ник. Лосева, графиня Ан. Дмитр. Дивьерь⁴⁾ и Николай Григорьевич **Градовский**⁵⁾. Жена моя Ксения и дочь Ксеничка. По утру я опоздал в церковь к обедне, а мне хотелось помолиться усердно Всевышнему. Мне было грустно; жена и дочь были нездоровы. – Снова падаю пред Тобою, Всемогущей! Пошли всевозможная блага на главы этих, драгоценных для меня существ; если и виновен буду пред Тобою – наказывай меня во мне самом! Это не ропот, а только мольба сына к Отцу. – Накануне Нового года мы с Кирьяковым делали опыт, или предсказание, какие будут месяцы? Для этого разрезают двенадцать луковиц и посыпают их солью; подле каждой означен месяц и, смотря по степени влажности или сухости, заключают о том, какие будут месяцы: сухие или влажные?¹⁾ Ввечеру мы трое: Кирьяков, Градовский и я, беседовали об университете и вспоминали прежнюю жизнь. – Метеорологические наблюдения -13°, в полдень -8° по Реомюру.

2 ч. Воскресенье. Поутру ездил в М. Новую Одессу²⁾ вплоть от Ковалевки льдом за лекарем. Был и провел часа два у поселенного начальника полковника Филиппа Павловича Финенка. Хороший хозяин и *homme du gros bon sens*. – М. Н. по утру -12°; ясный, тихий день. Получены письма из Одессы: Скальковский³⁾ извещает меня о том, что

мне дали подарок! первое награждение за семилетнюю службу без жалованья⁴⁾.

3 ч. Понедельник. Отправился в сельцо Бервицевку⁵⁾, именье жены, чтобы присутствовать при первом выходе водки из винокуренного завода. М. Н. -10°, ветер; к вечеру стал падать снег и шел всю ночь; в степи маленькая мятель.

4 ч. Вторник. Возвратился опять в Ковалевку. Водка не вышла. Запаривали посуду. М. Н. -8°; мятель довольно сильная.

5 ч. Среда. В Ковалевку приехали княг. Над. Мих. Кантакузина, сестра жены моей, и Елисавета Мих. Чернявская. Сочельник. М. Н. -9°.

6 ч. Четверг. Святили воду на Буге. Стреляли из ружьев при погружении Св. Креста и из маленькой пушки. М. Н. -8°; целый день шел сильный снег.

7 ч. Пятница. Наденька Кантакузина и Градовский уехали из Ковалевки. Мы также собирались ехать, даже вышли на крыльцо; но так

- 1) Оставлены поля.
- 2) Местечко на р. Буге, Одесского уезда.
- 3) Известный херсонский помещик, один из основателей Одесского Общества Истории и Древностей.
- 4) Считается лишним сообщать подробныя сведения о тех лицах, которые не имеют какого либо общественного значения.
- 5) Тоже не безызвестный херсонский помещик.

1) Видимо, автор дневника что то позабыл, так как приписал на поле: справиться у Мих. Мих. (Кириякова).

2) Херсонского уезда, на р. Буге.

3) Известный историк и статистик Новоросии, в то время он был секретарем Одесского Отделения Коммерческого Совета.

4) В чем состояла его служба не знаю; вероятно, она была связана с деятельностью Соколова в Обществе Сельского Хозяйства (см. предисловие).

5) Правильнее: Бервинцовка на р. Громоклее, Херсонск. Уезда.

как было поздно, притом же начало месь – мы не решились ехать. М. Н. утром -5° , в полдень -3° ; вьюга.

8 ч. субб. Мы выехали и граф. Дивьер; но, доехав до села Касперовки¹⁾, наша карета завязла в сугробе. Поднялась ужасная мятель. Мы возвратились в Ковалевку. М. Н. -8° ; вьюга.

9 ч. воскр. В Ковалевке. -10° .

10 ч. пон. Также в Ковалевке. М. Н. -16° ; солнечный день.

11 ч. вт. Я выехал в Бервицевку на мужичьих санях. По дороге тьма снегу, так что лошади с трудом могли вытягивать легкия саночки. Первый выход водки. Граф. Дивьер также поехала и заезжала в Бервицевку с Над. Ник. Лосевой ночевать. В 9 ч. 15 м. веч., в то время, как мы пили чай, почувствовали сильный шум, как бы от большого экипажа; шум этот, направлявшийся от Ю. З. к С. В., сопровождался потрясением земли. Мы все много испугались, выскочили на средину двора. Земля, сильно колеблемая, а над нею лазурное небо, с мириадами светил, ярко горящими, невольно вознесли мысль к престолу Всевышняго. В подобныя только минуты чувствуешь всю ничтожность человека. М. Н. По утру -22° ; солнечный день.

12 ч. ср. Граф. Дивьер уехала по утру в дальнейший путь; я провожал ее до большой дороги; потом ездил на встречу жене до трактира Лекарского. М. Н. По утру -20° , ввечеру -15° ; солнечный день.

13 ч. четв. Ездил на встречу опять к жене, которая приехала только в 5 ч. пополудни. Кирияков прислал мне полученные им 294-300 №№ Северной Пчелы и 3-ий № Одесского Вестника.

Дальше следует изложение содержания газет с замечаниями автора дневника, представляющими мало интереса; отметим лишь, что одна из фельетонных статей в Сев. Пчеле, подписанная В. В. В., была раньше переведена с французского языка автором дневника и помещена в Одесском Вестнике. «Я не понимаю, говорит автор, этих переложений на нравы какие-нибудь! что годится для одного народа, то никогда не может быть приложено к другому, потому что часто эти народы диаметрально противоположны один другому. Назвать Жан Жака Иваном Яковлевичем – не значит выразить в нем русского, а у нас часто перекладывают подобным образом: остается буквальный перевод нравов с именами русскими». Автор желает знать, кто пишет под именем В. В. В. М. Н. По утру -12° , ввечеру -8° ; ветер восточный.

14 ч. пятн. Ничего особенного не происходило, кроме того, что жена управителя Бервицевки, Радойчина, родила дочь Ксению М. Н. По утру -4° , ввечеру $+1$; оттепель.

1) На р. Буге Херсонск. уезда.

15 ч. субб. Целый день туман, $+1^{\circ}$.

16 ч. воскр. Я выехал поутру чуть свет в Черняховку¹⁾. Кормил лошадей в трактире Базилевичевой: комната грязная, нетопленная; вообще трактиры (за весьма малым, почти неприметным исключением) по большой дороге похожи более на приюты разбойничьи, нежели на места отдохновения для честных проезжающих людей; признак грубого невежества, в котором коснеет страна. На ночлег приехал в уездный город Бобринец²⁾. Ни мало не похож на город. Ввечеру был у меня наш сосед и старинный приятель отца моего Серг. Макс. Абертасов; он находится или, лучше сказать, содержится по какому то делу истязательному. Я читал роман Вальтер Скотта «Robert, comte de Paris». Я имею решительное благоговение к творениям этого великаго гения. Сколько часов наслаждения дал он мне своими, исполненными жизни и знания сердца человеческого, описаниями. В последнее время я прочел все романы его; остались два романа, которые я читаю медленно, с удовольствием гастронома, неохотно расстающагося с последним лакомым куском. Весь день туман.

17 ч. пон. Приехал в Черняховку, где застал сестру Елену здоровую. В тот же день был на хуторе у дяди моего Михаила Ал. Соколова. Довольно теплая погода.

18 ч. вт. Был в Елисаветграде у Серг. Семен. Аркудинского³⁾, которого и привез с собою в Черняховку. Также был у корпуснаго командира генерала Сакена⁴⁾. Ввечеру играли в вист втроем: Петр Федор. Лобри⁵⁾, Аркудинский и я. Потом пробежал историю российскую Полевого для детей – прекрасное сочинение, и прогулку по России Бурьянова – верх нелепости, также роман «Mauprat», творение George-Sand.

19 ч. ср. Опять был в Елисаветграде, чтобы засвидетельствовать мою доверенность на имя Павла Петр. Паризо⁶⁾, для прибавочных денег на Черняховку. Приехала в Черняховку соседка и добрая приятельница и старинная знакомка наша Екат. Степ. Стратимировичева

Вот что пишет известный пчеловод Прокопович в письме своем к Лобри: «Г. Скальковский в своих историях написал много

¹⁾ Черняховка, иначе Соколовка, деревня на р. Сугаклее, под самым г. Елисаветградом (в то время Бобринецкого уезда), принадлежавшая автору дневника.

²⁾ Ныне заштатный, Херсонской губ.

³⁾ Адъютант Остен-Сакена; см. след. Примечание.

⁴⁾ Известный генерал (потом граф) Д.Е.Остен-Сакен, в то время командир 2-го резервного кавалерийского корпуса, штаб которого находился в Елисаветграде.

⁵⁾ Помещик, женатый на сестре автора дневника, Елене; они жили в Черняковке.

⁶⁾ Женат на сестре жены Соколова Анне. /Очевидно, помилка, пов'язана з московською адресою; П.П.Паризо був одружений на сестрі Г.І.Соколова Катерині Іванівні. – *Упор./*.

непростительных ошибок. Я служил при Деволане по его канцелярии. Мне известна сильно первейшая пружина построения города, порта и крепости Одесских и всего прочаго. Я имею копии с документов. Суворов поручил Деволану первоначальное обозрение южных границ,

после чего Деволан назначил все то, что теперь на южной границе устроено; сделал планы и описи всего того, кои Императрицею утверждены и ему же поручена и постройка, которой мы занимались до смерти Государыни. Де-Рибас приехал в 1795 году, тогда, когда почти все кончено, кроме гавани. Два года мы его вовсе не знали; следовательно, Дсволан есть один прожектер и строитель, а не Де-Рибас, который в наше время почитался начальником одного гребного флота, а потом поступил в его управление город и гавань, в гражданском отпошении. А г. Скальковский заслуги Деволана несправедливо приписал Де-Рибасу. Как это досадно! Нас еще много очевидцев-свидетелей, например генер. лейт. Александр Саввич Горголи, инж. ген. майор Серг. Ив. Хотьев и другие. Так то: сорок три года Одессе и уже сколько неверностей в ея истории; поэтому, что же должно подумать за тысячу лет – не что иное, что все старья самыя предания суть вообще басни, подобныя истории Одессы. Одесса обязана своим бытъем одному Деволану. Ему она должна соорудить памятник, а не кому другому. Он ея творец. Я могу указать место его дома.»¹⁾

20 ч. четв. По утру писал письмо Пав. Петр. Паризо (адресс его: на Старой Басманной близ Денисьевых бань в доме Анны Ник. Паризо в Москве) с препровождением доверенности на взятие прибавочных денег; брату Александру²⁾ с советом продать Черняховку и черновою доверенностью; потом на больших желтых санях ездили на хутор к дяде и привезли его с собою в Черняховку. Он мне подарил листочек почтовой бумаги с изображением Имп. Моск. университета. Как ни лубочно изображение это, но оно многое напомнило мне. Ввечеру играли втроем: дядя, П.Ф. и я в бостон и в вист. В постели я перелистывал Путешествие к святым местам Муравьева. Занимательное сочинение по своему предмету; но слог часто надут и, как кажется, с большими притязаниями на оригинальность; также наполнен новыми словами которыя тут же и забываются.

21 ч. пятн. По утру ездил в Елисаветград за разными покупками, но товара весьма мало в лавках, остатки и дорого; купцы не возвра-

¹⁾ Тенденциозность этого письма делает излишним его опровержение. Теперь статуя Деволана в Одессе существует в числе статуй, окружающих И. Екатерину II на ея памятнике.

²⁾ А.И.Соколов, живший в Одессе и известный член одесского общества.

тились еще из Крещенской Харьковской ярмарки, где они обыкновенно запасаются на целый год. Завтракал у Серг. Гр. Милорадовича, адъютанта Сакена. Привез с собою в Черняховку Аркудинского. Вечеру играли вчетвером в вист.

22 ч. субб. Дядя уехал к себе на хутор. Вечеру различныя объяснения с Петр. Фед. по делам; потом вист втроем.

23 ч. воскр. Я был пробужден в два часа по утру Петр. Фед., который объявил мне, что сестра Леля разрешилась благополучно от бремени дочерью Наташей. Мы разстались накануне в полночь и не заметно было, чтобы она начинала страдать. По утру я писал письма Никол. Гр. Градовскому (с препровождением денег за билет в клуб к И. И.Фундуклею¹⁾, к брату, к профессору Всеволодову (адрес его: В С.-Петербурге в доме И. Мед. хир. академии на Выборгской стороне), с препровождением двадцати пяти рублей асс. на высылку издаваемого им курса скотоводства, в пользу собственно русских скотоводов, по всем отраслям скотоводственной части сельского хозяйства, – и просил его выслать все вышедшия тетради с рисунками. В двенадцать часов я поехал домой³⁾. Я выслал свою коляску вперед в Кампанеевку⁴⁾, а сам доехал в санях. Пересевши в коляску, я поехал прямо в Дворянскую⁵⁾, миновав Бобринец. Ночевал в трактире в Дворянской. Читал «Robert, comte de Paris».

24 ч. Пон. Поутру выехал рано из ночлега и доехал до ст. Водяное (Лорера⁶⁾), где взял почтовых лошадей и прибыл благополучно в Бервицевку, где ожидали меня две дорогия именинницы: жена и дочь. Дома застал я письма: одно пренеприятное от Гехта и два приятных: одно от кн. Гагарина⁷⁾, а другое от Градовского.

25 ч. вт. Сегодня мне исполнилось двадцать восемь лет. Сколько лет уже прожил я, и ни одного шага не сделано, чтобы дать какую-нибудь известность имени. Убийственная мысль – умереть совершенно, не оставив ни малейшаго о себе воспоминания! Нечего делать – *volens polens* отстранить от себя эти тягостныя разсуждения, С каким восторгом

- 1) Одесский, так наз. Английский, и ныне существующий.
- 2) Впоследствии известный администратор; в то время он жил в Одессе, где ему принадлежал дом, выходящий на Садовую, Торговую и Херсонскую улицы. Часть этого дома теперь занята Ришельевскою гимназией.
- 3) В Бервицевку.
- 4) Село на р. Камышеватой, бывшего Бобринецкого, ныне Елисаветградского уезда.
- 5) Иначе Кетрисоновка на р. Громоклее, того же уезда.
- 6) Деревня на р. Громоклее, Херсонского у. Здесь провела свое детство известная А.О.Россети-Смирнова, а позднее доживал век декабрист Н.И.Лорер.
- 7) Вероятно, кн. А.И.Гагарин, адъютант Новороссийск. И Бессарабск. Генерал-Губернатора.

выставил бы я против сегодняшнего дневника: «нет! Я не умру совершенно!» Это пламенное желание мое. Всевышний! Внемли ему, а не суди со всею строгостью лепет самолюбия!

Вечеру у нас в деревне загорался шинок, но спасли его. Сгорела только крыша. Поутру ездил по хозяйству и почти во всех частях нашел ужасные беспорядки.

26 ч. ср. Поутру отравился знакомиться с соседом по деревне Дм. И. Лорером и обедал у него. За несколько шагов от его деревни встретил моего знакомого, нового херсонского губернатора, ст. сов. Викт. Як. Рославца. Лорер дал мне первый № Сына Отечества и Северного Архива на 1838 г. М. Н. Поутру -7°, ввечеру также; ветер.

27 ч. четв. Поутру с женою катался в санях, остаток же дня от разных хлопот и неприятностей, неразлучных спутников деревенской жизни, провел с журналом Сын Отечества и пр. Этот журнал, начавши второе двадцатипятилетие, начал издаваться в весьма занимательном виде. Я перечту все статьи (Дальше следует перечисление, с неинтересными замечаниями автора дневника; все это я пропускаю; отмечу лишь приписку его по поводу статьи, сообщенной Ротчевым: «я был вместе с Ротчевым в Московском университете»).

28 ч. пяти. Поутру рано я с женою отправился в Николаев. Кормились в отвратительном ресторане Скуртули; за несколько верст до трактира мы нагнали в балке трех волков и ехали довольно долго на расстоянии нескольких шагов от них. Ночевать приехали в Николаев, где и остановились у Никол. Анд. Кирьякова, который женат на Алекс. Петр. Досарг, у них живет и сестра Ек. Петр. Они все приняли нас с отличным радушием. Погода очень хорошая.

29 ч. субб. Целый день почти писали письма, а именно я писал: в газетную С. Петербургскаго почтамта экспедицию, с приложением ста тридцати пяти рублей на высылку мне а) Сенатских Ведомостей, в) Художественной газеты, с) *Revue etrangere*; второе – Мих. Григ. Павлову (живущему на Большой Дмитровке в собственном доме) с прил. двадцати пяти руб. асс. на его журнал Русскій земледелец; третье Кир. Кир. Гехту (архивариусу при Новоросс. ген. губ.) со вложением должных ему 600 руб.; четвертое Кодр. И. Мартосу (дежурному штаб офиц. при инспекторе всей поселенной кавалерии) с двумя заемными письмами на имя подполк. Леонт. Мих. Брынзы; пятое М.М.Кирьякову; шестое А.Г.Тройницкому¹⁾ с прилож. 30 руб. асс. на Одесскій Вестникъ; седьмое

¹⁾ В то время редактор «Одесскаго Вестника», позднее известный государственный деятель. Письма Г. И. Соколова к нему сохранились в его бумагах и любезно пересланы в мое распоряжение сыном его Г.А.Тройницким. привожу то письмо, о котором говорится в тексте.

Степ. Андр. Громеке (почтм. Елисаветградск.) с просьбой высылать мои письма на ст. Водяное; восьмое Степ. Вас. Сафонову (частному секретарю гр. Воронцова). Потом познакомился с Николаевским почтмейстером Степ. Конст. Флендлером, весьма обязательным человеком, который обещал высылать письма на мое имя на ст. Водяное.

30 ч. воскр. Поутру выехали в обратный путь. Начало сильно таять, но еще можно ехать на санях. Кормили в том же трактире Скуртулия. Я читал «Le chateau perilleux» Вальтер Скотта, слабейший его роман. Вечеру возвратились домой. Еще сильнее таяло.

31 ч. пон. Просыпаюсь поутру, и каково удивление мое: вижу, что снег весь растаял; термометр показывает +3, и проливной дождь, который начался с трех часов утра и продолжался до самого вечера, тут, при переменившемся ветре, превратился в снег. Громоклея выступила из берегов, залила весь лес, снесла мостик. Лед сломало. В балке Цабириябиной (?) пошла так сильно вода, что покрыла внизу

29-го Генваря 1838 г.
Николаев.

Давно уже мы не виделись, почтеннейший Александр Григорьевич! Поселившись в деревне я как будто разобщился с Одессою, которую люблю всюю душою. Посылаю Вам *тридцать* (30 р.) асс. И покорнейше прошу потрудитесь приказать высылать мне Одесский Вѣстникъ на 1838-й год по нижеприлагаемому адресу. Неправдали что, прочитавши это, Вы меня тотчас же мысленно укорили в докучливости. «Кажется выставлено явственно, что для иногородних подписка принимается в «Одесской Почтовой Конторе». Так неволью сказали Вы, принужденные к излишним и совсем не нужным хлопотам. Поезжай на почту или посылай довереннаго на получение 30 руб. и т. п. проделки. Не отговаривайтесь, а признайтесь, что правда – побранили немного! Теперь выслушайте причины и тогда окончательно осудите. Я Вас побезпокоил во 1) чтобы при сей *верной оказии* заставить Вас вспомнить о существовании в глуши степной кого-то, кто имел некогда честь пользоваться Вашим знакомством и добрым расположением; но во 2-х) выпросить у Вас присылки 39-го № за прошедший 1837-й год; я как то затерял его, а теперь хочется переплесть весь год; так если это дело возможное, то одолжите меня исполнением *сей* моей просьбы. А затем, земно кланяюсь и прошу не забывать
всею душою Вам преданнаго

Григория Соколова.

Ник. Григорьевичу свидетельствую мое нижайшее почтение. Простите, что так мало пишу; сегодня выдался денек хлопотливый, ваше письмо – десятое. Посудите, какой подвиг для меня, деревенского жителя, через несколько времени собираюсь сообщить Вам кое что.

Мой адрес: Григорию Ивановичу Соколову, в г. Николаев, а оттуда на станцию **Водяное** (Лорера тож).

Упомянутый в письме Николай Григорьевич – Троицкий, брат А. Г-ча.

лежащая крестьянская избы и шла большою рекою. Луга все потоплены. Старожилы не запомнят столь сильного, преждевременного разлития; невозможно, чтобы стала весна так рано. Кстати о старожилах: я ездил сам осматривать разлитие воды; один старик Савва Литвиненко рассказывал мне, что на балке Цабирабиной шла река и по обеим сторонам рос лес назад тому 30 лет; а теперь ни кусточка; лес был так густ, что по одному берегу были волчьи норы. Сегодня Ксеничка начала принимать травку от золотухи; травка эта найдена и составлена в С.-Петербурге купцом Авериным (адр. Его – в Галерной ул., в собств. доме, под № 11, Андр. Матв. Аверин, С.-Петерб. купец). Польза ея признана и теперь ее дают во всех корпусах. Пакет стоит 2 р. 50 к. Ее настаивают, как чай, положивши маленькую щепотку в чайник, потом оставляют ее холодною, чтобы давать ребенку пить вместо коды. М. II. Поутру +3°, а ввечеру +1 ½°.

Февраль, 1 ч. вт. 1-ый № Сынъ Отечества по какому то недоразумению не был отослан обратно; приехавши домой, я застал его у себя и весьма доволен. Журнал в деревне не то, что журнал в городе; в деревне успеешь не только прочитать все статьи от первого до последнего листа, но почти выучишь па память, особливо, если есть статьи занимательныя. И так отправляюсь в перечень статей с

того, на чем остановился (Пропускаю несколько листов этого перечня).

Вчера Петрушка женился на Аленке и по причине разлитая воды ездили венчаться в казенное селение Привольное¹⁾. Рассказывают, что в этом селении, лежащем на Ингуле, был столь сильный разлив, что потопило совершенно избы; у помещика Дмитренко утонули пятьсот овец и чабан; даже уверяют, что погибло множество народа. У нас, у многих мужиков, живущих внизу, вода унесла из току хлеб в скирдах; в винокуренном заводе снесло совершенно пристройку, где находилась машина для поднятия воды. Целый день +2°.

2 ч. ср. Сегодня я с Божьей помощью начал переводить отрывок паъ путешествия академика Гнльденштедта, именно его путешествие по Елисаветградской провинции в 1774 году. Ягот отрывок любопытен для нашего края и потому Кнрьяков и я – мы хотим издать его брошюркою. Я посылал Никиту, лакея, к соседу Павлу Степ. Дудникову; я ему отослал Сынъ Отечества, а он мне прислал Северной Пчелы 15 №№ (Дальше следует изложение содержания этих №№ с неинтересными замечаниями). Вода на Громоклее немного спала; разлитием притащило в сад огромныя льдины; ворота садовыя сломаны, много деревьев испорчено. М. Н. +3°.

¹⁾ Херсонск. у.

3 ч. четв. Поутру вода снова значительно прибыла. Начали возить лед и набивать погреб (Продолжается изложение содержания Сев. Пчелы. Когда автор встретил известие о генерал-маиоре

Гостомилове, то **сделал** замечание: «Это побочный сын покойнаго **фельдмаршала** Сакена; фамилия дана – гость милый»).

Весь день туман; в 8 ч. $+3^{\circ}$, в полд. $+4 \frac{1}{2}^{\circ}$, в 8 ч. в. $+3^{\circ}$.

4 ч. пятн. Целый день большой ветер; в 8 ч. у. -1° , в полд. $+1^{\circ}$, в 8 ч. в. -3° .

5 ч. субб. Писал письма: в Одессу к М.М.Кириякову, кн. Гагарину; в С.-Петербург в военную типографию с приложением 7 р. 60 к. на высылку памятной книжки на 1838 год; в Елпсавегград к дяде М.А.Соколову, к сестре Леле; в Николаев к почтмейстеру Флендлеру и к Ник. Андр. Кириякову. Все письма отослал на станцию к Лореру, а Лорер мне прислал Revue Etrangere за прошлый год. После обеда ходил в лес смотреть ужасный льдины, которые остались там, когда вода спала. Отряд улан, содержавших караулы в Вознесенске от Одесского уланского полка, переправлялся на челноке против кошары; сани, на которых они приехали, перетащили вплавь, а лошади сами переплыли. Весь день пасмурно, а к вечеру пошел снег. Реку опять подернуло льдом. Поутру -1 , в полд. $+1^{\circ}$, ввечеру -3 .

6 ч. воскр. Сегодня мы с женою ездили на санях осмотреть следы наводнения и я велел нарочно вымерять одну плиту из тех льдин, которая нанесло на то место, где сажают капусту; оказалось, что эта плита имеет в длину 21 саж., в ширину 8 саж., а толщиною почти аршин; непонятно, чтобы такая массы были двинуты с места. Накануне ночью шел снег и, как видно, легла вторая зима. Поутру -9° , в полд. -3° , ввеч. -7° .

7 ч. пон. Поутру у меня был заседатель от короны Леонтьев. Если хотите, чтобы ваша комната, в особенности зимою, наполнилась зловредными испарениями, происходящими от химического процесса водки в желудке – то приглашайте чиновников земской полиции (таков их титул!). Впрочем, они люди весьма нужные, потому что более всех и скорее, всех могут наделать вам хлопот. Живучи в деревне и нося звание помещика, вы должны непременно обречь себя на разного рода посещения и беседы. Как кажется, этот Леонтьев хороший человек. Утр. -9° , в полд. -4° , ввеч. -7° и целый день сильный ветер.

8 ч. вт. Не успел я написать о необходимости неотразимой принимать различныя посещения, как дверь кабинета моего отворяется и влетает проезжающий майор гарнизона Херсонского и инспектор станов

Алекс. Никол. Исаев 2-й, который возвращался из объезда своего станов. Престранный человек : врет – не остановится; напр. увидевши

портрет Пушкина, сказал: «а я его видел под Белою Церковью в артиллерийском сюртуке». «У меня...¹⁾ прекрасный; посмотрите на мой портрет; он теперь дурен от того, что я сделал почти 2000 верст». «Я приехал инспектировать ваш стан, взглянул, ничего не видел и – вот этим отличен». Он ошеломил меня своим набегом. Я получил сегодня все вышедшие за нынешний год номера Одесского Вѣстника и письма от М.М.Кириякова и Ст. Нас. Сафонова. Уведомляют о смерти Галеры (молодого человека, служившаго при гр. Мих. Сем. переводчиком) и Констанции Сапеги, урожденной Собанской. Как то больно слышать о кончине молодых людей, кажется, молодость и смерть должны бы параллельными линиями быть. Поутру -13°, в полд. -7° ввеч. -11°; солнечный день. Отправил в Черняховку кучера Егорку с письмом к Леле в разсуждение повивальной бабки.

9 ч. ср. Сегодня я переводил целый день. После обеда ходил на ток осматривать работы. С переменой управителя, как кажется, все принимает лучший вид; по крайней мере заметная хозяйственная деятельность – вещь, не лишняя в хозяйстве. Поутру -11°, в полд. -4°, ввеч. -9°; по временам прорывался снег.

10 ч, четв. Мы отправили Андрюшку в Николаев за разными покупками, а также за разными справками на счет цен; вместе с тем я писал: 1) к М.М.Кириякову и 2) к С.В.Сафонову поздравительное письмо в Одессу. В письме Кириякову вложена записка к Лореру о выдаче ваз и пр. для Обществ³⁾; также письмо к Витану, управителю Шабельскаго, который прислал на мое имя 25 руб. для высылки ему диплома на звание действительнаго члена Общ. Сельск. Хоз. Южн. России; я объяснил ему, что члены нашего Общества должны прежде

быть удостоены этого звания, а потом уже могут хлопотать и с дипломом. Я писал в Николаев: 1) к Флендлеру, почтмейстеру, и 2) к Н.А.Кириякову, которого просил уведомить меня о различных ценах, существующих в Николаеве. Немного опустя. мы получили письма, присланные Лорером со станции, именно: 1) от М.М.Кириякова; 2) от Julie⁴⁾ с различными известиями о веселостях. Пишут, что Фундуклей получил место вице-губернатора в Житомире. Дай Бог, чтобы этот человек получил наконец желанное: он честный человек, богат,

- 1) Довольно ясно написано: «рожа» и по контексту так вышло бы, но согласование разное.
- 2) Воронцове.
- 3) Вероятно, для будущего Общества истории и Древностей, открытие которого тогда уже подготавливалось.
- 4) Сестра жены Соколова, урожд. Кириякова, потом за мужем за Бар. Швахгеймом, сыном которого и доставлен мне «Дневник».

умен; – следовательно, сколько достоинств быть полезным чиновником; я ему много обязан; 3) от Гехта с уведомлением о получении денег; 4) от сестры Лели, которая пишет ко мне, что она была очень нездорова после родов. Целый день был сильный ветер; поутру -9°, в полд. -3°, ввеч. -2°.

11 ч. пятн. Сегодня поутру я переводил целое утро. После обеда рассматривал различные экономическая постройки и ходил много по деревне с управителем. Вечер прелестный, совершенно весенний.

Егорка возвратился из Черняковки с весьма милым письмом от сестры Лели. Встретили ту женщину, которую посылали покупать индеек к соседу Никоре. Очень хорошия индейки; пара 2 рубля, а индюк 4 рубля. Потом целый вечер выбирал арнаутку для посева, отбирал, так наз. переводню и ячмень от хорошаго зерна. Поутру -2° , в полд. $+2^{\circ}$, ввеч. -2° .

12 ч. субб. Поутру переводил, после обеда послал Егорку на ст. Лорера, чтобы встретить и проводить повивальную бабку Праск. Никиф. Бальшеву (?), которая должна была приехать в тот день к нам; как вдруг, вышедши гулять, я вижу его; спрашиваю – и узнаю, что экипаж пустился прямо через лед в Лореровой¹⁾ и Пр. Ник. провалилась в воду. Тотчас же послал к ней другое платье, плащ и пр. Погода сделалась весьма дурною; пошел к вечеру снег пополам с дождем и с крупюю. Мы долго с женою сидели и, только что легли спать, как Пр. Ник. приехала, благодаря Богу. Я брал ванну. Получил газеты из Одессы. До сих пор дневник мой наполнен разными мелочами, потому что в однообразной деревенской жизни и притом при дурной погоде мысли как то улегаются; но, верный своему обещанию, я записываю все – и это, может быть, когда нибудь прочту с удовольствием. Поутру -5° , в полд. $+1^{\circ}$, ввеч. -1° .

13 ч. воскр. Поутру приехал Андрюшка из Николаева с различными покупками и сведениями о ценах на хозяйственные продукты. Он привез письмо от Julie, которая описывает разныя веселости и новости одесския. Дудников прислал мне несколько номеров Сев. Пчелы... Сегодня начала у меня немного болеть голова. Целый день туман.

14 ч. пон. Поутру переводил Гидьденштедта после обеда почувствовал сильную головную боль. Вода опять начала подниматься.

15 ч. вт. Также поутру переводил после же обеда к вечеру почувствовал головную боль и всего как будто разломило. Вода залила лес и сообщения с тем берегом сделались весьма затруднительны. Погода довольно хорошая, теплая, весенняя.

¹⁾ Водяное.

КОМЕНТАРІ

Григорія Івановича Соколова, якому минулося 200 років, можна назвати одним з перших наших краєзнавців. Його «Історична і статистична записка про військове місто Єлисаветград», опублікована ще 1848 року, стала прецедентом для послідуючих досліджень міста.

Дід письменника, Олександр Лаврентійович Соколов, був комендантом фортеці Святої Єлисавети і володів значною кількістю землі під Єлисаветградом. Йому належали сучасні Черняхівка (тоді – Соколівка), Липове (тоді – Олександрівка, або Мала Соколівка), хутори біля Калинівки та на місці сучасного Соколівського тощо. Як бачимо, Соколови на карті збереглися й до наших часів.

В некролозі, написаному професором М.Н.Мурзакевичем, зазначено, що Г.І.Соколов народився в сільці Мар'ївці 26 січня 1810 року. Сам автор щоденника записав, що йому виповнилося 28 років 25 січня 1838 року. Мар'ївка належала діду по матері генералу Станковичу, у якого з причини ранньої смерті батька пройшло дитинство Григорія. Імовірно, що йдеться про село, яке тепер знаходиться у Пурпурівській сільраді Новомиргородського району. Майор Чорного гусарського полку Михайло Ігнатович Станкович заснував його 1773 року. Свідчень про генеральський чин М.І.Станковича не знайдено, але його сином міг бути генерал-майор Дмитро Михайлович Станкович (помер у 1855 році у віці 64 років) і така плутанина дуже звичайна для переказів того часу. Додаткові труднощі ідентифікації додають варіації прізвища Станкович – Станкевич, що обумовлене різним сприйняттям почерків того часу. Додатковим фактором того, що саме ця Мар'ївка (по сусідству з основними мастностями Соколових також була Мар'ївка) має відношення до родини Соколових є те, що у середині XIX століття вона належала Олені Іванівні Лобрі – рідної сестри Григорія Івановича, тоді вже вдови Петра Федоровича Лобрі.

Щоденник Г.І.Соколова, опублікований професором О.І.Маркевичем у трьох випусках Записок Імператорського Одеського

Товариства Історії та Древностей (24-й, 25-й та 26-й томи) становить собою частину першого з двох томів, переданих для публікації бароном Є.Є.Швахгеймом. Ця частина охоплює період з 1 січня по 7 червня 1838 року. О.І.Маркевич зазначає, що перший том містить щоденник за 1838 рік, а другий – з 1 січня по 9 березня 1843 року та з 1 січня по 6 квітня 1844 року. Інші зошити щоденника Г.І.Соколова невідомі. Записи за другу половину 1838 та 1843 і 1844 роки залишилися ненадрукованими. Редакційна рада «Краснзнавчого вісника Кіровоградщини» передруковує фрагмент щоденника (1 січня – 15 лютого 1838 року), поміщеного у 24-му томі ЗІОТД, надавши йому коментовані біографічний та географічний покажчики. На прикладі такого короткого періоду можна побачити на скільки багаті записи автора різноманітною інформацією – природничого, економічного, генеалогічного аспектів тощо, які тепер становлять неабиякий краєзнавчий інтерес.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

Абертасов Сергій Максимович – херсонський поміщик, друг батька Г.І.Соколова.

Аверін Андрій Матвійович – петербурзький купець, благодійник і староста Введенської церкви.

Альонка – селянка Г.І.Соколова, дружина селянина Петра (Петрушки).

Андрій (Андрюшка) – селянин Г.І.Соколова.

Аркудинський Сергій Семенович, підполковник – син учасника штурму фортеці Хаджибей (1789) полковника Семена Аркудинського (1760-1820) і Генрієтти Адольфівни Брімер, ад'ютант командира 2-го резервного кавалерійського корпусу генерал-лейтенанта барона Д.Є.Остен-Сакена; гласний Одеських повітових земських зборів та член Одеської повітової земської управи; друг Г.І.Соколова, став зятем, одружившись на його овдовілій сестрі Катерині Іванівні.

Бларамберг Михайло Іванович – кореспондент Одеського товариства історії та древностей, син відомого археолога майора Івана Павловича Бларамберга (1772-1831).

Большова Параскева Никифорівна – повивальна бабка (акушерка).

Бринза Леонтій Михайлович, підполковник – офіцер, у якого Г.І.Соколов позичав гроші.

Бур'янов Віктор – псевдонім агронома, журналіста і дитячого письменника Володимира Петровича Бурнашева (1812-1888). Г.І.Соколов критикує його «Прогулку съ детьми по Росіи» (СПб., 1837).

В.В.В. – під цим псевдонімом у журналі «Северная Пчела» 1834-1839 років публікував свої твори журналіст і перекладач Володимир Михайлович Строев (1812-1862).

Військовий Міністр – Військовим Міністром Російської імперії у 1832 – 1852 роках був світліший князь Олександр Іванович Чернишов (1785-1857).

Вітан – управитель господарства П.В.Шабельського.

Де Вітт Іван Осипович (1781-1840), граф, генерал від кавалерії – відомий військовий і адміністративний діяч, у 1832-1840 рр. інспектор всієї резервної кавалерії.

Воронцов Михайло Семенович (1782-1856), світліший князь, генерал-фельдмаршал – видатний російський державний діяч, генерал-губернатор (1823-1844) Новоросії та Бессарабії, в канцелярії якої Г.І.Соколов служив чиновником особливих доручень.

Всеволодов Всеволод Іванович (1790-1863) – основоположник ветеринарної науки і ветеринарної освіти в Росії, лауреат Димидовської премії 1836 року, заслужений професор (1842) ветеринарної науки в Імператорській медико-хірургічній академії (Санкт-Петербург), доктор медицини та хірургії (1844).

Гагарін Олександр Іванович (1801-1857), князь, генерал-лейтенант – у чині ротмістра лейб-гвардії Гродненського полку був ад'ютантом новоросійського і бессарабського генерал-губернатора графа М.С.Воронцова, а з 1845 року при ньому ж як наміснику на Кавказі. Був членом Одеського попечительського комітету о тюрмах.

Галера (помер 1838 року) – перекладач у канцелярії новоросійського і бессарабського генерал-губернатора графа М.С.Воронцова.

Гехт Кирило Кирилович – архіваріус канцелярії новоросійського і бессарабського генерал-губернатора графа М.С.Воронцова.

George-Sand, Жорж Санд (1804-1876) – видатна французька письменниця, у Щоденнику йдеться про її роман «Мопра» («Maurpat», 1837).

Гільденштедт Йоганн Антон (1745-1781) – доктор медицини, дійсний член і професор історії Імператорської Академії наук, 1774 року здійснив наукову подорож Єлисаветградською провінцією. Матеріали експедиції вийшли у світ німецькою мовою вже після смерті автора (*Reisen durch Russland und im Kaucaischen Gebirge.* – 2 v. Pet. 1787—91). Г.І.Соколов переклав фрагмент видання у Бервінціві протягом 2 – 16 лютого 1838 року. Цей переклад, очевидно, і був опублікований В.М.Ястребовим у кількох номерах газети «Єлисаветградській Вестникъ» 1889 року, а 2005 року з доповненнями і коментарями перевиданий А.В.Пивоваром (Гільденштедт Й.-А. Подорож Єлисаветградською провінцією 1774 року. – К.: Академперіодика, 2005. – 50 с.).

Гостомілов (Олександр Васильович?), генерал-майор – побічний син генерал-фельдмаршала князя Ф.В. Остен-Сакена (1752-1837), командир 7-го Арзамаського кінно-єгерського полку у 1828-1833 рр.

Горголі Олександр Савич, генерал-лейтенант Корпусу інженерів путей сполучення – член Ради Головного управління путей сполучення.

Градовський Микола Григорович – херсонський поміщик, дійсний член Імператорського товариства сільського господарства Південної Росії, член одеського Англійського клубу. Градовські – землевласники Єлисаветградського та Александрійського повітів Херсонської губернії.

Громека Степан Андрійович, надвірний радник – єлисаветградський поштмейстер, батько публіциста і державного діяча тайного радника С.С. Громеки (1823-1877).

Деволан Франц Павлович (1752-1818), генерал-лейтенант Корпусу інженерів путей сполучення – видатний російський інженер-будівельник і архітектор, один із засновників міста Одеси.

Дерибас Йосип Михайлович (1751-1800), адмірал – російський військовий і державний діяч, один із засновників міста Одеси.

Дів'єр Анна Дмитрівна (1808 р.н.), графиня – дочка статського радника графа Дмитра Борисовича Девієра і Клеопатри Василівни

Лосевої, імовірно, сусідка Кир'якових. Дівієри, або Девієри – російський графський рід португальського походження.

Дмитренко Андрій – поміщик Херсонського повіту (деревні Гаражине і Соколівка), сусіда Г.І.Соколова.

Досарг (у шлюбі – Кир'якова) Олександра Петрівна – донька лейб-медика Петра-Юсифа Досарга (правильно – П'єр-Жозеф Дезарг), дружина М.А. Кир'якова.

Досарг Катерина Петрівна – сестра О.П. Кир'якової (Досарг); третя сестра Досарг – Христина Петрівна була дружиною контр-адмірала Івана Петровича Барковського (1802-1881), у 1837-1852 роках – капітана над Николаївським портом.

Дудніков Павло Степанович – херсонський поміщик (д. Остапівка), відставний капітан-лейтенант, сусіда Г.І.Соколова.

Єгор (Єгорка) – кучер Г.І.Соколова .

Ісаєв 2-й Олександр Миколайович, майор Херсонського гарнізону – інспектор поліцейських станів Херсонської губернії, кавалер ордена Св. Георгія IV класу.

Кантакузіна (ур. Кир'якова) Надія Михайлівна (1819-1874) – сестра Ксенії Михайлівни Соколової, дружина ротмістра Ізюмського гусарського полку князя Олексія Миколайовича Кантакузіна (1814 – після 1865), сина отамана Бузького козацького війська Миколи Родіоновича Кантакузіна (1763-1841).

Кир'яков (Киріаков) Микола Андрійович, колезький регістратор – чиновник для використання у комісіях при Обер-інтенданті Інтендантства Чорноморського флоту і портів. Родич М.М.Кир'якова, чоловік Олександри Петрівни ур. Досарг (Дезарг).

Кир'яков Михайло Михайлович (1810-1839) – історик, географ, агроном, громадський діяч, бібліофіл; онук військового товариша Гадяцького козацького полку Михайла Івановича Кир'якова, випускник Московського університету зі ступенем кандидата морально-політичних наук; дійсний член Імператорського товариства сільського господарства Південної Росії, один з ініціаторів і засновників Одеського товариства історії та древностей.

Кир'якова Любов Миколаївна (ур. Лосева) дружина М.М.Кир'якова.

Кир'якова Юлія Михайлівна – тітка Ксенії Михайлівни Кир'якової (донька Михайла Івановича Кир'якова) .

Кир'якови Наталія (07.12.1832 р.н.), Михайло (20.06.1834 р.н.), Марія (17.04.1836 р.н.) та Ольга (25.03.1837 р.н.) – діти М.М. і Л.М.Кир'якових. Доньку Ксенію Любов Миколаївна народила 4 червня 1838 року.

Леонт'єв – засідатель земського суду, тобто чиновник земської поліції.

Леонт'єв Семен – геодезист, у 1758 році склав план Нової Сербії, 1767 року досліджував північ Східного Сибіру.

Литвиненко Сава – старий селянин, сусіда Г.І.Соколова.

Лобрі Наталія Петрівна – донька П.Ф. і О.І.Лобрі, народилася у Черняхівці 23 січня 1838 року.

Лобрі (ур. Соколова) Олена Іванівна (біля 1808 – 06.06.1874), Льоля – сестра Г.І.Соколова, дружина П.Ф.Лобрі.

Лобрі Петро Федорович (1796 – 1855 ?) – агроном, письменник; син нащадка французьких емігрантів-гугенотів генерал-майора морської артилерії Федора Петровича де Лобрі (1761-1820-ті рр.) та Єфросинії Василівни ур. Камбурлей, що отримав у посаг від тестя 1000 десятин землі та 110 душ селян у Херсонському повіті, капітан-лейтенант у відставці, чиновник 8-го класу при виконанні особливих доручень відомства Чорноморського департаменту, дійсний член Імператорського товариства сільського господарства Південної Росії, чоловік сестри Г.І.Соколова Олени Іванівни. Подружжя Лобрі жили і господарювали у Черняхівському маєтку Соколових.

Лорер Дмитро Іванович, ротмістр – брат декабриста М.І.Лорера, власник маєтку в с. Водяному Херсонського повіту, член Херсонського губернського по справах селян присутствія.

Лорер Микола Іванович (1794-1873), майор, після покарання і служби рядовим на Кавказі пішов у відставку прапорщиком – син потомка французьких гугенотів херсонського віце-губернатора Івана Івановича Лорера і грузинської княжни Катерини Євсїївни Цицианової; учасник вітчизняної війни 1812 року і закордонних походів, декабрист – член Північного і Південного товариств; жив у маєтку свого брата Д.І.Лорера в с. Водяному Херсонського повіту, після прощення 1856 року переїхав у Полтаву, де й помер.

Лосева Надія Миколаївна – сестра дружини М.М.Кир'якова, можливо вони доньки штабс-ротмістра Вознесенського уланського

полку Миколи Федоровича Лосева, який будучи юнкером Білоруського гусарського полку проходив по справі декабристів.

Ляликов Филип Іларіонович (1800-1870), статський радник – інспектор казенних училищ в Одесі, дійсний член Одеського товариства історії та древностей.

Маркевич Олексій Іванович (1847-1903) – історик (доктор історичних наук), професор Новоросійського університету.

Мартос Кодр. І. – черговий штаб-офіцер при інспекторі всієї поселеної кавалерії генералі від кавалерії графі І.О. де Вітті (1781-1840), можливо брат шкільного товариша М.В.Гоголя (1809-1852), першого видавця «Кобзаря» відставного штабс-ротмістра Петра Івановича Мартоса (1811 – біля 1880).

Милорадович Сергій Григорович (1805-1855), майор – двоюрідний племінник знаменитого генерала графа М.А.Милорадовича (1771-1825), ад'ютант командира 2-го резервного кавалерійського корпусу генерал-лейтенанта барона Д.С.Остен-Сакена, у відставці – предводитель дворянства Зеньківського повіту Полтавської губернії.

Микита (Нікіта) – лакей Г.І.Соколова.

Михневич Йосип Григорович (1809-1885), статський радник – письменник, інспектор і професор філософії Одеського Рішельєвського ліцею, дійсний член Одеського товариства історії та древностей.

Муравйов Андрій Миколайович (1806-1874) – письменник, впливовий чиновник Синоду; йдеться про його книгу «Путешествіє ко святымъ местамъ въ 1830 году» (СПб., 1832.)

Мурзакевич Микола Никифорович (1806-1883), статський радник – професор історії Одеського Рішельєвського ліцею та Новоросійського університету; засновник Одеського археологічного музею; засновник, секретар і віце-президент Одеського товариства історії та древностей.

Негрі Олександр Федорович (1784-1854) – віце-президент Одеського товариства історії та древностей.

Никора – сусід Г.І.Соколова по Бервинцівці.

Остен-Сакен Дмитро Єрофейович (1790-1881), барон, згодом граф, генерал від кавалерії – видатний військовий діяч, у 1835-1849 роках командував 2-м резервним кавалерійським корпусом у Єлисаветграді, почесний член Імператорського товариства сільського господарства Південної Росії та Одеського товариства історії та древностей.

Павлов Михайло Григорович (1793-1840) – російський філософ, фізик, агробіолог; випускник (1816) і професор (1820) Московського університету, видавець журналів «Атеней» (1828-1830) і «Русській земледелець» (1838-1839).

Папагідор-Ніковул Олександр Федорович (1764-1848), майор – перекладач, археолог-аматор, нумізмат.

Паризо Анна Михайлівна – можливо, мати П.П.Паризо.

Паризо Павло (Поль-Огюст) Петрович (01.08.1802 – 19.05.1838), полковник – нащадок знатного французького роду Паризо де ла Валетт (найвідоміший представник цього роду Жан Паризо де ла Валетт /1494-1568/ – великий магістр /1557-1568/ мальтійського ордена лицарів святого Іоанна, засновник /1566/ столиці Мальти – Валетти), полковник, чоловік сестри Г.І.Соколова – Катерини Іванівни.

Паризо (ур. Соколова, у другому шлюбі – Аркудинська) Катерина Іванівна (1811 – 05.10.1867) – сестра Г.І.Соколова, дружина П.П.Паризо, власниця маєтку у селі Святотроїцькому (інша назва – Руська Коса) Херсонського повіту.

Петро (Петрушка) – дворовий селянин Г.І.Соколова у Бервінцівці.

Плюшар Адольф Олександрович (1806-1865) – видатний російський видавець, випустив знаменитий «Енциклопедичний Лексикон» (1835-1841).

Полевий Микола Олексійович (1796-1846) – російський письменник, журналіст, історик, перекладач. Очевидно, Г.І.Соколов проглядав його «Історію руссаго народа» (т. 1-6, 1829-1833).

Прокопович Петро Іванович (1775-1850) – видатний вітчизняний бджоляр, винахідник розбірного рамочного вулика, засновник першої в Росії школи бджільництва.

Пушкін Олександр Сергійович (1799-1837) – геніальний російський поет і письменник.

Радойчин – управитель Бервінцівського маєтку Соколових; 14 січня 1838 року його дружина народила доньку Ксенію.

Рославець Віктор Якович (1796-1848), дійсний тайний радник – херсонський губернатор 1837-1839, 1845-1848 рр.

Россеті-Смирнова Олександра Осипівна (1809-1882) – знаменита світська дама, приятелька О.С.Пушкіна; донька коменданта Одеського порту Осипа Івановича Россета і Надії Іванівни Лорер, племінниця

декабриста М.І.Лорера, дружина Санкт-Петербурзького губернатора Миколая Михайловича Смирнова (1807-1870). Виховувалася бабусею К.С.Лорер у маєтку Громокліє під м. Миколасвом.

Ротчев Олександр Гаврилович (1813-1873), надвірний радник – письменник, перекладач, журналіст, редактор; вихованець Московського університету, служив у Російсько-Американській компанії, у 1838-1841 роках був начальником російського поселення Форт-Росс у Каліфорнії.

Санд Жорж – див. George-Sand.

Сапега (ур. Собанська) Констанція Ієронімівна (1814-1838) – єдина донька знаменитої красуні Кароліни Адамівни Собанської (ур. графині Ржевуської, 1794-1885), перша дружина князя Франциска-Ксаверія Павловича Сапеги (1807-1882).

Сафонов Степан Васильович, дійсний статський радник – приватний секретар графа М.С.Воронцова, член Одеського попечительського комітету по тюрмах, дійсний член Імператорського товариства сільського господарства Південної Росії та Одеського товариства історії та древностей.

Скальковський Аполлон Олександрович (1808-1897) – історик, письменник, випускник Московського університету, директор Головного статистичного комітету Новоросійського краю, лауреат Демидовської премії Академії наук. Дійсний член Імператорського товариства сільського господарства Південної Росії та Одеського товариства історії та древностей. У той час був секретарем Одеського Відділення Комерційної Ради.

Скотт Вальтер (1771 – 1832) – видатний англійський письменник, Г.І.Соколов захоплювався його творами, на сторінках Щоденника йдеться про романи «Граф Роберт Парижський» («Count Robert of Paris», 1832, російською перекладено 1833 року) та «Замок Небезпечний» («Castle dangerous», 1832, російською перекладено 1833 року). Автор, судячи з приведеними назвами цих творів («Robert, comte de Paris», «Le shateau perilleux»), читав їх французькою мовою.

Скуртулі(й) – поміщик Херсонського повіту (д. Костичівка) власник трактиру.

Соколов Іван Олександрович, поручик – поміщик Єлисаветградського повіту Херсонської губернії, батько Г.І.Соколова.

Соколов Михайло Олександрович – дядько Г.І.Соколова, жив біля Єлисаветграда на хуторі, тепер село Соколівське.

Соколов Олександр Іванович – брат Г.І.Соколова, титулярний радник, член Правління Приказу громадського опікування міста Одеси та Одеського міського опікування дитячих притулків, член Одеського товариства історії та древностей.

Соколов Олександр Лаврентійович, бригадир – комендант фортеці Святої Єлисавети у 1775-1777 роках, дід Г.І.Соколова.

Соколова Ксенія Григорівна (17.02.1837 – 26.02.1887) – донька Г.І.Соколова, вийшла заміж за сина командуючого Чорноморським флотом віце-адмірала Морица Борисовича (Морица-Антон-Августа) фон Берха (1776 – 14.01.1860) мічмана (у кінці служби – генерал-майора) Бориса Маврикійовича (Бернгарда-Александра) фон Берха (16.06.1827 – 05.12.1900).

Соколова Ксенія Михайлівна (ур. Кир'якова, день народження 3 березня, померла 11 грудня 1895 року) – дружина Г.І.Соколова, сестра М.М. Кир'якова, її посагом була Бервинцівка. Член Правління Одеського жіночого благодійного товариства.

Станкевич, генерал – дід Г.І.Соколова по матері, очевидно поміщик сільця Мар'ївки Михайло Ігнатович Станкевич (Станкович також, пр. 1733 – 1708).

Стемпковський Іван Олександрович (1789-1832), дійсний статський радник – градоначальник Керчі, археолог-аматор.

Стратимирович Катерина Степанівна – приятелька і сусідка Соколових по Черняхівці.

Тимченкова (Тимченко) Варвара Михайлівна – тітка Ксенії Михайлівни Кир'якової (донька Михайла Івановича Кир'якова).

Тройницький Олександр Григорович (1807-1871), тайний радник – вихованець Одеського Рішельєвського ліцею, відомий державний діяч, статистик, письменник; у 1837-1857 роках – чиновник для особливих доручень при новоросійському та бессарабському генерал-губернаторі, викладач (історії та географії) та інспектор Одеського інституту шляхетних дівчат, член Одеського міського опікування дитячих притулків, головний редактор газет «Одесській Вестникъ» і «Journal d'Odessa», з 1857 р. – завідувач статистичним відділом Статистичного комітету і член Головного управління цензури при Міністерства народної освіти, з 1858 р. член ради і з 1861 р. заступник міністра

Міністерства внутрішніх справ, з 1867 р. член Державної Ради; батько видатного статистика М.О.Тройницького (1842-1913) .

Тройницький Григорій Олександрович (1844 – 19??), дійсний тайний радник, сенатор (1904) – син О.Г.Тройницького і доньки предводителя дворян Єлисаветградського повіту І.Г.Булацеля Віри Іллівни (1818-1893).

Тройницький Микола Григорович, дійсний статський радник – брат О.Г.Тройницького, директор Одеського банку, шанувальник мистецтв і колекціонер.

Финенко Филип Павлович, полковник – начальник поселеного 10-го кавалерійського округу в Новій Одесі.

Флендлер Степан Костянтинович – миколаївський поштмейстер.

Фундуклей Іван Іванович (1804-1880), дійсний тайний радник – відомий адміністративний і громадський діяч, київський цивільний губернатор у 1839-1852 роках, почесний громадянин Києва. З 1831 року – чиновник особливих доручень при новоросійському та бессарабському генерал-губернаторі князі М.С.Воронцові, за клопотанням якого у 1838 році отримав посаду волинського віце-губернатора у м. Житомирі. У той час був херсонським поміщиком, жив в Одесі у власному домі, що виходив на Садову, Торгову та Херсонську вулиці. Член Одеського попечительського комітету о тюрмах та дійсний член Імператорського товариства сільського господарства Південної Росії.

Хотієв Сергій Іванович, інженер-генерал-майор – один з перших будівельників міста Одеси.

Чернявська Єлизавета Михайлівна – вірогідно, сестра К.М.Чернявської.

Чернявська Катерина Михайлівна – двоюрідна тітка Ксенії Михайлівни Кир'якової. Чернявські – землевласники Єлисаветградського та Александрійського повітів Херсонської губернії.

Шабельський Павло Васильович (1774-1847), статський радник – дійсний член Московського головного товариства вівчарства та Імператорського товариства сільського господарства Південної Росії.

Швахгейм Єгор Єгорович, барон – херсонський поміщик, племінник Г.І.Соколова (син сестри дружини – Юлії Михайлівни Швахгейм, уродженої Кир'якової).

Швахгейм (ур. Кир'якова) Юлія Михайлівна (Julie), баронеса – сестра дружини Г.І.Соколова, мати власника щоденника Г.І.Соколова.

Шевельов Єгор Петрович, колезький асесор – помічник інспектора Одеського Рішельєвського ліцею та гімназії при ньому, кореспондент Одеського товариства історії та древностей.

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

Базилевичевої трактир – нині місце між селами Веселівкою і Крутояркою Бобринецького району Кіровоградської області.

Бервинцівка – нині село Леніне Баштанського району Миколаївської області.

Бобринець – тоді повітове місто Херсонської губернії, нині районний центр Кіровоградської області.

Водяне (Лорера) – ямська поштова станція, нині село Водяно-Лорине Єланецького району Миколаївської області.

Вознесенськ – місто на р. Південному Бузі, у 1817-1823 рр. тут знаходилося управління усіма військовими поселеннями Новоросійського краю, потім – штаб Зведеного резервного кавалерійського корпусу, тепер районний центр Миколаївської області.

Дворянська – нині село Кетрисанівка Бобринецького району Кіровоградської області.

Касперівка – село на р. Південному Бузі.

Ковалівка – нині у Миколаївському районі Миколаївської області.

Компаніївка – нині районний центр Кіровоградської області.

Лекарський трактир – нині місце біля с. Михайлівки Баштанського району Миколаївської області.

Нова Одеса – нині районний центр Миколаївської області.

Привільне – казенне село на р. Інгулі у Херсонському повіті.

Харківський Хрещенський ярмарок – один з головних ярмарків Харкова у ХІХ столітті, тривав з 10 грудня до 1 лютого.

Цабирибина (інакше Цеборябова або Цибарябова) балка – місцина між річками Інгулом і Громеклеєю, неподалік від Вербового урочища.

Черняківка (Черняхівка) – нині у Кіровоградському районі Кіровоградської області.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА

Адресь-Календарь Херсонской губернии на 1866 годъ. – Сайт
©2005 ЛинниченкоМихаил/rodovoyegnezdo.narod.ru/.../Adres-
kalendar_1866_gubchin.htm -

Большая русская биографическая энциклопедия. – М.:
Мультимедиа-издательство «БизнесСофт», 2005.

Богданов С.В., Катин-Ярцев М.Ю., Лупанова В.М., Шумков А.А.
Поминальник Е.К.Брусиловой // Генеалогический вестник. – Выпуск 4. –
Санкт-Петербург: ВИРД, 2001.

Бугрий Е.В. Традиционные ярмарки Левобережной Украины:
история и современность. –

[http://intkonf.org/doktor-pedagog-nauk-bugriy-ev-traditsionnyie-
yarmarki-levoberezhnoy-ukrainyi-istoriya-i-sovremennost/](http://intkonf.org/doktor-pedagog-nauk-bugriy-ev-traditsionnyie-yarmarki-levoberezhnoy-ukrainyi-istoriya-i-sovremennost/)

Василенко А.С. Любовь моя Россия // Журнал «Молодая
гвардия». – № 12, 1995.

Ведомость Елисаветградского уезда с показанием числа десятин
под казенными и помещичьими селениями и в пуге лежачих земель. –
1806 г. – № 325 (IP НБУВ, ф.1, спр.1665, арк. 40-68). – Копія з архіву
А.В.Пивовара. – Київ, 2000.

Воспоминания о Тарасе Шевченко. – К.: Дніпро, 1988. – С. 78-81,
101-103, 195-196.

Декабристы. – Биографический справочник. – М.: Наука, 1988. –
С. 105.

Дневникъ Григорія Ивановича Соколова. Сообщ. д. чл.
Ал.И.Маркевичъ // II. Матеріалы. – 7 /// Записки Императорскаго
Одесскаго Общества Исторіи и Древностей. – Т. XXIV. – Одесса:
«Экономическая» типографія и литографія, 1902. – С. 181-196 (393-408).

Дневникъ Григорія Ивановича Соколова. Сообщилъ д. чл.
А.И.Маркевичъ // II. Матеріалы /// Записки Императорскаго
Одесскаго Общества Исторіи и Древностей. – Т. XXV. – Одесса:
«Экономическая» типографія и литографія, 1904. – С. 1-16 (403-418).

Дневникъ Григорія Ивановича Соколова. Сообщ. д. чл. Ал.И.Маркевичъ // II. Матеріалы. – 4 /// Записки Императорскаго Одесскаго Общества Исторіи и Древностей. – Т. XXVI. – Одесса: «Экономическая» типографія и литографія, 1906. – С. 75-90 (298-313).

Історія міст і сіл Української РСР. – В двадцяти шести томах. – Миколаївська область. – К.: Інститут історії Академії наук УРСР – Головна редакція Української радянської енциклопедії Академії наук УРСР, 1971. – 772 с. – С. 201, 541-551.

Краткая литературная энциклопедия. – Главный редактор А.А.Сурков. – Т. 5. – М.: Советская Энциклопедия, 1968. – С. 837-838.

Краткая литературная энциклопедия. – Главный редактор А.А.Сурков. – Т. 6. – М.: Советская Энциклопедия, 1971. – С. 641-644, 895-901.

Краткій указатель музея Императорскаго Одесскаго общества исторіи и древностей. – Сост. В.Юргевич. – Одесса: Типографія А.Шульце, 1890. – 100 с. – С. 77. – V. – № 66.

Лобановъ-Ростовскій Князь А.Б. Русская Родословная Книга. Томъ первый. Изданіе второе. С.-Петербургъ: Изданіе А.С.Суворина, 1895. – С. 176-178.

Маркевичъ А.И. Дневникъ Григорія Ивановича Соколова // II. Материалы /// Записки Императорскаго Одесскаго Общества Исторіи и Древностей. – Т. XXIV. – Одесса: «Экономическая» типографія и литографія, 1902. – С. 181-184.

Масанов И.Ф. Словарь псевдонимов Русских писателей, ученых и общественных деятелей: в 4 томах. – Т. 1. – М.: Всесоюзная книжная палата, 1956. – С. 187.

Мурзакевичъ Н. Г.И.Соколовъ // Отделение третіе. – Смесь. – Некрологи /// Записки Одесскаго Общества Исторіи и Древностей. – Томъ третій. – Съ X литографированными листами. – Одесса: Въ городской типографіи, 1853. — С. 522-527 (539-544).

Николаевцы. – Энциклопедический словарь. – Гл. ред. В.А.Карнаух. – Николаев: МП «Возможности Киммерии», 1999. – Серия «Николаевская библиотека». – Вып. 7. – 53, 374 с.

Новоросійскій календарь на 1849 годъ, издаваемый отъ Ришельевского лица. – Одесса: Въ Городской Типографіи, 1848. – Отделение третіе. – А. Новоросійскій адресъ-календарь. – С. 177-336.

Описи Степової України останньої чверті XVIII – початку XIX століття // Джерела з історії Південної України. – Том 10. – Запоріжжя: Запорізьке наукове товариство ім. Я.Новицького – Запорізьке відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України – Запорізька філія Східного інституту українознавства ім. Ковальських, 2009.

Пеший А.И., Решетов С.Г. Дворяне херсонской и Бессарабской губерний Гижицкие и их потомки.

<http://rodovoyegnezdo.narod.ru/Liter/Gizhitskie.html>

Пивовар А.В. Поселення Херсонської губернії за повітовими алфавітами 1856 року. – К.: Академперіодика, 2009. – 92 с.

Руммель В.В., Голубцовъ В.В. Родословный сборникъ русскихъ дворянскихъ фамилій. – Томъ I. – СПб.: Изданіе А.С.Суворина, 1886. – С. 350-363.

Руммель В.В., Голубцовъ В.В. Родословный сборникъ русскихъ дворянскихъ фамилій. – Томъ II. – СПб.: Изданіе А.С.Суворина, 1886. – С. 56-68.

Соколовъ Г. Историческая и статистическая записка о военном городе Елисаветграде // IV. Статистика /// Записки Одесскаго Общества Истории и Древностей. – Томъ второй. – Отделение первое, съ XII литографированными листами. – Одесса: Въ городской типографіи, 1848. – С. 384-401 (390-407).

Соколовъ Г. Александръ Федоровичъ Панагіодор-Никовуль // Некрологъ /// Смесь //// Отделение третіе //// Записки Одесскаго общества истории и древностей. – Томъ третій. – Съ X литографическими листами. – Одесса: В городской типографіи, 1853. – С. 518-521, 589-600.

Списокъ землевладельцевъ Елисаветградскаго уезда Херсонской губерніи. – Изданіе Елисаветградской уездной земской управы. – Елисаветградъ: Паровая типографія М.А.Гольденберга, 1899. – № 1514, 1542.

Списокъ землевладельцевъ Александрійскаго уезда на 1894 годъ.
– Приложение къ Статистическому Отчету Александрійской Земской
Управы за 1893 годъ. – Александрія: Типографія Ф.Х.Райхельсона, 1894.
– № 195, 196, 811.

Федорченко В.И. Императорский Дом. Выдающиеся сановники. –
Энциклопедия биографий. – В двух томах. – Том I. – Красноярск –
Москва: БОНУС – ОЛМА-ПРЕСС, 2003. – 670 с.

Федорченко В.И. Императорский Дом. Выдающиеся сановники. –
Энциклопедия биографий. – В двух томах. – Том II. – Красноярск –
Москва: БОНУС – ОЛМА-ПРЕСС, 2003. – 640 с.

ЧАСТИНА II. DOKUMENTUM

Продовжуючи публікацію актів Книги шлюбних опитів елисаветградської єдиновірської Покровської церкви, ми пропонуємо увазі читачів повний обсяг записів за 1850 рік – 14 актів, за якими були здійсненні обряди вінчання.

Документи публікуються мовою оригіналу із заміною архаїчних літер сучасними їх відповідниками. Злито написані скорописом слова розділені.

ОБЫСКИ

№ 1-й. 1850го Года Генваря 8го дня. По Указу Его Императорскаго Величества Херсонской Губернии Города Елисаветграда Часовеннаго общества Церкви Покрова Пресвятыя Богородицы Священно и Церковно служители производили обыск о Желающих вступить в брак и оказалось следующее:

- 1) Жених Елисаветградский Мещанин Василий Фролов сын Поляков Старообрядческаго вероисповедания Жительствует в приходе Преображенской Церкви,
- 2) Невеста сего ж Города Мещанская дочь Пелагея Васильева дочь Акулинина того ж вероисповедания Жительствовала в приходе сей Церкви,
- 3) Возраст к супружеству имеют совершенный а именно Жених 24 Невеста 16 лет и оба находятся в здравом уме,
- 4) Родства между оными Духовнаго или Плотскаго родства свойства возбраняющаго по Установлению Св. Церкви брак никакого нет,
- 5) Жених холост Невеста девица,
- 6) К бракосочетанию они приступают по своему взаимному согласию и желанию а не по принуждению от кого и на то имеют от родителей своих позволение,

- 7) По троекратному оглашению сделанному в сей Церкви сего Генваря 6, 7, и 8го числ препятствий сему браку никем не объявлено,
- 8) Для удостоверения беспрепятственности сего брака служат документами о Женихе Свидетельство а о Невесте Книги сей Церкви,
- 9) По сему бракосочетание означенных лиц совершено сего Генваря 8го дня в узаконенное время при посторонних людях,
- 10) Что все показанное здесь о Женихе и Невесте справедливо в том удостоверяют своею подписью как они сами, так и по каждом свидетели в том что естли что окажется ложным то подписавшиеся повинны за то Суду по Правилам Церковным и по Законам Гражданским.

К сему обыску Жених Василий Поликов Невеста Пелагея Акулинина. Поручители по Женихе: Мещани Лука Козмин сын Лебедев Игнат Павлов сын Осипов. По невесте: Ливон Аврамов сын Биляев Яков Афанасев [Афанасьев] син Герасемов за него и за себя распесался.

Обыск сей производили в Церкви Покрова Пресвятыя Богородицы Священник Александр Курлов. Уставщик Иван Сарычев.

№ 2-й. 1850го Года Генваря 8го дня. По Указу Его Императорскаго Величества Херсонской Губернии Города Елисаветграда Часовеннаго общества Церкви Покрова Пресвятыя Богородицы Священно и Церковно служители производили обыск о Желающих вступить в брак и оказалось следующее:

- 1) Жених Курской Мещанин Борис Иванов сын Силин Старообрядческаго вероисповедания Жительствует в сем Городе по пачпорте,
- 2) Невеста Елисаветграда Мещанская дочь Надежда Петрова дочь Подьячева Старообрядческаго вероисповедания Жительствует в приходе сей Церкви,
- 3) Возраст к супружеству имеют совершенный а именно Жених 36 а Невеста 19 лет и оба находятся в здравом уме,
- 4) Родства между оными Духовнаго или Плотскаго родства свойства возбраняющаго по Установлению Св. Церкви брак никакого нет,
- 5) Жених холост Невеста девица,

- 6) К бракосочетанию они приступают по своему взаимному согласию и желанию а не по принуждению от кого и на то имеют Невеста от родительницы своей позволение,
- 7) По троекратному оглашению зделанному в сей Церкви сего Генваря 6, 7, и 8го числ препятствий сему браку никем не объявлено,
- 8) Для удостоверения безпрепятственности сего брака служат документами о Женихе пачпорт, а о Невесте Книги сей Церкви,
- 9) По сему бракосочетание означенных лиц совершено сего Генваря 8го дня в узаконенное время при посторонних людях,
- 10) Что все показанное здесь о Женихе и Невесте справедливо, и быть прихожанином Церкви Покрова Пресвятыя Богородицы, родшихся детей крестить обязуемся в сей Церкви, в том удостоверяют своєю подписью как они сами, так и по каждом свидетели в том, что естели что, окажется ложным, то подписавшиеся повинны за то Суду по Правилам Церковным и по Законам Гражданским.

Сему обоску Жиних Борис Силин Надежда Подячева за ине и за себя расписался. Поручители по женихе мещенын Петр Максимов сын Маслиников, Курской Мищанин Михаил Матвиев сын Рудиков. По невесте Мещен. Семен Михолов сын Поликов. Мищанин Николай Прохоров сын Заицов.

Обыск сей производили в Церкви Покрова Пресвятыя Богородицы Священник Александр Курлов. – Уставщик Иван Сарычев.

№ 3-й. 1850го Года Генваря 12го дня. По Указу Его Императорскаго Величества Херсонской Губернии Города Елисаветграда Часовеннаго общества Церкви Покрова Пресвятыя Богородицы Священно и Церковно служители производили обыск о Желающих вступить в брак и оказалось следующее:

- 1) Жених Елисаветградский Мещанин Иван Яковлев сын Куликов Старообрядческаго вероисповедания Жительствует в приходе сей Церкви,
- 2) Невеста 7-го Кавалерийскаго округа военного поселения Поселянка Мария Ильина дочь Вагунова Старообрядческаго

вероисповедания Жительствововала в Елисаветграде по пашпорту,

- 3) Возраст к супружеству имеют совершенный а именно Жених 25. Невеста 20 лет и оба находятся в здравом уме,
- 4) Родства между оными Духовнаго или Плотскаго родства свойства возбраняющаго по Установлению Св. Церкви брак никакого нет,
- 5) Жених холост Невеста девица,
- 6) К бракосочетанию они приступают по своему взаимному согласию и желанию а не по принуждению от кого и на то имеют от родителей своих позволение,
- 7) По троекратному оглашению зделанному в сей Церкви сего Генваря 8-11. и 12го числ препятствий сему браку никем не объявленно,
- 8) Для удостоверения безпрепятственности сего брака служат документами о Женихе Книги сей Церкви, а о Невесте от военного начальства позволение за № 14965^М,
- 9) По сему бракосочетание означенных лиц совершено сего Генваря 12го дня в узаконенное время при посторонних людях,
- 10) Что все показанное здесь о Женихе и Невесте справедливо в том удостоверяют своєю подписью как они сами, так и по каждом свидетели в том, что естли что, окажется ложным то подписавшиеся повинны Суду по Правилам Церковным и по Законам Гражданским.

К сему обыску Жених Иван Куликов Невеста Мария Вагунова Поручители По Женихе Унтер офицер Григорий Ерофеев сын Шаповалов, Мещанин Семен Денисов сын Мельниченко, По Невесте Мещанин Христофор Димитриев сын Сапунов, Унтер офицер Андрей Иванов сын Корондуков. А вместо их неграмотных по их рукоданному прошению уставщик Иван Сарычев расписался.

Обыск сей производили в Церкви Покрова Пресвятыя Богородицы Священник Александр Курлов. Уставщик Иван Сарычев.

№ 4-й. 1850го Года Генваря 15го дня. По Указу Его Императорскаго Величества Херсонской Губернии Города Елисаветграда Часовеннаго общества Церкви Покрова Пресвятыя Богородицы Священно и Церковно

служители производили обыск о Желаящих вступить в брак и оказалось следующее:

- 1) Жених Елисаветградский Мещанин Георгий Минаев сын Поляков Старообрядческого вероисповедания Жительствует в приходе сей Церкви,
- 2) Невеста Елисаветградская Мещанская дочь Василиса Стефанова дочь Смирнова Старообрядческого вероисповедания Жительствовала в приходе сей Церкви,
- 3) Возраст к супружеству имеют совершенный а именно Жених 20 Невеста 19 и оба находятся в здравом уме,
- 4) Родства между оными Духовного или Плотского родства свойства возбраняющего по Установлению Св. Церкви брак никакого нет,
- 5) Жених холост Невеста девица,
- 6) К бракосочетанию они приступают по своему взаимному согласию и желанию а не по принуждению от кого и на то имеют от родителей своих позволение,
- 7) По троекратному оглашению зделанному в сей Церкви сего Генваря 12,14, и 15го числ препятствий сему браку никем не объявлено,
- 8) Для удостоверения беспрепятственности сего брака служат документами о Женихе и Невесте Книги сей Церкви – и впредь обязуются быть прихожанами так же сей Церкви, родшихся детей должны крестить, и сами исправлять все христианские обряды, быть ежегодно у исповеди и Св. причастия,
- 9) По сему бракосочетание означенных лиц совершено сего Генваря 15го дня в узаконенное время при посторонних людях,
- 10) Что все показанное здесь о Женихе и Невесте справедливо в том удостоверяют своею подписью как они сами так и по каждом свидетели в том, что естли что окажется ложным то подписавшиеся повинны за то Суду по Правилам Церковным и по Законам Гражданским.

К сему обыску Жених Егор Полеков Невеста Василиса Смирнова Поручители по женехе Елисаветградские Мещани Петр Иванов сын Новиков и Сидор Фомин сын Якунин по невести Иван Елисеив сын Будикин а вместо их неграмотных по их прошению за них и за себя Мещанин Федор Степанов сын Смирнов расписался.

Обыск сей производили в Церкви Покрова Пресвятыя Богородицы Священник Александр Курлов. – Уставщик Иван Сарычев.

№ 5-й. 1850го Года Февраля 7го дня. По Указу Его Императорскаго Величества Херсонской Губернии Города Елисаветграда Часовеннаго общества Церкви Покрова Пресвятыя Богородицы Священно и Церковно служители производили обыск о Желающих вступить в брак и оказалось следующее:

- 1) Жених Елисаветградский Мещанин Петр Максимов сын Масляников Старообрядческаго вероисповедания Жительствует в приходе сей Церкви,
- 2) Невеста сего Города Мещанка Анна Петрова дочь Сливина того ж вероисповедания Жительствует в приходе сей Церкви,
- 3) Возраст к супружеству имеют совершенный а именно Жених 29 Невеста 27 лет и оба находятся в здравом уме,
- 4) Родства между оными Духовнаго или Плотскаго родства свойства возбраняющаго по установлению Св. Церкви брак никакого нет,
- 5) Жених холост а Невеста вдова,
- 6) К бракосочетанию они приступают по своему взаимному согласию и желанию а не по принуждению от кого и на то имеют от родителей своих позволение,
- 7) По троекратному оглашению зделанному в сей Церкви сего февраля 4. 5. и 7. числ препятствий сему браку никем не объявленно,
- 8) Для удостоверения безпрепятственности сего брака служат документом Книги сей Церкви,
- 9) По сему бракосочетание означенных лиц совершено сего февраля 7го дня в узаконенное время при посторонних людях,
- 10) Что все показанное здесь о Женихе и Невесте справедливо в том удостоверяют своею подписью, как они сами, так и по каждом свидетели, в том, что естли что, окажется ложным то подписавшиеся повинны за то Суду по Правилам Церковным и по Законам Гражданским.

К сему обыску жиних Петр Масляников невеста Анна Сливина за ние и за sibя росписался Поручители по Женихе Мещане Аликсеи Феоктистав сын Житилав Иван Анекеив син Белеив по Невесте Мещан

Федор Иванов сын Коптунов и Андрей сын Василиев Ильин за ниумением их грамоте Артемий Григорьев сын Сливин росписался.

Обыск сей производили в Церкви Покрова Пресвятыя Богородицы Священник Александр Курлов. – Уставщик Иван Сарычев.

№ 6-й. 1850го Года Февраля 12го дня. По Указу Его Императорскаго Величества Херсонской Губернии Города Елисаветграда Часовеннаго общества Церкви Покрова Пресвятыя Богородицы Священно и Церковно служители производили обыск о Желающих вступить в брак и оказалось следующее:

- 1) Жених Елисаветградский Мещанин Тит Николаев сын Кушнерев Старообрядческаго вероисповедания Жительствует в приходе сей Церкви,
- 2) Невеста сего ж Города Мещанская дочь Евдокея Михайлова дочь Кравцова того ж вероисповедания Жительствует в приходе сей Церкви,
- 3) Возраст к супружеству имеют совершенный а именно Жених 25, Невеста 17 лет и оба находятся в здравом уме,
- 4) Родства между оными Духовнаго или Плотскаго родства свойства возбраняющаго по установлению Св. Церкви брак никакого нет,
- 5) Жених холост Невеста девица,
- 6) К бракосочетанию они приступают по своему взаимному согласию и желанию а не по принуждению от кого и на то имеют от родителей своих позволение,
- 7) По троекратному оглашению зделанному в сей Церкви сего февраля 10го 11 и 12го числ препятствий сему браку никем не объявленно,
- 8) Для удостоверения безпрепятственности сего брака служат документом Книги сей Церкви,
- 9) По сему бракосочетание означенных лиц совершено сего февраля 12го дня в узаконенное время при посторонних людях,
- 10) Что все показанное здесь о Женихе и Невесте справедливо в том удостоверяют своєю подписью, как они сами, так и по каждом свидетели, в том, что естъли что окажется ложным то

подписавшиеся повинны за то Суду по Правилам Церковным и по Законам Гражданским.

К сему обыску Жених Тит Кушников нивяста Явдокия Кравцова поручители по жинихе Елисаветградской мищанин Гаврила Авдеев сын Сухинов а вмьсто их ни грамотных за их и за sibя Аликсеи Феоктистав сын Житилав расписался. По невесте Аликсей Карпов сын Абакомов а вмьсто его неграмотнаго и за себя расписался Димитрий Лаврентьев сын Трешов.

Обыск сей производили в Церкви Покрова Пресвятыя Богородицы Священник Александр Курлов. Уставщик Иван Сарычев.

№ 7-й. 1850го Года Февраля 12го дня. По Указу Его Императорскаго Величества Херсонской Губернии Города Елисаветграда Часовеннаго общества Церкви Покрова Пресвятыя Богородицы Священно и Церковно служители производили обыск о Желających вступить в брак и оказалось следующее:

- 1) Жених Елисаветградский Мещанин Леон Абрамов сын Беляев Старообрядческаго вероисповедания Жительствует в приходе сей Церкви,
- 2) Невеста сего ж Города Мещанская дочь Евдокея Владимировна д. Сонцева того ж вероисповедания Жительствует в приходе сей Церкви,
- 3) Возраст к супружеству имеют совершенный а именно Жених 30. Невеста 17. лет, и оба находятся в здравом уме,
- 4) Родства между оными Духовнаго или Плотскаго родства свойства возбраняющаго по установлению Св. Церкви брак никакого нет,
- 5) Жених вдов, Невеста девица,
- 6) К бракосочетанию они приступают по своему взаимному согласию и желанию а не по принуждению от кого и на то имеют от родных своих позволение,
- 7) По троекратному оглашению зделанному в сей Церкви сего февраля 10, 11. и 12го числ препятствий сему браку никем не объявлено,
- 8) Для удостоверения безпрепятственности сего брака служат документом Книги сей Церкви,

- 9) По сему бракосочетание означенных лиц совершено сего февраля 12го дня в узаконенное время при посторонних людях,
- 10) Что все показанное здесь о Женихе и Невесте справедливо в том удостоверяют своею подписью, как они сами, так и по каждом свидетели, в том, что естли что окажется ложным то подписавшиеся повинны за то Суду по Правилам Церковным и по Законам Гражданским.

К сему обыску Жених Левон Беляев невеста Евдокея Сонцова поручители по жинехе Мещанин Егор Гаврилов сын Шапошников А вместо их неграмотных по их личному прошению за ниумением их грамоте купеческий сын Михаил Петров сын Макаров за них и за себе росписался Мищан Степан Василиев сын Макаров, по нивесте мищан Иван син Анекеив Белеив Круковский Мищанин Ливон Егоров син Цуканов.

Обыск сей производили в Церкви Покрова Пресвятыя Богородицы Священник Александр Курлов. Уставщик Иван Сарычев.

№ 8-й. 1850го Года Февраля 17го дня. По Указу Его Императорскаго Величества Херсонской Губернии Города Елисаветграда Часовеннаго общества Церкви Покрова Пресвятыя Богородицы Священно и Церковно служители производили обыск о Желающих вступить в брак и оказалось следующее:

- 1) Жених Елисаветградский Мещанин Феодор Мануилов сын Зайцов старообрядческаго вероисповедания Жительствует в приходе сей Церкви,
- 2) Невеста сего ж Города Купеческая дочь Евдокея Стефанова дочь Полякова, того ж вероисповедания Жительствует в приходе сей Церкви,
- 3) Возраст к супружеству имеют совершенный а именно Жених 28, Невеста 18 лет и оба находятся в здравом уме,
- 4) Родства между оными Духовнаго или Плотскаго родства свойства возбраняющаго по установлению Св. Церкви брак никакого нет,

- 5) Жених холост Невеста девица,
- 6) К бракосочетанию они приступают по своему взаимному согласию и желанию а не по принуждению от кого и на то имеют от родителей своих позволение,
- 7) По троекратному оглашению сделанному в сей Церкви сего февраля 14, 16, и 17го числ препятствий сему браку никем не объявлено,
- 8) Для удостоверения безпрепятственности сего брака служат документами Книги сей Церкви,
- 9) По сему бракосочетание означенных лиц совершено сего февраля 17го дня в узаконенное время при посторонних людях,
- 10) Что все показанное здесь о Женихе и Невесте справедливо в том удостоверяют своею подписью, как они сами, так и по каждом свидетели, в том что естли что окажется ложным то подписавшиеся повинны за то Суду по Правилам Церковным и по Законам Гражданским.

К сему обыску Жених Феодор Зацав невеста Евдокея Поликова и поручитиле За них вместо их ни грамотных личному прощению за них и за себе мишинин Артем Марков сын Соколов росписался Мищаны Иван Прокофийив сын Поликов Михило Иванов сын Земаков а вместо их не грамотных по их личному прощению за них и за себя Фодор Стипанов сын Смирнов поручителями по женихе и невести росписался.

Обыск сей производили в Церкви Покрова Пресвятыя Богородицы Священник Александр Курлов. Уставщик Иван Сарычев.

№ 9-й. 1850го Года Маяя 14го дня. По Указу Его Императорскаго Величества Херсонской Губернии Города Елисаветграда Часовеннаго общества Церкви Покрова Пресвятыя Богородицы Священно и Церковно служители производили обыск о Желающих вступить в брак и оказалось следующее:

- 1) Жених Елисаветградской Мещанин Яков Алексеев сын Толстенко православнаго вероисповедания Жительствует в приходе в Быковской Знаменской форштацкой Церкви,

- 2) Невеста сего ж Города Мещанская дочь Агрипина Григорьева дочь Шевцова Староорядческого вероисповедания Жительствует в приходе сей Церкви,
- 3) Возраст к супружеству имеют совершенный а именно Жених 44^х Невеста 32. лет и оба находятся в здравом уме,
- 4) Родства между оными Духовнаго или Плотскаго родства свойства возбраняющаго по установлению Св. Церкви брак никакого нет,
- 5) Жених вдов Невеста девица,
- 6) К бракосочетанию они приступают по своему взаимному согласию и желанию а не по принуждению от кого и на то имеют от родных позволение,
- 7) По троекратному оглашению зделанному в сей Церкви сего Мая 10, 13 и 14 числ препятствий сему браку никем не объявлено,
- 8) Для удостоверения безпрепятственности сего брака служит Документом Свидетельство из Елисаветградской Городовой Думы за № 1226^м о Женихе, а о Невесте и Книги сей Церкви,
- 9) По сему бракосочетание означенных лиц совершено сего Мая 14го дня в узаконенное время при посторонних людях,
- 10) Что все показанное здесь о Женихе и Невесте справедливо в том удостоверяют своею подписью как они сами так и по каждом свидетели в том, что естли что окажется ложным то подписавшиися повинны за то Суду по Правилам Церковным и по Законам Гражданским.

К сему обыску Жених Яков Толстенко, Невеста Агрипина Шевцова, поручители по Женихе Елисаветградские Мещане Григорий Феодоров сын Негуленко и Невесте Мещане Леон Ермолаев сын Хренов, Иван Елисеев сын Будыкин А вместо их неграмотных и за себя по их личному и рукоданному прошению писарь Самоил Кондратьев сын Галицын руку приложил.

Обыск сей производили в Церкви Покрова Пресвятыя Богородицы Священник Александр Курлов. Уставщик Иван Сарычев.

№ 10-й. 1850го Года Мая 25го дня. По Указу Его Императорскаго Величества Херсонской Губернии Города Елисаветграда Часовеннаго

общества Церкви Покрова Пресвятыя Богородицы Священно и Церковно служители производили обыск о Желающих вступить в брак и оказалось следующее:

- 1) Жених Писарь Запаснаго Кадра Кирасирскаго полка Максим Тимофеев сын Ещук, православнаго вероисповедания Жительствоует в Городе Елисаветграде,
- 2) Невеста сего ж Города Мещанская дочь Ирина Феодорова дочь Жбанька, Старообрядческаго вероисповедания Жительствоует в приходе сей Церкви,
- 3) Возраст к супружеству имеют совершенный а именно Жених 23, Невеста 17. лет и оба находятся в здравом уме,
- 4) Родства между оными Духовнаго или Плотскаго родства свойства возбраняющаго по установлению Св. Церкви брак никакого нет,
- 5) Жених холост Невеста девица,
- 6) К бракосочетанию они приступают по своему взаимному согласию и желанию а не по принуждению от кого и на то имеют от родителей позволение,
- 7) По троекратному оглашению зделанному в сей Церкви сего Маия 21, 24, и 25 числ препятствий сему браку никем не объявлено,
- 8) Для удостоверения безпрепятственности сего брака служит документом Свидетельство за № 1808^м о Женихе, а о Невесте Книги сей Церкви,
- 9) По сему бракосочетание означенных лиц совершено сего Маия 25го дня в узаконенное время при посторонних людях,
- 10) Что все показанное здесь о Женихе и Невесте справедливо, в том удостоверяют своею подписью, как они сами, так и по каждом свидетели в том, что естли что окажется ложным то подписавшиися повинны за то Суду по Правилам Церковным и по Законам Гражданским.

К сему обыску жиних Максим Ещук невеста Ирина Жбанькова и за нее и за себя росписался Поручители по жинехе Писарь Яков Николаевич сын Константинов Писарь Петр Афанасьев сын Гривенко по невесте мещанин Иван Евсеев сын Будыкин а вместо его неграмотнаго

по его личному и рукоданному прошению и за себя Писарь Федор Иванов сын Логвинов подписался.

Обыск сей производили в Церкви Покрова Пресвятыя Богородицы Священник Александр Курлов. Уставщик Иван Сарычев.

№ 11-й. 1850го Года Октября 17го дня. По Указу Его Императорскаго Величества Херсонской Губернии Города Елисаветграда Часовеннаго общества Церкви Покрова Пресвятыя Богородицы Священно и Церковно служители производили обыск о Желающих вступить в брак и оказалось следующее:

- 1) Жених Херсонской Губернии Александрийский Мещанин Иван Матвеев сын Матвеев православнаго вероисповедания Жительствует под Вознесенским в постоялом дворе,
- 2) Невеста Города Елисаветграда Мещанская дочь Ирина Мануилова дочь Зайцова старообрядческаго вероисповедания Жительствует в приходе сей Церкви,
- 3) Возраст к супружеству имеют совершенный а именно Жених 69, Невеста 25 лет и оба находятся в здравом уме,
- 4) Родства между оными Духовнаго или Плотскаго родства свойства возбраняющаго по установлению Св. Церкви брак никакого нет,
- 5) Жених вдов Невеста девица,
- 6) К бракосочетанию они приступают по своему взаимному согласию и желанию а не по принуждению от кого и на то имеют от родителей своих позволение,
- 7) По троекратному оглашению зделанному в сей Церкви сего Октября 15го, 16 и 17го числ препятствий сему браку никем не объявленно,
- 8) Для удостоверения безпрепятственности сего брака служит документом о Женихе паспорт, и выданная от Александрийской ревизской Комиссии Квитанция за № 257^М а о невесте Книги сей Церкви,
- 9) По сему бракосочетание означенных лиц совершено сего Октября 17го дня в узаконенное время при посторонних людях,

10) Что все показанное здесь о Женихе и Невесте справедливо в том удостоверяют своею подписью как они сами так и по каждом свидетели в том, что естли что окажется ложным то подписавшиися повинны за то Суду по Правилам Церковным и по Законам Гражданским.

К сему обыску Жених Иван Матвеев невеста Ирина Заицава за нее и за себя расписался Поручители по Женихе: Елисаветграцки Мещани Иван Евдокимов Соловей Черниговской Губерни Города Глухова Мещенин Савелий Андреев Натаров по невесте: Елисаветградский мещанин Феодор Мануилов сын Зайцов и мещанин Яков Стефанов сын Поляков, за него и за себя росписался.

Обыск сей производили в Церкви Покрова Пресвятыя Богородицы Священник Александр Курлов. Уставщик Иван Сарычев.

№ 12-й. 1850го Года Октября 22го дня. По Указу Его Императорскаго Величества Херсонской Губернии Города Елисаветграда Часовеннаго общества Церкви Покрова Пресвятыя Богородицы Священно и Церковно служители производили обыск о Желających вступить в брак и оказалось следующее:

- 1) Жених Военно рабочаго № 3го Баталиона служащий рядовым Иван Павлов сын Бильченко православнаго вероисповедания Жительствует в Елисаветграде,
- 2) Невеста Города Елисаветграда Мещанская дочь Анастасия Алексеева дочь Куценкова старообрядческаго вероисповедания Жительствует в приходе сей Церкви,
- 3) Возраст к супружеству имеют совершенный а именно Жених 28, Невеста 27 лет, и оба находятся в здравом уме,
- 4) Родства между оными Духовнаго или Плотскаго родства свойства возбраняющаго по установлению Св. Церкви брак никакого нет,
- 5) Жених холост Невеста девица,
- 6) К бракосочетанию они приступают по своему взаимному согласию и желанию а не по принуждению от кого и на то имеют от родителей своих позволение,

- 7) По троекратному оглашению сделанному в сей Церкви сего Октября 20, 21 и 22го числ препятствий сему браку никем не объявлено,
- 8) Для удостоверения безпрепятственности сего брака служит документом о Женихе Свидетельство от Военного Начальства за № 2897^м а о невесте Книги сей Церкви,
- 9) По сему бракосочетание означенных лиц совершено сего Октября 22го дня в узаконенное время при посторонних людях,
- 10) Что все показанное здесь о Женихе и Невесте справедливо в том удостоверяют своею подписью как они сами так и по каждом свидетели в том, что естли что окажется ложным то подписавшиеся повинны за то Суду по Правилам Церковным и по Законам Гражданским.

К сему обыску Жених Иван Бильчинко нивеста Анастасия Куценкова поручители по женихе военнорабочаго баталиона рядовой Андрей Романов сын Погребников и рядовой Федор Михайлов сын Дворецкой по невесте Елисаветградския мещане Василий Алексей сын Куценко и Иван Евсейв сын Будыкин а места их ниграматных по их личному прошению мещанин Артемий Слививин росписался.

Обыск сей производили в Церкви Покрова Пресвятыя Богородицы Священник Александр Курлов. – Уставщик Иван Сарычев.

№ 13-й. 1850го Года Ноября 5го дня. По Указу Его Императорскаго Величества Херсонской Губернии Города Елисаветграда Часовеннаго общества Церкви Покрова Пресвятыя Богородицы Священно и Церковно служители производили обыск о Желающих вступить в брак и оказалось следующее:

- 1) Жених Калужской Губернии Города Жиздры Мещанин Василий Афанасьев сын Вертушкин Православнаго вероисповедания Жительствует в Городе Елисаветграде по Пачпорте,
- 2) Невеста Города Елисаветграда Вдова Мещанка Мотрена Петрова дочь Андросова старообрядческаго вероисповедания присоединившаяся к Церкви Жительствует в сем приходе,

- 3) Возраст к супружеству имеют совершенный а именно Жених 34. Невеста 27. лет и оба находятся в здравом уме,
- 4) Родства между оными Духовнаго или Плотскаго родства свойства возбраняющаго по установлению Св. Церкви брак никакого нет,
- 5) Жених холост, а Невеста Вдова,
- 6) К бракосочетанию они приступают по своему взаимному согласию и желанию а не по принуждению от кого и на то невеста имеет от родителей своих позволение,
- 7) По троекратному оглашению зделанному в сей Церкви сего Ноября 1го, 2, и 5. числ, препятствий сему браку никем не объявлено,
- 8) Для удостоверения беспрепятственности сего брака служат документом о Женихе паспорт под № 179^м из Жиздренской Городской Думы, а о невесте Книги сей Церкви,
- 9) По сему бракосочетание означенных лиц совершено сего Ноября 5. дня в узаконенное время при посторонних людях, с тем, чтобы впредь быть сынами означенной Церкви, и исполнять все христианские обряды, а родившиеся от них дети были бы крещены, и воспитаны во благочестии,
- 10) Что все показанное здесь о Женихе и Невесте справедливо в том удостоверяют своею подписью как они сами, так и по каждом свидетели в том, что ежели что окажется ложным, то подписавшиеся повинны за то Суду по Правилам Церковным и по Законам Гражданским.

К сему обыску Жених Василей Вертушкин Невеста вдова Мотрона Андросова за нее и за себя расписался. Поручители по Женихе: мещани Иван Евсеив сын Будыкин Василей Власов сын Ковалев За его и за себя расписался По невесте: Мищанин Иван Сидорович сын Подарев Мищанин Артем Маров Соколов .

Обыск сей производили в Церкви Покрова Пресвятыя Богородицы Священник Александр Курлов. – Уставщик Иван Сарычев.

№ 14-й. 1850го Года Ноября 6го дня. По Указу Его Императорскаго Величества Херсонской Губернии Города Елисаветграда Часовеннаго общества Церкви Покрова Пресвятыя Богородицы Священно и Церковно

служители производили обыск о Желающих вступить в брак и оказалось следующее:

- 1) Жених Елисаветградской Мещанин Петр Агафонов сын Шапошников, старообрядческого вероисповедания Жительствует в приходе сей Церкви,
- 2) Невеста сего ж Города Мещанская дочь Васса Дмитриева дочь Шаповалова старообрядческого вероисповедания Жительствует в приходе сей Церкви,
- 3) Возраст к супружеству имеют совершенный а именно Жених 25. Невеста 17. лет и оба находятся в здравом уме,
- 4) Родства между оными Духовнаго или Плотскаго родства свойства возбраняющаго по установлению Св. Церкви брак никакого нет,
- 5) Жених холост, Невеста девица,
- 6) К бракосочетанию они приступают по своему взаимному согласию и желанию а не по принуждению от кого и на то имеют от родителей своих позволение,
- 7) По троекратному оглашению зделанному в сей Церкви сего Ноября 4, 5, и 6. числ, препятствий сему браку никем не объявлено,
- 8) Для удостоверения безпрепятственности сего брака служат документом о Женихе и невесте Книги сей Церкви,
- 9) По сему бракосочетание означенных лиц совершено сего Ноября 6. дня в узаконенное время при посторонних людях,
- 10) Что все показанное здесь о Женихе и Невесте справедливо в том удостоверяют своею подписью как они сами так и по каждом свидетели, в том, что ежели что окажется ложным, то подписавшиеся повинны за то Суду по Правилам Церковным и по Законам Гражданским.

К сему обыску Жених Петр Шапошников невеста Васса Шаповалова поручители по женихе Мещанин Василей Артемиев сын Акулинин а за неумением их Грамоте Мещанин Данила Евтеич сын Евтухов за них и за себя расписался по невесте Мещанин Ксинофонт Куприянов сын Чернышов Мещанин Иван Федоров сын Смирнов. –

Обыск сей производили в Церкви Покрова Пресвятыя Богородицы Священник Александр Курлов. Уставщик Иван Сарычев.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

Абакомов Олексій Карпович. – № 6.

Акулинін Василь Артемійович – міщанин. – № 14.

Акулиніна Пелагея Василівна – дочка елисаветградського міщанина. – № 1.

Андросова Мотрона Петрівна – елисаветградська міщанка, вдова. – № 13.

Беляєв Іван Аникійович – міщанин. – № 5, 7.

Беляєв Леон Аврамович – елисаветградський міщанин. – № 1, 7.

Бильченко Іван Павлович – рядовий 3-го військово-робочого батальйону. – № 12.

Будикін Іван Єлисейович – елисаветградський міщанин. – № 4, 9, 10, 12, 13.

Вагунова Марія Іллівна – поселенка військового поселення 7-го Кавалерійського округу. – № 3.

Вертушкін Василь Афанасійович – жиздринський міщанин. – № 13.

Герасимов Яків Афанасійович – міщанин. – № 1.

Голицин Самійло Кіндратович – писар. – № 9.

Гривенко Петро Афанасійович – писар. – № 10.

Дворецький Федір Михайлович – рядовий. – № 12.

Євтухов Данило Євтейович – міщанин. – № 14.

Єщук Максим Тимофійович – писар запасного кадру Кірасирського полку. – № 10.

Жбанько Ірина Федорівна – дочка елисаветградського міщанина. – № 10.

Житилов Олексій Феоктистович – міщанин. – № 5, 6.

Зайцева Ірина Мануїлович – дочка елисаветградського міщанина. – № 11.

Зайцев Микола Прохорович – міщанин. – № 2.

Зайцев Федір Мануїлович – міщанин. – № 8, 11.

Земаков Михайло Іванович – міщанин. – № 8.

Ільїн Андрій Васильович – міщанин. – № 5.

Ковальов Василь Власович – міщанин. – № 13.

Константинов Яків Миколайович – писар. – № 10.

Коптунов Федір Іванович – міщанин. – № 5.

Корондуков Андрій Іванович – унтер-офіцер. – № 3.

Кравцова Євдокія Михайлівна – дочка елисаветградського міщанина. – № 6.

Куликов Іван Якович – елисаветградський міщанин. – № 3.

Чернишов Ксенофонт Купріянович – міщанин. – № 14.

Курлов Олександр – священник церкви Покрова Пресвятої Богородиці міста Єлисаветграда. – № 1-14.

Куценко Анастасія Олексіївна – дочка елисаветградського міщанина – № 12.

Куценко Василь Олексійович – елисаветградський міщанин. – № 12.

Кушніров Тит Миколайович – елисаветградський міщанин. – № 6.

Лебедев Лука Козмич – міщанин. – № 1.

Логвинов Федір Іванович – писар. – № 10.

Макаров Михайло Петрович – купецький син. – № 7.

Макаров Степан Васильович – міщанин. – № 7.

Масляников Петро Максимович – міщанин. – № 2, 5.

Матвеев Іван Матвійович – александрійський міщанин. – № 11.

Мельниченко Семен Денисович – міщанин. – № 3.

Натаров Савелій Андрійович – глухівський міщанин. – № 11.

Негуленко Григорій Федорович – елисаветградський міщанин. – № 9.

Новиков Петро Іванович – елисаветградський міщанин. – № 4.

Осипов Ігнат Павлович – міщанин. – № 1.

Погребников Андрій Романович – рядовий військово-робочого батальйону. – № 12.

Подарев Іван Сидорович – міщанин. – № 13.

Подьячева Надія Петрівна – дочка елисаветградського міщанина. – № 2.

Поляков Василь Фролович – елисаветградський міщанин. – № 1.

4. Поляков Георгій (Єгор) Минович – елисаветградський міщанин. – № 8.
- Поляков Іван Прокопійович – міщанин. – № 8.
- Поляков Семен Михайлович – міщанин. – № 2.
- Поляков Яків Степанович – міщанин. – № 11.
8. Полякова Євдокія Степанівна – дочка елисаветградського купця. – № 8.
- Рудиков Михайло Матвійович – курський міщанин. – № 2.
- Сапунов Христофор Дмитрович – міщанин. – № 3.
- Саричев Іван – уставщик церкви Покрова Пресвятої Богородиці міста Єлисаветграда. – № 1-14.
- Силин Борис Іванович – курський міщанин. – № 2.
- Сливин Артемій Григорович – міщанин. – № 5, 12.
- Сливина Анна Петрівна – дочка елисаветградського міщанина. – № 5.
- Смирнов Іван Федорович – міщанин. – № 14.
- Смирнов Федір Степанович – міщанин. – № 4, 8.
- Смирнова Василиса Степанівна – дочка елисаветградського міщанина. – № 4.
- Соколов Артем Маркович – міщанин. – № 8, 13.
- Соловей Іван Євдокимович – елисаветградський міщанин. – № 11.
- Сонцева Євдокія Володимирівна – дочка елисаветградського міщанина. – № 7.
- Сухинов Гаврило Авдійович – елисаветградський міщанин. – № 6.

Толстенко Яків Олексійович – елисаветградський міщанин. – № 9.

Трещов Дмитро Лаврентійович. – № 6.

Хренов Леон Ермолайович – міщанин. – № 9.

Цуканов Леон Єгорович – крюковський міщанин. – № 7.

Чернишов Ксенофонт Купріянович – міщанин. – № 14.

Шаповалов Григорій Єрофійович – унтер-офіцер. – № 3.

Шаповалова Васса Дмитрівна – дочка елисаветградського міщанина.
– № 14.

Шапошников Єгор Гаврилович – міщанин. – № 7.

Шапошников Петро Агафонович – міщанин. – № 14.

Шевцова Агрипина Григорівна – дочка елисаветградського міщанина. – № 9.

Якунін Сидір Фомич – елисаветградський міщанин. – № 4.

ДЖЕРЕЛО:

Книга выданная отъ Преосвященнаго Гавріила, Архієпископа Херсонскаго и Таврическаго въ Елисаветградскую Единоверческую «часовенную» Покровскую церковь для записки въ оную брачныхъ обысковъ. Октября 22 дня 1847 года. – № 6838. – Гавріиль А. Херсонскій и Таврическій. – К.О.М. – № 4659. – Гр. АІ. – Инв. № 717. – Арк. 24 зв. – 31.

*А.В.Пивовар
(м. Київ)*

**ПОІМЕННИЙ ВИТЯГ ЗІ СПРАВ КОШОВОГО
АРХІВУ 1771-1775 РОКІВ ПРО ПОСВІДЧУВАЛЬНІ
ЛИСТИ, ВИКЛИКИ ТА ПАСПОРТИ, ВИДАНІ
ЗАПОРОЗЬКИМ КОЗАКАМ, ЯКІ ПРОЖИВАЛИ У
ПОСЕЛЕННЯХ**

ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКОЇ ПРОВІНЦІЇ

Дата	№ №	кто из козаков и откуда жительством получили паспорта или вызов	№ справи в ар- хіві Коша
25.10. 771	74 2	козака куреня Минского Семена Чумака, жительствоющего в местечку Крилове, козаки Иван	254, арк. 43
03.10. 772	б.н .	Корноух и Федор Дуденко, отпущенные в означенный Крилов на зимние квартиры	254, арк. 96
07.10. 772	93 7	козак куреня Пашковского Ониско Скубицкий з молодыком Петром, жительствоющие в слободе Дмитровке	254, арк. 57
17.10. 772	14 95	козак куреня Ирклевского Иван Малой, проживающий в слободе Дереевке, с его же товарищем куреня Ирклевского Федором Мармазою	254, арк. 177
17.10. 772	15 47	козаки куреня Незамовского Павло Гаркуша, Пластуновского – Герасим Швец и Дядковского – Данило Безчасный, оженившиеся при Екатерининском шанце, из которых Гаркуша атаманом определен для лучшего между теми запорожскими козаками порядку	357, арк. 1

18.10. 772	15 50	козак куреня Дядковского Иван Швец, имеющий жительство в слободе Вильшанце Молдавского гусарского полку (<i>квиток</i>)	254, арк. 91
11.02. 773	29 8	козак куреня Пластуновского Левко Чуприна, живущий в слободе Орлянской	254, арк. 104
24.02. 773	44 0	козак куреня Деревянковского Прокоп Кучер, жительствовавший в местечку Мишуровом Рогу	254, арк. 105
03.03. 773 27.03. 773 12.05. 774	56 8 88 6 13 0	казаки куреня Кушовского Козьма и Харко Малие, жительствовавшие в слободе Иваницкой, а с ними обратно и казаки Ярош Горб, Иван Головка, Иван Нога, Федор Найда, Антон Великий, Конон Гунка, он же Качаненко, да позже указанные Мартин Прохода и Леско Шполик, перешедшие "на время" в слободу прапорщика Иваницкого, прозываемую Маржановка (<i>лист коменданту фортеці Св. Єлисавети, артилерії полковнику І. Дувінгу</i>)	254, арк. 107 254, арк. 137 254, арк. 351
05.03. 773	59 4	казаки куреней Мишастовского Онофрей Головка, Ирклевского – Иван Малий и Яков Магро, да с ними Степан Гаразин, проживающие в слободе Дереевке	254, арк. 115
15.03. 773	70 5	козак куреня Корсунского Федор Брухно, живущий в слободе Куколовке	254, арк. 108
18.03. 773	74 5	козак куреня Корсунского Семен Хорольский, живущий в слободе Пушкаревке	254, арк. 131
18.03. 773	75 0	козак куреня Джерелевского Терешко Малтиз, жительствовавший в слободе Голой Каменки	254, арк. 132
05.04. 773	59 5	козак куреня Уманского Иско Литвин, живущий в селе Терновке	254, арк. 148

08.04. 773	10 23	козак куреня Кушевского Грицко Жалдак, живущий в слободе Макарихе	254, арк. 159
09.04. 773	10 36	козак куреня Ирклеевского Семен Таран, проживающий в слободе Веселом Куте, и оставшийся в том Куте козак ирклеевский Федор Кривошия	254, арк. 161
12.04. 773	6	козаки куреня Кушовского Павло Сукуренко и Дедковского Григорий Задоя, проживающие в слободе Петриковке	254, арк. 162
12.04. 773	7	козак куреня Мишастовского Назар Баштанник, проживающий в слободе Пушкаревке	254, арк. 163
18.04. 773	39	козак куреня Ирклеевского Василь Таран, жительствующий в слободе Онофриевки (<i>наказ отаману слободи Івану Ляшку</i>)	254, арк. 170
19.04. 773	49	козаки куреней Щербаковского Игнат Слабый, Тимошовского – Карпо Таран, Батуриного – Трофим Журба, проживающие в слободе Петриковке (<i>пропозиція Коша поручику Лисановському</i>)	254, арк. 171
20.04. 773	54	козак куреня Корсунского Яков Скобель, жительствующий в слободе Чечелевке (<i>прпис з Коша поручику слободи Матвію Чечелеву</i>)	254, арк. 172
23.04. 773	59	козак куреня Джереловского Остап Шулека, он же Шульга, проживающий в слободе Аврамовской (<i>лист Коша до прапорицка Святодухова</i>)	254, арк. 179
02.05. 773	19 0	козак куреня Кисляковского Максим Компанец, проживающий в слободе Иванченковой и переходящий в запорожское селение при устье Синюхи	254, арк. 178
06.05. 773	б/н	козак куреня Калниболотского Алексей Головка, проживающий в слободе Чечелевке, она же Верблюжка (<i>за повідомлення до Коша осадчого слободи Петрової Петра Старого про відмову поручика Челеля у видачі козака</i>)	254, арк. 187

13.05. 773	16 6	козак Кисляковского куреня Максим Рубан, жительствующий в Верблюжской роте (<i>лист Коша князю Долгорукову</i>)	254, арк. 193
25.06. 773	41 2	козаки куреней Джереловского Клим Сокур; Роговского – Павло Черевко, Федор Сокур, Ониско Романенко; Шкуринского – Иван Лалим /Слюсар/, Матвей Кривой; Тимошевского – Грицко Рудий и брат его Охрем Дейнеченко; Стеблеевского – Косьма Сокур; Каневского – Иван Проник, брат его Гаврило Дед /Дедусь/, Иван Лещинский; Левушковского – Максим Горкушенко, Грицко Вевчарик; Васюринского – Грицко Спотыкаченко, Игнат Сагеляненко, Кондрат Пяный, Клим Борячок; Калниболотского – Грицко Кулинич; Ведмедовского – Семен Обертас; Ирклевского – Василь Понпа; Коренивского – Панас Коваль, неизвестно каких куреней Моисей Оджий, Демко Мокросиен, Демко Коляда; Щербиновского – Василий Ногай, Терешко; Тимошевского – Макар, неизвестно какого куреня Грицко Ковбаса да Матвей Яровой зять, жительствующие в слободе Михайловичевой (<i>лист Коша відставному майору Дмитру Михайловичу</i>)	254, арк. 220
26.06. 773	41 7	козаки куреня Левушковского Иван Лихопят, жительствующий в слободе Сазионовой и Джереловского Иван Сокур и Марко Гуртовий из Выски Чорного гусарского полку	254, арк. 221
02.07. 773	45 2	козак куреня Корсунского, оженившийся в польском местечке Савране, а теперь жительствующий в Новомиргородском шанце	254, арк. 223
07.07. 773	49 0	козак куреня Незамайского Семен Бойко, жительствующий Чорного гусарского полку в роте Петровской в слободе вдовствующей порутчицы Томшихи	254, арк. 234
07.07. 773	49 1	козаки куреня Бруховетского Мойсей Суйменко и Василь Будянской, жительствующие Жолтого гусарского полку в слободе Дмитровке	254, арк. 235

12.07. 773	34 17	козаки Куреня Стеблеєвського Григорій Ус и Андрей Козел; Дерев'янкoвського – Григорій Фигур; Переяславського – Гаврила Повиса, Дядковського – Иван Дeтина; Шкуринського – Никита Коваль; Ведмедовського – Яцко Бойко; Криловського – Иван Сукур, житeльствуючі в слободe Камeнкe капітана Дони (<i>розпорядження коменданта фортеці Св. Єлисавети I, Дувінга</i>)	254, арк. 256
13.07. 773	50 7	курeня Корсунського Мойсей Скепа, атаман и депутат, житeльствуючий по жeнитбe на вдовe умeршeго в 772 гoду порутчикa Рoдиoнoвa в слободe Бoрoдaєвкe, и с ним двa козакa	254, арк. 237
13.07. 773 18.09. 773	52 0	козаки курeня Сeргeєвського Максим Кабуз и Василь Штиба; Батуриного – Аврам Передержайло; Васюринського – Хома Таран, Степан Немка, Ничипор Серий; Канeвського – Ничипор Рудь; Пашковського – Омeлькo Чайкa, Шкуринського – Степан Пурис, Незамаєвського – Грицкo Бoндaрeнкo, Ивoнoвського – Трофим Гуртовий, житeльствуючі в слободe Гoлoй Камeнкe, да забратыe с ними козаки курeня Уманського Охрeм Гуртовий; Переяславського – Ярeмa Тeрть; Тимoшeвського – Иван Пoмeтний и Андрей Бeлий; Платнeрoвського – Омeлькo Дoтoчичaтeнкo; Шкуринського – Омeлькo Пурис; Ирклeєвського – Грицкo Зaлoйлo и Кoндрaт Вaрaвa; Лeвущeвського – Василь Нeживoй; Васюринського – Омeлян Чoрний; Вeдмeдoвського – Пaнac Ширoчeнкo; Рoгивського – Стeпaн Миркoтaн; Батуриного – Михайлo Пoхил (<i>рапорт до Кoшa зaпoрoзькoгo пoлкoвникa Пaнaca Ивaнoвa</i>) ¹	254, арк. 246 254, арк. 313

¹ Копія листа кошового отамана до командира роти поручика Павла Міюшковича від 11 серпня 1773 року про повернення козаків, які проживали у Голій Кам'янці, збереглася у матеріалах РДВІА (ф.52, оп.1, спр.37, ч.4, арк.219) і опублікована Г.К.Швидько (*Див.: Південна Україна XVIII-XIX століття. Вип. 5, с. 17*).

30.07. 773	61 5	козак куреня Корсунского Яцко Безпаленко, живущий в слободе Виски	254, арк. 258
30.07. 773 26.08. 773	61 6 82 3	козаки куреня Кушовского Кирило Магро и Криловского – Юхим Ординарный, живущие в слободе Мамайке капитана Василия Вишнякова	254, арк. 259 254, арк. 281
02.08. 773	64 1	козак куреня Кушовского Данило Зайка, жительствующий с 772 года в слободе Северинке	254, арк. 263
04.08. 773		козак без имени куреня Дядковского, Пластуновского – Влас Седловщенко, Ирклиевского – Иван, Кушовского – Мусей, а прозвание неизвестно, жительствующие шанца Аргангельского в слободе порутчика Демяна Сабова (<i>рапорт до Коша Бугогардівького полковника Івана Сухини</i>)	254, арк. 283
11.08. 773	73 2	козаки куреня Корсунского Фома Зеленской, Антон Письменной и Полтавского – Яков Лысой, жительствующие в слободе капитана Лутковского	254, арк. 267
23.08. 773 25.09. 773 25.09. 773	80 9 10 57 10 59	козак куреня Дедковского Юхим Безрукавий, жительствующий у его тестя Олексы Волошиненка Чорного гусарского полку 9 роты в слободе Вельховатке (<i>ордер Коша Бугогардівькому полковнику Івану Сухині, лист ротному роти Андрію Янкову</i>)	254, арк. 277 254, арк. 292 254, арк. 292
23.08. 773	81 5	козак куреня Тимошевского Максим Лошак, жительствующий с 771 года в слободе секунд-майора Мацкова	254, арк. 278

04.09. 773	57 17	козаки куреня Дядковського Демян Серый, Шкуринського – Андрей Лысой и Щербиновського –	254, арк.
13.09. 773	98 1	Мойсей Горбонос, шатаючися при крепости Святой Елисаветы (<i>ордер коменданта І.Дувінга; за пашипортом Коша від 13.09.773 Дем'ян Сірий і Мусій Горбонос при фортеці Св. Єлисавети одружились</i>)	288 254, арк. 290
03.10. 773	27 83	козаки куреней Каневського – Трохим Швець, Бруховецького – Антон Щербина и Минського – Федор Остроух, жительствовавшие в слободі Табурище	357, арк. 16
07.10. 773	11 37	козак куреня Кисляковського Кузьма Головка, проживающий Елисаветградського пікинєрного полку в Погребневого футоре	254, арк. 299
22.10. 773	14 52	козаки куреня Титаровського Хома Ворона, Назар Розсоха, Федор Магро; Пластуновського – Яцко Губа, Менського – Петро Горкуша, жительствовавшие в слободі Лиховке, и Титаревського – Микита Ширай, жительствовавший в слободі Макогоновке (<i>лист Коша ротному ротмістру Турчановському</i>)	254, арк. 322
05.01. 774	15	козак куреня Кушовського Мартин Горкуша, жительствовавший в слободі Глинску Домотканської роты	254, арк. 330
11.02. 774	35 3	козаки куреней Джерелевського – Никифор Говорун, Стеблеєвського – Федор Покой, жительствовавшие по жєнитьбе с 1770 году в слободі Орлянской	357, арк. 13
12.02. 774	37 8	козаки куреня Тимошевського Грицько Очеретяний и Терешко Чорний, живущие в слободі Макогоновце	357, арк. 15
12.02. 774	37 9	козаки куреня Тимошиєвського Тишко Плохой и Антон Ракула, живущие в слободі Макогоновце	357, арк. 14
13.02. 774	40 0	козак куреня Джереловського Калєник Кравець, живущие в слободі Онуфриєвке	357, арк. 18
24.02. 774	54 7	козак куреня Шкуринського Михайло Кравець, жительствовавший с 1772 года в слободі Калужинє	357, арк. 25

08.04. 774	10 73	козак куреня Шкуринского Максим Колос, жительствующий в слободе Попельнастой	357, арк. 55
13.04. 774	11 39	козак куреня Калниболотского Матвей Бичко, жительствующий в местечке Орлянском	357, арк. 59
19.04. 774	12 13	козак куреня Ивоневского Козма Козарь, живущий в местечке Глинском	357, арк. 60
22.04. 774	18	козак куреня Кушовского Антон Сторчоус, жительствующий по женьтбе в польском селе Балоклеи «в шанцах Янових, отставным капитаном Бондаревым владеемыми»	254, арк. 340
27.04. 774	39	козаки куреня Кушовского Иван Хит, Кондрат Дорошенко; Нижестеблиевского – Никита Тягун; Корсунского – Тимош Жмур; Платнировского – Иван Селикант; Титаревского – Олефер Кислой; Жерелевского – Федор Кальвер, Иван Швец, Данило Чернявский, Иван Неживый; Менского – Трофим Криса; Тимошевского – Кирило Верещак, Тимош Кришинь; Деревянковского – Петро Шульженко, жительствующие в слободе Жолтой (<i>ордер Коша запорозькому полковнику Григорію Поповичу</i>)	254, арк. 342
28.04. 774	43	козак куреня Конеловского Федор Иванченко, жительствующий белее четырех лет в слободе Терновки	254, арк. 343

28.04. 774	44 45	козаки куреня Нижестеблеєвського Семен Кучер; Джереловського – Грицько Задирака, Василь Хелемендик з братами Данилом, Ільею і Іваном, Іван Ломаной, Семен Лупей; Пластуновського – Лаврен; Батуринського – Юхим Чумак; Шкуринського – Андрей Плахота; Дерев'янковського – Ігнат Коваль; Тимошівського – Левко Чвокало; Кореневського Остап Махія, живущі в слободі генерал-майора Чорби (<i>листи Коша генерал- майору Черткову</i>) ²	254, арк. 344 254, арк. 345
01.05. 774	13 27	козак куреня Платнеровського Грицько Губа, жительствующий в слободі Бушиной (<i>очевидно Бутиной, див. також Бутківка</i>)	357, арк. 70
02.05. 774	13 38	козак куреня Менського Олекса Белоус, живущий в слободі Плахтеєвке	357, арк. 71
02.05. 774	13 39	козак куреня Батуринського Ониско Ятель, живущий в слободі Плахтеєвке	357, арк. 39
02.05. 774	13 40	козак куреня Джереловського Максим Нос, живущий в слободі Плахтеєвке	357, арк. 40
02.05. 774	13 43	козак куреня Титаровського Гаврило Белый, живущий в слободі Плахтеєвке	357, арк. 41
02.05. 774	50	козак куреня Конеловського Мартин Малої, жительствующий в слободі майора Григорія Івановича (<i>лист Коша до майора</i>)	254, арк. 361
09.05. 774	14 52	козак куреня Івоневського Степан Швець, живущий в слободі Лиховке	357, арк. 49

² Відпуски одночасно відправлених листів на ім'я генерала Черткова з проханням вислати до Січі запорозьких козаків, які проживали у його слободі та в слободі генерала Чорби, очевидно з-за неувважності канцеляриста, містить однаковий перелік осіб, що практично унеможливило їх ідентифікацію за власниками цих слобід. Але враховуючи, що у першому листі під № 44 згадується слобода Чорби, можна припустити, що помилка стосовно переліку козаків допущена у копії другого листа, де мало йтися про козаків зі слободи Черткова, прізвища яких у такому випадку залишаються невідомими.

11.05. 774	12 1	козак куреня Дядковского Дмитро Ковбош, жительствовавший с 1772 года в слободе капитана Петра Лария 8 роты Чорного гусарского полка, а с ним козаки куреня Роговского Андрей Круглий и Полтавского Гаврило Бандурка	254, арк. 360
20.05. 774 07.07. 774	16 2 61 9	козаки куреня Роговского Павло Белый, Петро Таран и с ними Трофим Калениченко, Иван Рудой, куреня Криловского Гаврило Таран, Зеновий Кислякивский, жительствовавшие в слободе секунд-майора Ивана Мацкова (<i>листи Коша до майора Мацкова</i>)	254, арк. 355 254, арк. 370
21.05. 774 11.06. 774	16 9 37 2	козаки куреня Величковского Йоско Баштанник и Андрей Сторчак, живущие в слободе капитана Лутковского (<i>лист Коша капитану Лутковському</i>)	254, арк. 354 254, арк. 372
22.05. 774	16 45	козак куреня Каневского Демко Гаркуша, живущий в слободе Троецкой	357, арк. 54
24.05. 774	17 12	козак куреня Каневского Панас Лоза, живущий в слободе Макарихе	357, арк. 77
24.05. 774	18 9	козак куреня Крыловского Зиновий Лошак, жительствовавший в слободе отставного майора Мацкова (<i>лист Коша прапорцику Якову Ерделію</i>)	254, арк. 363
24.05. 774	19 1	козак куреня Незамайвского Семен Бойко, проживающий в слободе Петровской Чорного гусарского полка (<i>лист Коша прапорцику Якову Ерделію</i>)	254, арк. 364
05.06. 774	32 0	козак куреня Кореневского Андрей Пуник, жительствовавший в слободе Костецки (на реке Высе под Коробчиным находящейся) жены умершего прапорщика Николы Вентула, и с ним козаки куреня Корсунского Яков Кумпан и Терешко Белый (<i>лист Коша до Вентулової</i>)	254, арк. 369 352, арк. 62
15.06. 774	18 95	козак куреня Шкуринского Ничипор Хохлач, жительствовавший в слободе Петриковке	357, арк. 79

16.06. 774	19 08	козак куреня Ирклевского Петро Моргун, живущий в слободе Попельнастой	357, арк. 80	
20.06. 774	19 64	козак куреня Пашковского Иван Горб, живущий в местечку Мишурине	357, арк. 89	
25.06. 774	20 66	козак куреня Шкуринского Василь Блакитненко, жительствующий в слободе Грузкой	357, арк. 93	
26.06. 774	20 88	козак куреня Ивоневского Семен Щербина, живущий в слободе Петриковке	357, арк. 94	
26.06. 774	51 9	козаки куреня Менского Василь Кот, Шкуринского – Иван Свейрожок, с ними Кердей и Чапля с товарищи, жительствующие в слободе Шмитишиной Чорного гусарського полку (<i>лист Коша до підполковниці Шмитихи</i>)	254, <i>арк.</i> 379	
27.06. 774	20 97			357, арк. 95
29.06. 774	21 15	козак куреня Уманского Иван Ковтуненко, жительствующий в слободе Калантаевой	357, арк. 92	
04.07. 774	21 93	козак куреня Полтавского Петро Сухий, живущий в слободе Петриковке	357, арк. 96	
10.07. 774	36 5	козаки куреня Криловского Иван Лихошерстий, жительствующий в слободе капитана Кирстича и Андрей Музыка в слободе Перейовой, поручиком Перою владеемой (<i>лист Коша до підполковника князя Сергія Баратова</i>)	254, <i>арк.</i> 371	
17.07. 774	23 18	козак куреня Корсунского Костя Товстик, жительствующий в крепости Святия Елисаветы	357, арк. 99	
17.07. 774	71 4	козаки куреня Вышестеблиевского Исай Половой родич, жительствующий в слободе подполковницы Булацелевой 8-й роты Чорного гусарского полка и Семен Половой – в слободе капитана Годоровича 13-й роты (<i>лист Коша підполковниці Булацелевій і промеморія в канцелярію Єлисаветградської провінції, паспорт Коша Полового родичу від слободи Макарівки до 8 роты</i>)	254, <i>арк.</i> 381	
17.07. 774	71 6			254,
27.08. 774	11 00			арк.
				383
			254, арк. 391	

29.08. 774	11 19	козаки куреня Тимошевского Тимко Кот, Ирклеевского – Омелько Застава, Платнеровского – Андрей Кумпан, Минского – Михайло Козарь, Дядковського – Клим Головка, жительствовавшие в слободе подполковника князя Баратова Чорного гусарского полку (<i>лист Коша до князя Баратова</i>)	254, арк. 392
04.09. 774	26 78	козак куреня Уманского Степан Дрибас, жительствовавший в слободе Красной Камянке	357, арк. 112
07.09. 774	27 11	козак куреня Каневского Федор Коваль, живущий в слободе Онуфриевке	357, арк. 113
07.09. 774	11 70	козак куреня Титаревского Данило Беленький с тестем Лазарем Диденком, жительствовавшие в слободе Николаевке подполковника Якова Гаврилова (<i>лист Коша до підполковника Гаврилова</i>)	254, арк. 395
24.04. 775	14 34	козак куреня Пашковського Никита Гелех, живущий в слободе Петриковке	357, арк. 142

Витяг складено за відпусками документів з поміткою «по титле пашпортной», що збереглися у матеріалах двох спеціальних справ кошового архіву з цього питання (ЦДІАК України, ф. 229, оп. 1, спр. 254 і 357). В окремих випадках використані відомості з копій інших документів Коша (у формі листів, пропозицій, приписів чи прямих наказів), що направлялись до посадових осіб ротних слобод та окремих власників Єлисаветградської провінції. Дати, вихідні номери та примітки щодо характеру таких документів зазначені окремим шрифтом (курсивом).

Виходячи з вимог військового стану паспорти-перепустки починаючи з 1770 року видавались Кошем головним чином для сімейних козаків, які повертались на зиму чи викликались для подальшого проходження служби з місць їх постійного проживання. Деяко пізніше, з 1773 року, вони надавались також для безперешкодного перевезення майна козаків, які викликались для проходження служби та переходили зі

сім'ями на житло з поселень Єлисаветградської провінції до новозаснованих запорозьких слобід. З цього часу зростає також кількість паспортів, виданих не завчасно (перед відбуттям «на зимові квартири»), а після певних ускладнень, які виникали у стосунках козаків з місцевою адміністрацією при їх масовому переході на Запоріжжя, а також у випадку примусового виселення. У більшості паспорти мали певний термін дії, який чітко зазначався у документі. Обумовлювалась також мета видачі, що на фоні типових записів досить часто супроводжувалось значними відмінностями у змісті документів. Паспорти засвідчувались підписом кошового отамана та військовою печаткою. У той же час на відпусках документів останнього часу зустрічаються переважно прізвища курінних отаманів, що може означати як форму візування документів, так і запровадження певної децентралізації у їх видачі.

Аналіз наявних копій документів, навіть за відсутності зведених реєстрів за відповідні роки, показує, що відомості зазначених справ стосовно виданих паспортів-перепусток далеко не повні. Багато з них видавались під листи до посадових осіб про повернення чи виселення козаків з тих чи інших місць, про що свідчать чисельні безіменні і безномерні відпуски документів, присутні у справах. Тим більше, вони не можуть бути поширені на загальну кількість вихідців із Запоріжжя, які осідали у суміжних з ним адміністративних утвореннях, у тому числі на території Єлисаветградської провінції.

Крім паспортів, в кошовому архіві зустрічаються також атестати, видані колишнім козакам та особам, певним чином зв'язаних з теренами Єлисаветградської провінції. Зокрема, у відповідній справі містяться відомості про атестат, виданий 15 серпня 1774 року за № 972 «куреня Менского товарищу Семену Степанову сыну Климовскому», який 17 років (з 1739 року) віддав службі на Запоріжжі, був курінним отаманом, а з 1765 року проживав у Криловському шанці (там же, спр. 232, арк. 240) та атестат за № 1208 від 26 вересня 1774 року, який отримав поручик Чорного гусарського полку «Иван Кондратиев сын Фонфилерс», записаний у козаки куреня Пашковського (там же, арк. 243 зв.).

**КОПІ ОКРЕМИХ ПАСПОРТІВ, ЯКІ ВИДАВАЛИСЬ
У 1773-1774 РОКАХ КОШЕМ ВІЙСЬКА
ЗАПОРОЗЬКОГО КОЗАКАМ, ЯКІ ПРОЖИВАЛИ В
ЕЛІСАВЕТГРАДСЬКІЙ ПРОВІНЦІЇ**

по титле паспортной

Сего явитель, Войска Запорожского низового козак куреня Уманского Степан Дрибас, по женьтьбе жительствующий Елисаветградской провинции в слободе Красной Камянки, по подчиненности его сему Войску для отправления при сем Войске Ея Императорскому Величеству служби нине в ближайшие пределы Войска Запорожского в слободу Комисарку на жительство перебирающегося, следует туда для забратия оставшегося еще тамо имущества, которому в пути свободный пропуск в сыле высочайших указов чинить, даби благоволено било в продаже волною ценою тамо с его тамо недвижных грунтов и движимого имущества в забратии и препровожденеи в Комисарку нималейшого препятствия нечиненно б, для того и сие за подписом и войсковою печатю с Коша Войска Запорожского низового в благополучном месте дано з сроком сего году ноября по «14» день. 1774 году сентября «4» дня.

№ 2678

Порукою атаманской Мусей Чорной.

ЦДІАК України, ф. 229, оп. 1, спр. 357, арк. 112. Відпуск.

По указу Ея величества государыни императрицы Екатерины Алексеевны самодержицы всероссийской: и прочая, и прочая, и прочая.

Показатель сего Войска Запорожского низового козак куреня Корсунского Федор Брухно по женьтьбе живущий Елисавет Градской провинции в селе Кукуловке, служил до нынешней войны и уже во оную Ея Императорскому Величеству при Войске Запорожском, а и теперь веленно ему zde/сь/ бывшему ради того во оном явится. Скоро откроется

весна: и как при том представил он желание жительствовать уже в пределах Войска Запорожского з женою и детьми его, то на свободное препровождение того в пределы сего войска и дачи пашпорта с Коша, над ним настоящую команду имеющаго, просил. И сей за подписом и войсковою печатю дан с тем, чтоб до Куколовки ему, Брухну, следующему, а оттоль не токмо ему, но и еще другим Запорожского войска козакам // тем всем, какови поженились в Кукловки да их женами, детьми, також и тем, кои без женитьбы там в Кукловки проживают, с людьми их, сколькома случится, возами, лошадьми, рогатым скотом и другим движимим имением сюда, в пределы Запорожского войска, ради всегдашнего у оних жительства и отправления при сем войске по своей ему подчиненности Ея Императорскому Величеству службы в зближающуюсь весну возвращатся имеющих безималейшего задержания, но свободно, по силе высочайших указов и повелений высоких и генералитетов пропуск чиненно.

Благополучное место Запорожский Кош. 1773 году марта 15 числа. № 705.

Ея Императорского величества Войска Запорожского Низового /атаман кошевой Петр Калнышевский, войсковая старшина и товариство/.

ЦДІАК України, ф. 229, оп. 1, спр. 254, арк. 108 і зв. Відпуск.

Примітка: З копії листа із кошового архіву від 20 квітня 1773 року № 55 прапорщику Ситаєнку, що утримував карантин при слободі Чечелівці, дізнаємося, що при перевезенні майна з Куколівки Федір Брухно був затриманий там з чотирма волами, возом, вісьмома дошками для устрою житла і плугом. Паспорт було відібрано ще в Куколівці прапорщиком Левицьким. Одночасно було направлено також лист за № 56 підполковнику Єлисаветградського пікінерного полку Гаврилову з вимогою повернути арештоване майно та не затримувати дружину козака з дітьми. 2 травня запорозький полковник Григорій Попович повідомляв Кіш про відмову Гаврилова у задоволенні прохання, і що відібраний у Брухна паспорт буде відправлено при донесенні київському губернатору Воейкову. Лише за скаргою Коша командиру другої армії князю Долгорукову питання було вирішене (там же, спр. 254, арк. 109-110 зв., 188, 192 зв.). З дещо пізнішої копії ордера Коша від 23 квітня 1774 року

дізнаємося, що Федір Брухно перейшов у запорозьку слободу Петрову, звідки прохав замінити виставленого від нього для відбуття військової повинності козака, «в виду оскудення» останнього (там же, спр. 352, арк.49).

Цікаво, що копія відібраного паспорта Федора Брухна збереглася серед документів канцелярії Новоросійської губернії, які пізніше з паперами князя Потьомкіна потрапили до Москви і в даний час зберігається у РДВІА (ф. 52, спр. 37, арк. 78 зв. – 79). Її опублікований варіант у редакції Г.К.Швидько див. у збірнику «Південна Україна. XVIII – XIX ст.», т. 3 – Запоріжжя, 1998, с. 32-33).

Не менш резонансними були справи про затримання ротмістром Дерев'яської роти Михайлом Авраменком запорозьких козаків Онуфрія Головка, Івана Малого та Якова Магра (ЦДІАК України, ф. 229, оп. 1, спр. 254, арк. 115-130, 134, 151, 176, 201, 207, 212, 233, 247 та про зволікання з переселенням козаків зі слобод відставного майора Михайловича (там же, арк. 180-184, 186, 192-195, 213, 220, 249, 271, 279, 312), прапорщика Іваницького (там же, арк. 107, 137, 185) та деяких інших, що завершилися після чергового втручання князя Долгорукова директивою командира Київської і Новоросійської губерній Ф.Восейкова та відповідними наказами Новоросійської губернської та Єлисаветградської провінційної канцелярій влітку 1773 року про безумовне виселення з поселень провінції у Січ як сімейних, так і неодружених запорозьких козаків з посиленням відповідальності за їх затримку чи приховування під час воєнних дій.

НА ЗЛАМІ. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОЦЕСИ НА ПРИДНІПРОВСЬКИХ ТЕРИТОРІЯХ ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ПІД ЧАС УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 РОКУ.

Метою краєзнавчої розвідки «На зламі» є висвітлення соціально-економічних процесів, що мали місце на придніпровських територіях Херсонської губернії під час Української національної революції 1917 року. Звісно, відтворити абсолютно цілісну картину тих подій ввижається неможливим з-за вкрай низького рівня діловодства у революційну добу. Певний дефіцит історичних відомостей спонукав автора до більш ґрунтовного аналізу загально губернських суспільних явищ.

Використання індуктивного підходу було в умовах, що склалися, єдино можливим методологічним засобом. Літературна обробка інформаційних даних, здобутих внаслідок опрацювання відповідних фондів Державного архіву Херсонської області, пропонується нині увазі читачів.

Розділ

перший

Переддень

На початку ХХ-го століття землі нинішньої Світловодщини були розпорощені поміж кількома адміністративними одиницями Херсонської губернії. Це масштабне (367 верст зі сходу на захід, 271 верста з півночі на південь) територіальне утворення Російської імперії станом на 1 січня 1914 року мало загальну площу 6 470 360 десятин (або 62,2 тис.кв.верст). Маючи спільні межі із 6-ма губерніями (Полтавською, Київською та Подільською – на півночі, Катеринославською – на сході, Таврійською – на південному сході, Бесарабською – на заході) та вихід до Чорного

моря, Херсонщина займала вигідне економіко-географічне становище. До того ж, на її території розташувалися провідні підприємства суднобудівної та машинобудівельної галузей – заводи “Наваль” та “Руссуд” (м.Миколаїв), Одеські залізничні майстерні, завод Ельворті (м.Єлисаветград). Аграрний сектор характеризувався великою кількістю латифундій з широким використанням найманої праці. (1)

Внутрішній адміністративний розподіл Херсонської губернії будувався за схемою “губернія – повіт – волость”. Згідно з даними “Памятної Книжки Херсонской Губернии на 1910-й год” до її складу входило 6 повітів (Ананьївський, Єлисаветградський, Одеський, Олександрійський, Тираспольський та Херсонський) та 2 окремих градоначальства (Миколаївське та Одеське). Херсон у якості губернського міста мав окремий статус.(2) Саме в ньому знаходилися найважливіші місцеві державні установи (канцелярія губернатора, губернські земські збори, губернська земська управа, акцизне управління, казначейство тощо).

З-поміж інших найвіддаленішим від губернського центру був Олександрійський повіт. Його площа сягала 855 455 десятин (8,5 тис.кв.верст), що становило 13,8 відсотків загальної площі губернії. Чисельність населення повіту на 1 січня 1914 року складала 517 215 осіб (258 905 чоловіків та 288 310 жінок).

Майже всі губернські владні структури дублювалися на повітовому рівні. Так, у кожному з повітів функціонували повітові земські збори, повітова земська управа, повітове казначейство та ін. Саме земство займалося вирішенням нагальних проблем місцевого комунального господарства, благоустрою, фінансуванням закладів соціальної сфери. Держава ж опікувалася в першу чергу дотриманням громадського спокою на теренах повіту. Найвища поліцейська влада належала повітовому справникові. В межах повіту було виокремлено сім станів, на чолі кожного з яких перебував становий пристав. Крім того, повіт поділявся на дільниці мирових суддів та земських начальників. Нинішня Світловодщина входила до складу 7 волостей Олександрійського повіту (Глинської, Іванківцевої, Косівської, Миронівської, Новогеоргіївської, Павлиської та Стецівської). Всього ж повіт нараховував 31 волость (Див. Додаток 1).

На початок 1917 року у межах вищевказаних волостей розподіл за дільницями мирових суддів, станами, ділянками земських начальників та поштовими установами мав такий вигляд:

Волості	Дільниці мирових суддів	Стани	Ділянки земських начальників	Поштові установи(п оштово- телеграфні відділки та контори позначені +
Глинська	11	3	3	Глинськ+
Іванківецьк а	11	3	3	Іванківці
Косівська	1	1	2	Косівка+
Миронівськ а	1	4	2	Миронівка
Новогеоргії вська	9	4	2	Новогеоргії вськ+
Павлиська	1	4	1	Павлиш+
Стецівська	9	3	3	Калантаїв

На довершення розповіді про місцеві органи державного примусу варто відзначити, що квартири приставів 3-го та 4-го станів знаходилися відповідно у Глинську та Павлиші, а помешкання земських начальників 1-ої, 2-ої та 3-ої ділянок у Павлиші, Косівці та Глинську. Заштатне місто Новогеоргіївськ було резиденцією мирового судді 9-ої дільниці, а також пристава, чії повноваження простягалися на Миронівську та Братоловівську волості.

Згідно з даними Всеросійського сільськогосподарського перепису 1916 року у зазначених волостях склався такий стан речей: (3)

Волості	Територія у десятинах	Число господарств	Кількість чоловіків	Кількість жінок	Всього населення
Глинська	19 441	1 941	4 509	5 839	10 348
Іванківе	13 975	1 375	3 031	4 036	7 067

цька					
Косівська	27 724	2 509	6 424	8 095	14 519
Миронівська	10 055	1 031	2 433	2 733	5 166
Новогеоргіївська	25 386	3 238	7 743	9 328	17 071
Павлівська	18 632	1 981	5 139	6 035	11 174
Стецівська	27 829	3 279	7 344	8 956	16 300

(Більш детальноше див. Додаток 2).

Ретельний аналіз джерел дозволяє дійти висновку про стрімкий розвиток землеволодіння у Північній Херсонщині протягом першого десятиріччя ХХ-го століття. Адже станом на 1900-й рік у деяких волостях Олександрійського повіту соціальний склад мав такий вигляд:

(4)

Волості	Кількість десятин	Дворяни та поміщики	Купці	Міщанство	Селяни та солдати	Євреї	Селянські товариства за сприяння Селян. Банку	Селянські товариства за власний кошт
Глинська	7 353	24	-	16	14	-	7	2
Миронівська	7 277	6	-	3	7	-	55	-
Нов	4	18	1	2	37	1	23	41

огео ргіїв ська	529							

Розмір земського збору з однієї десятини землі у Олександрійському повітові в напередодні Першої світової війни становив 49 копійок. (5)

Саме за рахунок цих коштів утримувалися земські училища та лікарні. (Детальніше про стан закладів освіти у волостях див.Додаток 3.)

Підростаюче покоління новогеоргіївців здобувало середню освіту у чоловічій (завідуючий - колезький асесор В.Соколовський) та жіночій (фундаторка Ю.Козлянінова) приватних прогімназіях, а також чоловічому 4-класному (інспектор – колезький асесор К.Хаджи-Кансев) та жіночому 2-класному (завідуюча – П.Карпінська) училищах.

Розповідь про крайову освіту буде неповною без висвітлення такого важливого аспекту, як ремісниче навчання. Місто Новогеоргіївськ нарівні з Миколаєвом, Одесою, Єлисаветградом, Кременчуком та Вознесенськом було визнаним центром навчання бондарному ремеслу.(6) Більш того, непоказне місто над Тясмином мало почесний статус кузні гончарських кадрів для всієї Херсонської губернії. Адже виробни новогеоргіївських потомствених майстрів здобули визнання навіть в Катеринославщині та Таврії. Неабияку роль у попиті на їхню продукцію відігравала висока якість місцевої глини. Далі увазі читача пропонуються витяги із раритетного дореволюційного видання, що містять детальний опис розвитку гончарства у Олександрійському повіті.

Отже, «... Глина, служащая основанием существования промысла, в настоящее время, если только ее нет на надельной земле, нигде даром не достаётся. Цена её бывает весьма разнообразна и не всегда зависит от большего или меньшего спроса. Но, помимо платы за самую глину, гончару приходится расходоваться еще и на доставку ее, так как она не всегда находится тут же, вблизи поселения, и иногда привозится за десятки верст... В Александрийском уезде, в м.Ревовка, за воз глины платится 1 руб.5 коп., доставка ее стоит 1 руб.,в Скубиевке воз глины обходится в 2 руб. 55 коп., в этих же поселениях покупают глину и Новогеоргиевские гончары. Она им с доставкой обходится 3 руб. за воз, на Табурищенской надельной земле глина продается ямами (длина 1,5 аршина, ширина 1 аршин, глубина 8 саженой) по 100 руб., в течение года выбирается 2 ямы. Для покупки их образуются товарищества из гончарей

ближайших сел. В Новогоргиевском районе, где имеется, быть может, лучшая в губернии глина, она залегает на значительной глубине и добывается с большими затруднениями. Доходят до нее шурфами в аршин шириной и уже в слое добываемой глины устраиваются «печеры» (шахты). Спускаются в шахты и поднимаются из них без особых приспособлений – в стенах колодца поделаны углубления, в которые рабочий становится ногами и локтями и довольно быстро опускается и карабкается вверх. Для поднятия глины наружу приспособлен ворот, глина поднимается в корзинах. Чтобы набрать воз глины, требуется работа двух человек. Обыкновенно гончар нанимает подводчика, который с ним и добывает глину. В зависимости от расстояния до глинища подводчик получает 1-2 руб., ценится и извоз, и работа подводчика. Когда из копи выбрана глина так, что грозят обвалы – яма засыпается...» (7) Подвірний перепис 1885 року зафіксував проживання в межах повіту 396 гончарів (із них 290 мешкало у Новогоргіївському гончарному районі). По двадцяти роках ці показники зменшилися до 218 та 165 відповідно. Близькість до Тясмину як річкової торгівельної артерії робила Новогоргіївськ важливим транзитним пунктом лісопромислового бізнесу. Меблеві вироби, вікна та двері, фургонні вісі у великій кількості проходили крізь 8 міських великих складів на своєму шляху до ярмарків та базарів губернії. Протягом 1913 року із Новогоргіївська було відправлено вантажу загальною вагою 375 тис. пудів та отримано 1 697 тис. пудів (в т.ч. хлібопродуктів 183 тис. та 132 тис. відповідно). Для порівняння, за цей же термін з Табурища відправлено 153 тис. пудів вантажу. Міцними на внутрішньому ринку вважалися позиції новогоргіївських стельмахів. Зокрема, у дореволюційному виданні «Ремесла и промыслы Херсонской губернии» йдеться про те, що «...промысел подеревщиков, изготовляющих фургонные ходы и колесников дает хороший заработок в тех поселениях, вокруг которых на близком расстоянии нет ещё подеревных мастерских, в поселениях же, где этот промысел установился давно и имеет много мастеров, он находится в угнетённом положении, в местечке Аджамка, например, промысел заглушается мастерами г.Новогоргиевска. В описываемом производстве выделяется еще особая специальность, токарная - выделка ступиц для колес, но мастера этой специальности встречаются только в Ново-Георгиевске и в двух немецких колониях Одесского уезда... Токарь работает на материале заказчика, получая 7 –

7 с половиной коп. за каждую ступицу, которых в день выделяет от 20 до 40 штук. Заработок такого мастера превышает в среднем 2 руб. в день...» (8) Загалом по північним волостям Олександрійського повіту станом на 1905-й рік склався такий стан речей: (9)

Бондарство

Назва села	Волость	Кількість майстрів
Іванківці	Іванківецька	3
Косівка	Косівська	3

Гончарство

Назва села	Волость	Кількість майстрів
Скубіївка	Новогеоргіївська	60
Павлівка	Павлиська	35
Талова Балка	Миронівська	17
Свинарка	Павлиська	15
Ревівка	Новогеоргіївська	6
Новогеоргіївськ	Новогеоргіївська	5

Ковальство

Назва села	Волость	Кількість майстрів
Іванківці	Іванківецька	6

Кравецтво

Назва села	Волость	Кількість майстрів
Стецівка	Стецівська	20
Павлиш	Павлиська	17
Іванківці	Іванківецька	10
Андрусівка	Стецівська	8
Ново-Георгіївськ	Новогеоргіївська	8
Калантасво	Стецівська	5
Косівка	Косівська	5
Талова Балка	Миронівська	5

Теслярство

Назва села	Волость	Кількість майстрів
Павлиш	Павлиська	7
Іванківці	Іванківецька	6
Косівка	Косівська	6
Талова Балка	Миронівська	6

Ткацтво

Назва села	Волость	Кількість майстрів
Стецівка	Стецівська	300
Глинськ	Глинська	200
Іванківці	Іванківецька	200
Калантаєв	Стецівська	150
Янів	Глинська	85
Косівка	Косівська	50

Шевство

Назва села	Волость	Кількість майстрів
Ново-Георгіївськ	Новогеоргіївська	27
Іванківці	Іванківецька	12
Павлиш	Павлиська	6
Глинськ	Глинська	5
Косівка	Косівська	5

Окрім значних покладів глини ґрунти Новогеоргіївської волості були багатими на граніт. Так, варто відзначити родовище поблизу села Табурище (наразі Хмельницький мікрорайон м.Світловодська). В 1913 році зусиллями 15 каменярів приватного підприємця П.М.Певного було здобуто 137 куб.саженів бутового та 1970 куб.саженів тесового каміння на загальну суму 46 712 карбованців. (10) Інші ж родовища, зокрема поблизу Ново-Георгіївська, мали переважно місцеве значення і розроблялися в межах попиту внаслідок віддаленості від залізничних

магістралей. Перспективне будівництво залізничної гілки Бурти – Ново-Георгіївськ було перерване світовою війною.

Напередодні її початку у Ново-Георгіївську мешкало 15 334 особи (з них 7 715 чоловіків та 7 619 жінок).(11) Посаду міського голови займав представник торгівельних кіл Павло Іванович Попов. Його помічниками були члени міської управи П.К.Коссов та М.Є.Федоров. Обов'язки поліцейського пристава виконував колезький секретар І.М.Розов. До міської еліти належали також завідуючий поштово-телеграфною конторою таємний радник Г.К.Нізяєв, завідуючий земською лікарнею М.С.Самбург, городовий лікар колезький радник І.Я.Лісогоров, директор міського банку полковник Ф.Зінкевич.(12) Господарче життя Ново-Георгіївська красномовно відображено у кошторисі надходжень та витрат, що міститься у «Статистико-экономическом обзоре Херсонской губернии за 1913-й год». Згідно з ним, надходження до міського бюджету у сумі 69 825 карбованців розподілялися за такими розрядами :

- 1.Збори - оцінний з нерухомого майна – 2 899
 - з торгівлі та промислів – 1 138
 - винагорода від держави внаслідок запровадження казенного продажу міцних напоїв - 598
 - з трактирів – 1 313
 - з візництва - 882
- 2.Мито за засвідчення скарг та актів на стягнення - 187
- 3.Доходи – з міських земель, що здаються під землеробство – 8 392
 - з інших угідь сільськогосподарського характеру – 5 181
 - з міських будівель – 2 581
 - з міської різниці – 4 428
 - з міських капіталів - 72
 - з інших оброчних розрядів – 4 038
- 4.Допомога від казни – на витрати щодо розквартирування – 7 301
 - на інші потреби - 11 947
 - від земства - 540
 - від міських займів 13 760
 - від спеціальних капіталів – 2 549

5.Різні штрафи, пені, нарахування, стягнення - 786
випадкові надходження – 1 233.

Витратна частина бюджету м.Ново-Георгіївська у 1913-ому році становили 66 469 карбованців і мала такі складові, як:

- утримання урядових установ – 1 327
- утримання міського громадського управління – 6 834
- утримання міської поліції – 7 977
- утримання пожежних команд – 1 309
- облаштування та ремонт бруківки, тротуарів та набережних – 3 169
- освітлення міста - 890
- заходи щодо благоустрою міста - 59
- початкова народна освіта – 4 450
- медична та санітарна частина - 787
- ветеринарія - 770
- сплата податків – 3 226
- утримання громадських будівель, пам'ятників – 2 072
- утримання, придбання та купівля нерухомого майна – 4 367
- військова квартирна повинність
наймання квартир та виплата “квартирних” коштів - 169
ремонт та утримання військових приміщень – 4 365
інші видатки – 4 191
- сплата боргів – 18 379
- інші витрати – 981. (13)

Можна помітити, що 13,2% міського бюджету з'їдало утримання військових частин. Перебування у Ново-Георгіївську армійських підрозділів менш за все скидалося на випадковість. Адже первісно, з початку XIX століття, колишній Крилівський шанець (з 1821 року Ново-Георгіївськ) був невід'ємною ланкою у системі російських форпостів на Середньому Подніпров'ї. Одна з його слобідок, Приліпки, здавна була військовим містечком. За часів Першої світової війни тут квартирували

Кримський та 8-й запасний кавалерійські полки.

Проте, у 1913-му році державні субвенції на утримання залоги суттєво зменшилися (7 301 карб. проти 9 830 у 1912р.). Видатки ж на розквартирування військ зросли у порівнянні з 1912-м роком на 7% (8 725 карб. замість 8 152). Населенню також доводилося нести тягар доріжної, підвідної та арештантської повинностей. Збереглися відомості про норми арештантської табелі напередодні Лютневої революції. З 1 вересня 1916 року у повітах Херсонської губернії вводилися нові розцінки утримання в'язнів: (14)

Повіт	Табельне призначення до 1.9.16 року	Табельне призначення після 1.9.16 року
Єлизаветградський	12 копійок	18 копійок
Анан'ївський	14 копійок	16 копійок
Олександрійський	12 копійок	17 копійок
Тираспольський	14 копійок	16 копійок

Але відчуті повною мірою наслідки цього заходу мешканцям повітових буцегарень не судилося. У березневі дні 1917-го року всі вони отримали довгоочікувану волю.

Настрої, що домінували у тодішньому українському поспільстві напередодні революції, надзвичайно ємко відобразив М.Плешко у своїх спогадах «Из прошлого провинциального интеллигента». « ... в обществе, под влиянием наших военных неудач, душевная подавленность, глухое недовольство правительством, которое обвиняют в измене, увеличивающееся к тому времени дезертирство из войск быстро повышало преступность, упавшую было очень в начале войны. Чувствуется, что так продолжаться не может. Нужна гроза, которая бы освежила атмосферу, нужно что-то, что могло бы дать новые силы для борьбы, необходимо влить бодрость в души уставших и упавших духом...»(15) А втім, на шпальтах офіційних “Херсонских губернских ведомостей” знаходили місце лише довжелазні номенклатурні списки, оголошення про конячий пригул та повідомлення на кшталт:

“...По акту, совершенному 17 января с.г. по реестру № 40 у

Новогеоргиевского нотариуса А.П.Щигельского мещанин Алексей Иванович Шавшунов продал мещанам Шнееру и Вульффу Пинкусовым Каневским право на 1/24 долю в лесопильном заводе и мельнице в г.Новогеоргиевске.

18 января с.г. по реестру № 46 нотариусом г.Новогеоргиевска А.П.Щигельским совершен мещанам Андрею Григорьеву Грицаю и Шлеме Беркову Бауху товарищеский договор для производства торговли хлебным зерном в г.Новогеоргиевске...

Нотариус г.Новогеоргиевска А.П.Щигельский объявляет, что по акту, засвидетельствованному 26 января с.г. участник полного товарищества под фирмою “М.Ю.Юдицкий и К” в г.Новогеоргиевске, личным трудом и инициативой, без денежного вклада Борох Эльев Экслер выбыл из товарищества, переуступив все права и обязательства своим остальным членам товарищества. Предприятие от долгов свободно...”(16)

“...Нотариус г.Новогеоргиевска объявляет, что 28 февраля с.г. им совершен договор Полного Товарищества, учрежденного жителями г.Новогеоргиевска Янкелем Мордковичем Черейкиным, Зельмаком Абрамовым Звенигородским и Дувидом Иоселевым Каневским на один год для изготовления и поставки повозок, ходов, арб и принадлежностей к ним в г.Новогеоргиевске...”(17)

Розділ другий За крок від безодні

Телеграфна звістка про скинення Миколи Другого блискавично надійшла до великих міст Херсонської губернії. Зокрема, в “Одесских новостях” інформація про повалення царату з’явилася вже 2 березня 1917 року. В двадцятих числах місяця згідно рішення Одеського виконавчого комітету новоутвореної Ради робітничих депутатів до найвіддаленіших куточків Херсонщини вирушили кілька десятків агітаційних “летючих загонів”. Ці імпровізаційні формування мали забезпечити організацію селянських сходів для виборів до нових органів самоуправління - місцевих комітетів. У офіційному ж губернському часописі тексти телеграми останнього російського імператора про відречення, листа великого князя Михайла Олександровича про відмову від престолу, а також перші укази столичного Тимчасового уряду побачили світ тільки 29 березня (11

квітня за н.ст.) 1917 року. У цьому ж номері було розміщено Звернення Державної Думи до сільського населення колишньої імперії.

«Граждане России,
жители деревни!

Нет больше старой власти, расточавшей народное достояние. Могучим порывом народа она низвергнута. Государственная Дума, в согласии с народом и армией создала новое правительство для того, чтобы установить новый государственный строй и поднять народное хозяйство. Каждый из нас должен работать с этой целью не покладая рук, стараясь помочь общему делу, чем и как может. Пришла ныне пора всем сынам великой нашей Родины еще более напрячь все свои силы на защиту матери России. Вам, землепашцам, надлежит немедленно помочь снабжению армии и нуждающегося населения зерном, крупую и прочими продуктами. Без хлеба нельзя воевать, как нельзя воевать без пушек и снарядов.

Братья! Не дайте России погибнуть! Везите немедленно хлеб на станции и склады! Ваши братья и сыны там, в окопах, будут голодать, если вы не дадите им хлеба. От вас зависит победа. Не выдайте родины! Везите и продавайте хлеб, не ожидая особых распоряжений. Везите его добровольно и помогайте этим общему делу – этого требует от вас пролитая на полях брани кровь ваших сынов и братьев. Помните, что поражение наше приведет к прежнему старому порядку. Верьте, что к свободе, к счастью России путь один – победа!

Везите хлеб ваш сейчас-же. Накормите армию и дайте новые силы для борьбы с врагами. С Божьей помощью за дело!

Председатель Государственной Думы
РОДЗЯНКО

7-го Марта 1917 года» (18)

Патетичні заклики маніфесту в жодному разі не були для селян одкровенням. Суворі реалії трирічної світової війни вже встигли перетворитися на усталену норму для мешканців Херсонської губернії. Ще у серпні 1914-го близько вісімнадцяти тисяч уроженців Олександрійського повіту одягли солдатські шинелі, щоб захистити

«віру, царя та вітчизну» від «тевтонських орд». Зокрема, із Новогеоргіївська та Табурища на фронт пішли 1 235 осіб.(19) Ті ж, що лишилися вдома, несли тягар продовольчої розкладки на потреби діючої армії. Так, згідно з цифровими даними, схваленими Особливою Народою із продовольчих питань та затвердженими тимчасовим керуючим Міністерством Землеробства Г.Грудистовим, Херсонська губернія мала протягом січня-лютого 1917р. постачити 313 294 пудів м'яса та 27 492 пудів сала.

Взагалі ж, згідно циркулярів херсонського губернатора Ветчиніна, напередодні лютневих подій ціни на продовольство у Олександрійському повіті мали такий вигляд:

Борошно (у карбованцях за пуд)

- пшеничне сортове
1 сорт – 3.77
2 сорт – 2.97
3 сорт – 2.20
- пшеничне відсівне з виходом 85% - 3.06
- житнє простого мливу з виходом 98,5% - 2.20
- житнє відсівне з виходом 85% - 2.40

Велика рогата худоба у карбованцях)

- живою вагою 15 пудів – 8.60 за пуд,
- живою вагою 16 пудів – 8.70 за пуд,
- живою вагою 20 пудів – 9.10 за пуд,
- живою вагою 40 пудів – 11.10 за пуд.

Вівці (у карбованцях)

- за 1 пуд живою вагою – 8.00. У разі придатності овчини для виготовлення кожуха передбачалася бонусна виплата. (20)

Встановлення стійких цін на продовольство стало одним з останніх у кар'єрі царського сановника. В перших числах березня колишній егермейстер двору його імператорської величності Ветчинін зійшов з політичної сцени. До обов'язків херсонського губернатора приступив колишній голова губернської земської управи П.Д.Горич. Щоправда, тепер він мав “революційний” титул Херсонського губернського комісара. Його помічником (або “товаришем”) був призначений директор Херсонського Взаємного Кредиту К.Д.Сосновський. Зміна

вищого керівництва стала першою ластівкою у низці докорінних змін у всіх царинах крайового управління. На місцях запроваджувалися посади повітових комісарів, які особисто підпорядкувалися П.Горичу і зосереджували виконавчу владу в межах ввіреної території, здійснюючи нагляд над діяльністю новостворених волосних дум та управ. Інші новації стосувалися в першу чергу вирішенням продовольчого питання. Виникли губернські продовольчий та земельний комітети, які координували дії повітових й міських продовольчих та повітових й волосних земельних комітетів відповідно. У травні 1917 року почала функціонувати Губернська Продовольча Управа, що мала контролювати закупівельну діяльність повітових продовольчих комітетів, сприяти наданню кредитів, затверджувати форми ведення діловодства тощо. Діяльність управи могла бути ефективною за умови співпраці із головноуповноваженим Міністерства землеробства у Херсонській губернії С.Гербелем. Саме цей високопосадовець мав право видачі нарядів на відправку продовольства до інтендантського відомства. У його веденні перебувало також транспортування хлібопродуктів морським та річковим транспортом. (21)

Серед питань, якими опікувався Херсонський губернський продовольчий комітет, одним з найбільш важливих було збереження обсягу посівних площ. 28 березня (10 квітня за н.ст.) 1917 року було видано циркуляр голови комітету І.Зубенка за № 20, в якому волосним продовольчим комітетам пропонувалось скласти реєстр всіх земель, що не можуть бути оброблені за рахунок зусиль місцевих жителів. Проблема недостатньої кількості робочих рук мала вирішитися внаслідок залучення австро-німецьких військовополонених. Крім того, 15 (28 н.ст.) травня того ж року на засіданні губпродкому було проведено розподіл солдатів тилових частин російської армії на польові роботи у губернії.(22) Але використання примусової праці зовсім не слугувало панацеєю від майбутнього неврожаю. Часопис “Свободное слово” повідомляв у липні 1917-го про те, що “... по Александрійському и Елисаветградскому уездам по всем хлебам треть показаний указывают на среднее состояние посевов и две трети плохое” (23)

Спроба знайти вихід зі скрутного становища зафіксована в газетних повідомленнях, що наводяться далі:

“... Из различных уездов Херсонской губернии поступают в губернский продовольческий комитет запросы относительно выдачи

здатков по закупкам урожая 1917г. Управы жалуются на то, что производители осаждают просьбами авансировать их за реализацию хлеба, ибо рабочие руки непомерно возросли, а в пленных ощущается острый недостаток. В связи с подобными ходатайствами Херсонский губернский продовольственный комитет возбудил ходатайство перед министерством о предоставлении губернскому комитету права выдавать ссуды под хлеб на корню в размере 40% с тем, чтобы когда хлеб будет собран в амбары, эти ссуды были увеличены до 80%. Выдачу авансов предполагается производить через уездные продовольственные комитеты, а финансирование производителей и сбор зерна через кооперативы. В своем ходатайстве Херсонский комитет подчеркивает важность срочного разрешения затронутого вопроса, ибо частными банками, а также государством ссуды под залог хлеба не выдаются, а уборка в нынешних условиях сопряжена с громадными затратами..." (24)

Крім спроб поліпшити ситуацію у продовольчому питанні, у діяльності керівництва Херсонського губернського комітету громадського спокою та безпеки на чолі з новопризначеним замість П.Горича відомим газетним діячем, есером Сергієм Петровичем Юріциним простежуються такі складові, як:

- проголошення амністії всім дезертирам царської армії у разі явки з повинною терміном до 15 травня 1917р,(25)
- надання волосним земським зборам власної статті доходу - волосного земського збору у розмірі 3% від повітового збору. Для цього вводилася посада волосного збирача, який призначався повітовою земською управою,
- інформаційне сприяння під час проведення серед краян Позики Свободи на підставі постанови Тимчасового уряду від 27 березня 1917р. Згідно з нею, у широкий обіг пропонувалися позичкові облігації номіналом у 50, 100, 500, 1 000, 5 000, 10 000, 25 000 карбованців, які мали приносити власникам 5% річних. Виплата мала відбуватися протягом 49 років, починаючи з 1922р. (26)
- заходи щодо попередження ексцесів соціального характеру на селі. Із оголошення виконуючого обов'язки Херсонського Губернського Комісара К.Сосновського "... Министр Председатель Князь Львов телеграммой сообщил мне, что в последнее время к Временному

Правительству поступают телеграфные и личные заявления об арестах и самовольных действиях отдельных сельских обществ и волостных комитетов, лишающих возможности землевладельцев как крупных так и мелких исполнить свой долг перед Государством – обсеменить принадлежащие им земли... Как выход – через посредство уездных комиссаров - довести до ведома волостных управ о недопустимости посягательств на личную собственность без решения судебной власти...”(27)

- демократизация громадського життя. Так, під тиском ліберально налаштованого крила земської управи командуючий Одеським військовим округом генерал от інфантерії Ебелов наказом за № 3 074 від 27 березня 1917 року скасував дію власних постанов заборонного характеру
- № 12 470 від 24.08.1915р. про заборону утримання так званих “будинків для побачень”,
- № 9 269 від 19.06.1915р. про заборону демонстрацій,
- № 13 753 від 22.09.1915р. про заборону вивезення горілчаних виробів за межі округу,
- № 1 216 від 22.01.1916р. про заборону вивезення цукру за межі округу,
- № 12 454 від 26.08.1916р. про заборону влаштування зібрань без відома адміністративної влади,
- № 16 362 від від 14.11.1916р. про заборону демонстрування в ілюзіонах кінострічок,що зображують злочинні дії,
- №№ 11 280, 16 736 від 6.08.1916р. та 23.11.1916р. про заборону піднімати кузови візницьких екіпажів за відсутності дощу або снігу чи за холодної погоди тощо.(28)

Проте,багатообіцяючі починання урядовців не змогли призупинити сповзання країни у прірву громадянської війни.

Варто навести свідчення сучасника тих подій «Февральский переворот, упавший так неожиданно на головы граждан, не испугал... Была

глубокая уверенность в том, что Временное Правительство достаточно сильно, чтобы удержать настроение граждан в русле стремления воевать до победного конца. Но прошло очень мало времени и в душу стали закрадываться смутные опасения...Сразу же стала чувствоваться слабость правительства, не сумевшего поднять настроение народа для творчества, самоограничения, выдержки и терпения, столь необходимых во время войны. Толпа поняла свободу в смысле права на разрушение. И первой, под ударами никем не обуздываемой жаждой разрушения, пала полиция... - орган охраны и исполнения, взамен не было ничего создано, и центральная власть осталась без связи со страной, попавшей сейчас же в руки преступников и хулиганов. Заменить полицию вновь возникшая милиция, конечно, не могла. В милицию бросились служить все, кому не лень, кто материально нуждался, кто захотел хотя бы маленькой власти...Народ творил с молчаливого согласия советов солдатских и рабочих депутатов свою волю, а правительство было бессильно...»(29)

На превеликий жаль, документи, що висвітлюють кількісний та соціальний склад Рад Олександрійського повіту протягом 1917-1918 рр., фактично не збереглися. Як стверджує український радянський історик Б.Бабій: «...Кількісний склад Рад і їх виконкомів у різних містах був різний. Це й зрозуміло : він залежав від кількості робітників і солдатів, які обирали депутатів, а також від норм представництва, які встановлювалися на місцях. Якихось єдиних норм представництва, природно, тоді ще не було.»(30) У якості прикладу можна навести Кременчуцьку раду, яка складалася з 200 депутатів. З їхнього числа було обрано виконком (45 осіб). (31)

В умовах затяжної невдалої війни діяльність рад безумовно сприяла поширенню загальнодержавної кризи. Фактична влада губернського комісара С.Юріцина поширювалася на територію міста Херсона. Такий же стан речей спостерігався у повітових Єлизаветграді та Олександрії. Яскравий нарис провінційного повсякдення міститься у доповідній записці члена виконавчого бюро Херсонського губернського комітету рад солдатських і робітничих депутатів Ф.Чинчіса про становище у Олександрійському повіті.

“ 28 сентября 1917 года.

...С каждым днем население ждет известий о мире..., но за отсутствием литературы лишено узнать что-либо...

Особенно остро обстоит со снабжением населения мануфактурой,

керосином, железом, кожей и др...

...Положение безвыходное...детей, за отсутствием одежды, лишены возможности посылать в школу...

...В связи с этим настроение низов страшно вялое...Уездный Совет очень слаб...причины тому – отсутствие работников, а главное – средств к существованию...До сего времени совет совершенно не пользовался авторитетом у местных учреждений...Земская Управа пополнена, половина крестьянами, не далеко ушла от старой цензовой... фактически делами уезда управляют те же самые лица, что и раньше, видя слабость совета проводят то, что они находят «целесообразным»...и на протесты совета даже иногда не отвечают...

...по уезду земских почт осталось очень мало, большинство закрылось, и когда приходится ехать по уезду экстренно, надо нанимать частных лошадей. Телефонная сеть тоже всюду испорчена, характерно, что у помещиков почти всех имеются телефоны и всегда исправны, что у крестьян вызывает злобу, и были такие случаи, что крестьяне разрывали провода, говоря, «пусть и их телефоны не работают...» (32)

Невпинна соціальна руйнація супроводжувалася бурхливою, навіть гарячковою громадсько-політичною активністю. Протягом кількох місяців тільки на губернському рівні відбулася низка установчих з'їздів, зокрема, селянські з'їзди у Херсоні (3 - 4.04.1917р.) та Миколаєві (30.04 – 04.05.1917р.), з'їзди рад селянських депутатів у Одесі (14 – 17.08.1917р.) та Херсоні (25 – 29.09.1917р.), обласний селянський зїзд в Одесі (6 – 8.04.1917р.) та з'їзд громадян-хліборобів у Херсоні (23 – 25.04.1917р.), український національний з'їзд (28 – 30.06.1917р.) та з'їзд Рад робітничих та селянських депутатів (17 – 21.08.1917р.) у Одесі тощо.

Політичні уподобання широкого депутатського загалу мали яскраво виражений “угодівський”, тобто помірковано-демократичний характер. Так, офіційне радянське видання нарікає на “эсеро-меньшевистское засилье» серед учасників Херсонської конференції робітничих та солдатських депутатів (18-19 травня 1917р.), у якій нарівні з представниками Ново-Воронцовки, Скадовська, Гаврилівки та Каховки прийняли участь делегати з Новогоріївська. (33)

За всіма тогочасними правилами переважна більшість цих заходів перетворювалася на кількаденну говорильню з обов'язковим прийняттям резолюцій декларативного змісту та з мізерним прикладним значенням. Заради прикладу варто навести повний текст програми Херсонського

губернського селянського з'їзду (квітень 1917р.):

« 1. Текущий момент

- Земельная политика.
- Рабочая политика.
- Продовольственная политика (организация и контроль над промисленностью и торговлей)
- Финансовая политика.
- Самоупрание.
- Общегосударственная и внутренняя политика.
- Национальная политика.
- Война и мир.
- Вопрос о власти.
- Организация Советов Крестьянских, Рабочих и Солдатских Депутатов.
- Выборы депутатов от Херсонской губернии в Всероссийский Совет Крестьянских Депутатов.

2. Учредительное собрание

- Политический строй.
- Автономия и федерация Национальных единиц.
- Основной закон о земле.
- Борьба с милитаризмом.
- Законодательство, регулирующее производство и обмен.
- Народное образование.

3. Выборы в Учредительное Собрание

- Отношение Херсонского крестьянства к политическим партиям.
- Выборы кандидатов в Учредительное Собрание от крестьян Херсонской губернии.»(34)

Щодо проведення виборів до майбутнього російського парламенту на теренах Херсонщини у фондах Державного архіву Херсонської області зберігається дешифрація документів. Так, згідно циркуляру відділу з підготовки Установчих Зборів Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету Рад Робітничих та Солдатських депутатів за № 664 від 17.10.1917р. інструкторські повноваження в межах Херсонської губернії покладалися на службовця відділу Кирила Трохимовича Говорова. (35) Це відрядження стало відповіддю на звернення голови

Херсонського комітету РСДРП(б) В.Липшиця до ЦК партії із проханням надати відповідну агітаційну літературу.(36) Свідомо рутинна підготовча робота ускладнювалася чисельними периферійними чварами, про що свідчить документ, що наводиться далі:

“ Резолюция № 6

Исполнительного Комитета Совета Солдатских, Рабочих и Крестьянских Депутатов 18 Сентября 1917 года.

Принимая во внимание,

- 1) Что в комиссию по распределению сумм, отпущенных на подготовку населения Александрийского уезда в выборах в Учредительное Собрание и внешкольное образование не были приглашены Александрийской уездной Земской Управой представители от Новогеоргиевского Совета Солдатских, Рабочих и Крестьянских Депутатов, выбранного 8-тысячным гарнизоном, 1,5 тысячи рабочих и крестьян соседних сел и деревень,
- 2) Что на Губернском совещании в городе Одессе по распределению указанных сумм Совет имеет своего представителя, коим были внесены сметы по подготовке к выборам в Учредительное Собрание и внешкольному образованию от Новогеоргиевского Совета и социалистических партий,
- 3) Что Александрийская уездная Земская Управа была поставлена об этом в известность и ею обещано было пригласить представителей,
- 4) Что при распределении денег Александрийской уездной Земской Управой обойдены были революционно-демократические организации социалистические партии уезда, при чем представители таковых в комиссии от гор.Александрии подвергались механическому заявлению, большинство комиссии приверженцы Земской Управы.
- 5) Что из назначенных Земством инструкторы по подготовке населения по выборам в Учредительное Собрание не имеет определенной политической окраски и не принадлежат ни к революционно-демократическим организациям, ни к политическим партиям, почему и является безответственными в своих выступлениях.

Совет Солдатских, Рабочих и Крестьянских Депутатов постановил

- 1) протестовать против подобного состава комиссии по подготовке населения Александрийского уезда по выборам в Учредительное Собрание,

- 2) признать распределение денег для вышеуказанной цели неправильным,
- 3) предусмотреть революционно-демократическим организациям отозвать из комиссии своих представителей, считая присутствие их бесполезным и указав этим населению Александрийского уезда, что Земская Управа устранила демократию от участия в предвыборной кампании,
- 4) ходатайствовать перед Губернским Земством об отпуске средств на подготовку населения Александрийского уезда к выборам в Учредительное Собрание Новогеоргиевскому Совету Солдатских, Рабочих и Крестьянских Депутатов, при котором имеется хорошо организованная культурно-просветительная секция, которая выбрала план для вышеуказанной подготовки.

№ 864

Председатель Совета Солдатских, Рабочих и
Крестьянских Депутатов

г.Новогеоргиевска

22 сентября 1917г.

Секретарь (37)

Голосування, що відбулося протягом 12 – 14 листопада 1917 року, виявило незаперечний авторитет серед мешканців Херсонської губернії ідеологічних принципів партії соціалістів – революціонерів (понад 50% голосів). Друге місце зайняв блок українських національних партій (27,9%). Більшовики, попри зусилля пропагандистів, зазнали дошкульної поразки (10,2%)(38) Такий непоказний підсумок багато в чому зумовлювався вкрай незадовільним організаційним рівнем губернського партійного осередку. Протягом перших місяців влади Тимчасового уряду невелика (15 осіб) Херсонська організація РСДРП(б) була відвертим аутсайдером громадського життя. Суттєво перешкоджало зростанню політичних амбіцій місцевих більшовиків перебування разом з «меншовиками» та «інтернаціоналістами» у лавах коаліційних «громадських об'єднаних організацій». Курс на розкол соціалістичного альянсу, започаткований згідно з лєнінськими Квітневими тезами, зрештою призвів до виокремлення партійних осередків РСДРП(б) і перетворення їх на самостійних суб'єктів політичної діяльності. Наприкінці вересня започаткував свою роботу більшовицький губернський комітет, обраний на Одеській партійній конференції. За неабиякий тактичний успіх потрібно вважати тенденцію до збільшення

питомої ваги пробільшовицького контингенту в управлінських органах рад всіх рівнів аж до губернського виконкому Рад робітничих, селянських та солдатських депутатів включно, що намітилася восени 1917-го року.

До речі, маловідомим лишається той факт, що протягом тривалого терміну ця поважна інституція перебувала у стані перманентного безгрошів'я. Про це свідчать чисельні листи, один з яких пропонується увазі читачів:

“ Херсонский Губернский
Исполнительный Комитет
Советов Рабочих и
Солдатских депутатов
Сентября 12 1917г.
№ 44

В Исполнительный комитет
Советов Солдатских и Рабочих
Г.Новогеоргиевска

Прилагаю при сем копию постановления Херсонского Губернского Исполнительного Комитета Советов Рабочих и Солдатских Депутатов о средствах для содержания исполнительного Бюро просим Вас-

- 1) Срочно ассигновать единовременный денежный взнос в зависимости от Ваших средств.
- 2) Регулярно отчислять 5% от всех поступающих в Совет сумм.
- 3) Временно впредь до получения Губернским исполнительным Комитетом денежных средств, сохранить за членами Губернского Исполнительного Бюро содержание, выдававшееся им Советом.

При этом убедительно просим Вас принять все меры к усилению Губернского Исполнительного Комитета, от чего зависит успешность работы Губернского Комитета.

Подписал Член председательской коллегии

Сармак

(39)

Заради об'єктивності слід додати, що подібні епістоли надходили до провінційного містечка й з інших поважних установ. Ось типовий взірець стандартної відповіді:

“ Совет Солдатских,

Рабочих и Крестьянских
Депутатов г.Новогеоргиевска
Херсонской губернии
30 сентября 1917г.
№ 931

В Херсонский губернский
исполнительный комитет
Совета Солдатских депутатов

Согласно Вашего сношения за № 116, сообщаем, что в настоящее время Совет сам нуждается в деньгах.

Получено в октябре
Вход. № 57 “

Секретарь
(40)

З плином часу губвиконком перетворився на провідну політичну силу у тодішньому громадському розмаїтті. Напередодні Жовтневого перевороту йому разом із славнозвісним “Румчеродом” (Центральним Виконавчим Комітетом Рад та солдатських й матроських комітетів Румунського фронту, Чорноморського флоту та Одеського військового округу) належала пальма першості у майбутньому перерозподілі влади. До пори до часу у їхніх взаємовідносинах панувала конструктивна співпраця. Адже серпневий Одеський з’їзд Рад Робітничих та Селянських депутатів, на якому було обрано губвиконком, був скликаний саме за ініціативи керівництва Румчероду.

Як свідчить авторитетне енциклопедичне видання, представницькі межі дорадчого органу військово-політичних осередків регіону простягалися на увесь Південь теперішньої України та Республіку Молдову (тодішні Бесарабська, Херсонська та Таврійська губернії). (41) Попервах, в умовах остаточного розвалу армії Румчерод намагався перебрати на себе повноваження колишнього генерал-губернатора Ебелова. Підтвердженням цьому слугує телеграма № 4141 від 10 жовтня 1917 року на адресу Олександрійської Ради робітничих та Селянських Депутатів, в якій пропонувалося в усіх містах повітового підпорядкування створити особливі комісії по боротьбі з погромами та організувати загони місцевої самооборони.(42) Не цуралося румчеродівське керівництво й запровадження благодійних акцій, зокрема, тижневого збору теплого одягу для солдат діючої армії (відношення № 3 507 від 19 вересня 1917р.). Листування з

регіональними демократичними організаціями проводилося персоналом секції зв'язку. Нарівні з іногороднім відділом ВЦВК Петроградської Ради Депутатів, інформаційним відділом Ради Солдатських Депутатів КВО та іншими “грандами” медійного простору революційної доби ця пропагандистська агенція відрізнялася доволі широким спектром дії. Вчорашніх союзників розвів по різні боки барикад державний переворот 25 жовтня 1917 року у Петрограді. Через день після арешту Тимчасового уряду до Новогеоргіївська надійшла телеграма за підписом голови Румчероду. Столичні події викладалися у різко антибільшовицькому висвітленні. Зокрема, В.І.Леніну закидалося “підсилення розриву між фронтом і тилом”.(43) Безперербійне постачання окружних військових частин всім необхідним в умовах політичного хаосу мало забезпечити щойно організоване за участю представників Румчероду, Української обласної Ради тощо Тимчасове революційне фронтове бюро. Кінцеві рядки документу провіщали близьку руйнацію державності

“... Момент грозен. Над страной веет ужас гражданской войны, а вместе с нею и контрреволюция, которая может погубить все завоевания революции. С полным спокойствием и всей силой демократия должна встретить грядущее испытание. Никакие вызовы войск и выступления на улицу без призыва временного революционного бюро не должны быть допущены. Виновные в том, равно как и исполняющие приказания лиц и организаций право на то имеющих, будут караться со всей революционной строгостью. Все постановления Временное революционное бюро поддержит всей военной силой, в его распоряжении имеющейся. В крайнем случае не остановится перед вызовом войск с фронта...”(44) На протигагу новоствореному бюро губернське керівництво Рад оголосило про підтримку рішень 2-го Всеросійського з'їзду депутатів та його боротьбу “за створення однорідної соціалістичної революційної влади”.(45) При цьому всі депутатські громади губернії мали змогу приєднатися до даної ідеологічної платформи. Про становище у Новогеоргіївську та загальний перебіг дожовтневих подій у місті йшлося у доповіді провідного партійного функціонера Михайла Новікова на розширеному засіданні Херсонського губернського виконавчого комітету 26 жовтня 1917 року.

М.Новіков, пряма мова:

“...Советом организованы профессиональные союзы, а также организован К.С., с которым достигнуто слияние. Совет был на высоте и пользовался большим авторитетом среди населения. Вся власть была в руках Совета. Но после Корниловского мятежа, когда часть представителей была отозвана из Совета уходящей частью войск, престиж Совета стал падать.

Беспорядки, возникающие в связи с недостатком мануфактуры, были улажены в корне. В гарнизоне образовалась Украинская рада, которая до разрешения Совета не имела никакой силы. В настоящее время стала чувствовать себя настолько сильной, чтобы выносить свои постановления, в частности о возвращении офицеров, арестованных в связи с Корниловским мятежом.

Средства Совет получает с обложения капиталистов, а так же от устраиваемых спектаклей.

В предвыборной кампании в Учредительное Собрание Советом приняты самые энергичные меры, с этой целью по деревням командировано около 20 инструкторов, каковым поручено вести обширную агитацию...» (46)

Вплив Центральної Ради на політичні процеси у межах Херсонської губернії прогнозовано зріс після петроградського тріумфу більшовиків. З падінням Тимчасового уряду у владній вертикалі національних окраїн колишньої імперії виникли зяючі прогалини, що й було з успіхом використано Польщею, Фінляндією, країнами Балтії, що миттєво проголосили про власний суверенітет. Український національний парламент, в свою чергу, використав посилення відцентрових тенденцій у власних цілях, видавши 3-й Універсал, що проголошував нові, федеративні стосунки з Росією. Відтепер де-юре влада нового українського уряду поширювалася на 9 губерній Південного-Західного краю, в тому числі і на Херсонщину. Потрібно зазначити, що попри відсутність навіть номінальної юрисдикції у дожовтневий період губернія знаходилася у полі зору Генерального Секретаріату. Так, протягом 28-30 червня 1917р. у Одесі тривав губернський український національний з'їзд, в роботі якого взяли участь представники волосних комітетів безпеки, продовольчих комітетів та селянських спілок. Коло інтересів доповідачів стосувалося переважно питань культурно-просвітницької площини.(47)

Проте, на дворі був вже Жовтень. Політизація суспільства

поширилася на армію, сягнувши тим самим крайньої межі. Солдати та офіцери, особливо тилкових частин, стали повноправними учасниками боротьби за владу. Зокрема, для встановлення 29.10.1917р. у Ново-Георгіївську владу національно свідомої Української Ради вирішальне значення мала позиція командування 8-го запасного кавалерійського полку. Далі наводяться уривки з тексту унікального документу, що зберігається у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України

ПРИКАЗ

кавалерійському полку

По 8 запасному
№ 362
29-го Октября 1917 года. На

театр войны.

...

П.2

На семь объявляю резолюцию общего собрания Украинцев при участии представителей Мусульман, Молдаван и Поляков Новогеоргиевского гарнизона, состоявшегося 29 сего Октября. Объединенное заседание Украинцев и представителей Мусульманского и Молдаванского комитетов:

Выслушали доклад, что в этот тяжелый час Всероссийского беззакония и анархии, когда в Петрограде часть временного Правительства арестовано, а по другим сведениям неизвестно где находится, для спасения от гибели и разорения Украинского края вся власть на Украине с включением губерний: Харьковской, Херсонской и Екатеринославской принять в руки Украинской Центральной Рады, ответственным органом перед которой является учрежденный в городе Киеве при Раде Краевой Революционный Комитет по охране революции и общего порядка на всей территории Украины и которому в порядке охраны подчиняются все органы власти, расположенные на территории Украины, вследствие этого и на основании распоряжения этого комитета, переданного через представителя Украинского Войскового Генерального Комитета вся власть в городе Новогеоргиевск должна перейти к демократической организации

Новогеоргиевской Украинской Рады, в состав которой должны войти представители от всех учреждений и организаций Новогеоргиевского гарнизона. Общее собрание единогласно постановило:

- 1) Всю власть в городе Новогеоргиевске, как военную, так и административную передать в руки Новогеоргиевской Украинской Рады.
- 2) Предложить всем учреждениям и организациям города Новогеоргиевска и его гарнизона командировать своих представителей по одному от каждого учреждения и организации для совместного участия в работах Рады для поддержания порядка и охраны революции от посягательств на ее завоевания от кого бы таковые не исходили.
- 3) Послать телеграмму Краевому революционному комитету в город Киев и Центральной Раде о принятых мерах установления власти и порядка.
- 4) В случае нежелания отдельных лиц и организаций признать власть Украинской центральной Рады, уполномоченной и ответственной перед которой является Новогеоргиевская Украинская Рада, не останавливаться перед принятием самых решительных мер до применения оружия включительно и объявления Новогеоргиевска на осадном положении.
- 5) Так как Совет солдатских депутатов ведет вредную для организации агитацию, а отдельные его члены стоят прямо таки во враждебном отношении к украинцам, предложить Совету передать все дела в Новогеоргиевскую Украинскую Раду в течение 3-х дней, так как функция Совета будет теперь исполняться Радой.
- 6) Охрану всех цейхгаузов, казенных учреждений и имущества в городе Новогеоргиевск возложить на Украинские части.
- 7) Так как полковой комитет до настоящего времени проявляет недоброжелательные отношения к украинскому движению, вследствие чего члены Украинцы были отозваны с комитета, просить командира полка о назначении новых выборов членов в полковой комитет.
- 8) Настоящую резолюцию объявить населению города Новогеоргиевска и просить всех граждан отнестись спокойно к переживаемым событиям и быть уверенными, что Украинская

Рада, идя всегда навстречу населению на родной Украине имеющими достаточными у нее средствами установить порядок и оградить неприкосновенность личности и имущества каждого свободного гражданина.

- 9) Просить командира полка объявить в приказе об украинизации 8 запасного кавалерийского полка, как об этом вынесено постановление на общем собрании 29 сентября сего года.
- 10) Предложить всем воинским чинам 8 запасного кавалерийского полка, для которых неприемлемо служить в украинизированных частях, заявить об этом в полковую канцелярию в 3-х дневный срок. Решение это принято единогласно

Подписали:

Голова Новогеоргиевской Рады	Подполковник Адамович
Писарь Рады	Корниенко

П.3

Во исполнение настоящей резолюции объявляю 8 запасной кавалерийский полк украинизированным...

П.5

Предписываю всем г.г. офицерам, врачам, чиновникам и воинским чинам, которые не находят возможным по своим взглядам продолжать службу в Украинизированных частях сообщить об этом в 3-х дневный срок в полковую канцелярию.

П.6

Чинам полка, отстраненным от должности в дни Корниловского выступления, вступить в исполнение своих прямых служебных обязанностей с сего числа и об исполнении сего донести мне.

Подлинный подписал:

Командир полка полковник Попов

Верно: полковой адъютант корнет Колнийчук» (48)

До речі кажучи, станом на початок листопада 1917 року солдати та

офіцери полку вже зазнали згубного впливу наслідків «наказу № 1» Петроградської Ради Робітничих та Солдатських Депутатів, впровадження якого протягом лічених місяців перетворило потужну російську армію на небоездатну масу озброєних людей з великим відсотком мародерів та дезертирів. Створені полковий та ескадронні комітети фактом свого існування унеможлилювали дотримання наріжних принципів армійської єдиноначальності та дисципліни. Про це свідчить тематичний спектр доповідей для заслуховування на конференції Рад гарнізонів та запасних полків Одеського військового округу:

«

Примерный план докладов

1. Об отправке пополнений.
2. О занятиях в части.
3. О несении гарнизонной службы.
4. О выполнении нарядов на различные работы.
5. О дезертирстве и самовольных отлучках.
6. О соотношении списочного и наличного состава и причинах расхождения.
7. О взаимоотношениях солдат и офицеров.
8. О деятельности дисциплинарных судов.
9. О состоянии части в хозяйственном отношении.
10. О настроении солдат и офицеров, их отношении к зимней кампании и текущим политическим событиям.
11. Работа войсковых организаций, ее характер и направление.
12. Взаимоотношения организаций и командного состава.
13. Взаимоотношения войсковых организаций между собой и формы организации в губерниях. (49)

Певна річ, що прецедент втручання самопроголошених військових організацій у стратегічно важливі царини армійського управління крив у собі небезпеку майбутньої мілітаризованої охлократії у вигляді «містечкових диктатур» М.Григорьєва, С.Коцура тощо.

У решті населених пунктів Олександрійського повіту конкретна політична ситуація визначалася специфікою місцевих чинників. За свідченням С.Караміна, загалом у повіті протягом чималого терміну після Жовтневого перевороту Олександрійські земська дума та управа спромоглися утримати громадські процеси під контролем. (50)

Ескалація протистояння між новопроголошеними київським

Генеральним Секретаріатом та петроградською Радою Народних Комісарів знайшла відображення у кількох документах Державного архіву Херсонської області. Зокрема, у відозві Президії Херсонської губернської Ради селянських депутатів від 14 грудня 1917 року разом з невдоволенням діями ленінського уряду сусідить різкий протест щодо бойкотування продовольчих поставок до діючої армії з боку керівництва УНР.(51)

В умовах прогресуючої конфронтації двох урядів волосні, повітові та губернські політичні осередки Херсонщини не відзначалися однотайністю політичних уподобань. Більш того, протягом першої декади листопада 1917 року претензії на найвищу владу в губернії висунули Одеський обласний Військово-революційний комітет, Тимчасова Рада Народних Комісарів Херсонської губернії та Губернський революційний комітет Центральної Ради.(52) Якщо до цього додати ворожнечу між пробільшовицьки налаштованим губвиконкомом Рад та поміркованим керівництвом Румчероду, стане зрозумілою подальша майже хрестоматійна відокремленість провінційних подій від надважливих соціальних процесів національного масштабу. Специфічною рисою політичного життя окраїнних територій Херсонської губернії слід визнати мізерний вплив нечисленних осередків РСДРП(б). Їхня діяльність до пори до часу зводилася нанівець завдяки неситному авторитетові партій ліберального табору і була гальванізована початком активних воєнних операцій з боку армій В.Антонова-Овсієнка та М.Муравйова. 4 січня нового, 1918-го, року один з найактивніших учасників повалення Радянської влади у Ново-Георгіївську полковник Попов відправив до штабу Одеського військового округу телеграму такого змісту:

« - ОДЕССА НОВОГЕОРГИЕВСКА ВОЕННАЯ ОДЕССА

06244 – ВВЕРЕННЫЙ МНЕ ПОЛК УКРАИНИЗИРОВАННЫЙ В
ВТОРОЙ ПИДСТАВНЫЙ КИННО-КАЗАЦЬКИЙ ПОЛК ТЧК СОЛДАТЫ
МОЛДАВАНЫ И УКРАИНЦЫ БЕССАРАБСКИЙ ОТДЕЛЬНО
ВЫДЕЛЕНА И ОТПРАВЛЕНА В ГОРОД КИШИНЕВ ЗПТ КРЫМСКИЕ
ТАТАРЫ ВЫДЕЛЕНА И ОТПРАВЛЕНА В ГОРОД СИМФЕРОПОЛЬ
ЗПТ ПОЛЯКИ ВЫДЕЛЕНА И НА ДНЯХ БУДУТ ОТПРАВЛЕНА В
РАСПОРЯЖЕНИЕ КОМАНДИРА ПОЛЬСКОГО КОРПУСА ТЧК ВСЕ

ОСТАЛЬНЫЕ НЕ УКРАИНЦЫ УВОЛЬНЯЮТСЯ В ОТПУСКИ ПО
ОКОНЧАНИИ КОИХ БУДУТ ЯВЛЯТЬСЯ СВОИМ ВОИНСКИМ
НАЧАЛЬНИКАМ тчк ПОЛКОВНИК ПОПОВ»

За збігом обставин саме цієї днини у Харкові маріонетковий Народний Секретаріат оголосив війну Центральній Раді. На українському обрії виразно постав грізний привид національної усобиці...

Додаток 1

Список волостей

Олександрійського повіту

(станом на

1.1.1917 року)

Аджамська, Бандурівська, Богоявленська, Боковська, Браїлівська, Братолубівська, Верблюзька, Глинська, Дмитрівська, Звенигородська, Єлисаветградківська, Іванківецька, Косівська, Краснокам'янська, Красносільська, Миронівська, Мошоринська, Мойсеївська, Новгородківська, Новогеоргіївська, Новопразька, Новостародубська, Онуфріївська, Оситнязька, Петрівська, Покровська, Світлопільська, Стецівська, Суботівська, Федварська, Федорівська.

Додаток 2

Структура населення північних волостей
Олександрійського повіту Херсонської губернії

станом на 1 січня 1917 року згідно з даними
Всеросійського сільськогосподарського перепису

Глинська волость

№	Название населенного пункта	Числ о нал. хоз-в	Числ о душ муж. пол	Числ о душ жен. пол	Всего о	Расстояние от ближайшего селения
1	д.Авраховка	52	122	148	270	
2	*					
3	Андрусовск ая казен. обр. ст.	14	45	45	90	1 в. от дер.Ляхово
4	д.Анновка*	32	67	102	169	
5	д.Арсеньевка(Веселин.)*	64	131	190	321	
6	д.Арсеньевка(Чорбы)*	89	224	272	496	
7	д.Арсеньевка(Чорбы)*	1	11	2	13	
8	х.Безрадецк ого Д.Н.	1	5	7	12	Вблизи д.Авраховки (100 саж)
9		1	3	4	7	3в.от
10	х.Биркина А.Г.	1	1	2	3	Арсен.(Чорбы)
11	х.Биркина Г.П.	1	2	8	10	**
12	х.Биркина П.Г.	1	15	18	33	**
13	х.Бондаренко на земле	573	1 274	1 705	2 979	5в. от с. Глинск
14	Новогеоргиевского лесничества	183	413	516	929	
15	эк.Вуич	2	9	5	14	
16	А.Н.	1	5	5	10	3в. от с. Семигорье
17		81	192	254	446	
18		20	57	67	124	
19						

1	с.Глинск*	61	109	151	260	1в. от Петро-Иванов.
5	с.Григорьев					(Золот.)
1	ка*	20	67	103	170	Зв.от
6	х.Грузиных	32	76	109	185	д.Арсен.(Весел.)
1	Е. и А.	1	4	7	11	
7		22	59	72	131	
	х.Долгой					
1	М.А.	49	120	157	277	
8	д.Еремовка*					
	Жабоклицко					
	е	56	138	164	302	
1	товариществ					
9	о					
2	д.Кобзаревк	10	17	24	41	1в. от
0	а					с.Семигорье
2		1	4	4	8	
1		1	3	3	6	
2	д.Константи	5	9	14	23	
2	новка*	85	204	253	457	
2	д.Ляхово*					
3	х.Онейцова	25	59	70	129	
	Я.Л.					
	х.Оново	1	1	1	2	
2	д.Петро-	455	1 063	1 357	2 420	
4	Ивановка(Антоновка)*					Зв. от
	д.Петро-					д.Арсен-
2	Ивановка(Золотаревка)*					Чорбы
5						5в. от
	д.Петро-					с.Яново
	Ивановка(Картамышево)*					
2						
6	х.Писанки					
2	В.И.					
7						
2	х.Покотило					2в. от

8 2 9 3 0 3 1 3 2	Д.В. п.Садовая д.Семигорье (Вуича)* д.Семигорье (Н.Федоровк а)* х.Федоренко В.Д. с.Яново*					д.Арсен.(Вес ел)

Миронівська волость

№	Название нас.пункта	Чис ло нал. хоз.	Чис ло душ муж .пол	Чис ло душ жен. пол	Всег о	Расстояние от ближних селений
1	х.Алексеев ка (об-во хуторян)*	10	40	51	91	
2	п.Бутовски й (тов-во)*	56	39	68	107	
3	х.Екатерин овка (об-во хуторян)*	17	44	62	106	
4	эк.Кодинц ева П.Т.	1	4	3	7	1 в. от Молчановк и
5	эк.Кардина ловской	1	1	1	2	-<>-
6	Д.Мало- Скелеватая *	54	147	163	310	
7	с.Миронов	371	887	1058	1945	

	ка*					
8	д.Михайловка*	6	9	15	24	
9	д.Молчановка*	96	224	284	508	
10	эк.Нестеренко А.Ф.	1	11	5	16	Зв. от Таловой Балки
11	эк.Селивановой Н.П.	1	12	21	33	--<>--
12	с.Таловая Балка*	416	1	989	1	От Малой Скелеватки 1 в.
13	эк. Титченко М.К.	1	005	13	994	
14			10		23	

Новогеоргиевська волость

№	Название населенного пункта	Число наличн. хозяйств	Число душ муж. пол.	Число душ жен. пол.	Всего	Расстояние от ближайшего селения
1	д.Бабиновка*	31	99	103	202	
2	д.Бабичевка*	60	184	182	366	
3	д.Бондаревка*	22	38	62	100	
4	п.Бугроватый*	42	122	120	242	
5	д.Булаевка (Гречен.)*	40	97	111	208	
6	д.Булаевка	18	56	55	111	

	(Макар.)*					
7	эк.Гангебл ова С.Н.	1	24	9	33	От Скубиевки 1 в.
8	эк.Долгого П.М.	1	10	11	21	От Никольског о 1 в.
9	с.Золотаре вка*	544	1 570	1 589	3 159	
1 0	п.Непрасо вка*	17	48	53	101	
1 1	с.Никольск ое*	353	1 038	1 079	2 117	
1 2	с.Крылов	971	1 803	2 613	4 416	
1 3	Ново- Георгиевск ая казенно- оброчная ст.	11	31	40	71	От Ревовки 4 в.
1 4	д.Пеньков ка*	10	13	22	35	
1 5	д.Перекрес товка*	17	55	52	107	
1 6	м.Ревовка*	251	599	779	1 378	
1 7	д.Сакинов ка*	9	22	27	49	
1 8	д.Скубиев ка*	92	182	267	449	
1 9	с.Табурищ е*	720	1 681	2 076	3 757	
2 0	д.Тясминк а*	14	29	29	58	
2 1	эк.Хорват М.Н.	1	3	6	9	От Ревовки 1 в.

2	х.Черникова*	13	39	43	82	

Павлиська волость

№	Название населенного пункта	Число налич. хозяйств	Число душ муж. пол.	Число душ жен. пол.	Всего	Расстояние до ближайшего селения
1	с.Браиловка*	283	581	795	1376	
2	с.Белецковка*	258	657	799	1456	
3	х.Велецкой*	1	4	2	6	От Белецковки 1 в.
4	х.Жукова Т.Г.	1	7	13	20	От Сметановки 1 в.
5	х.Кругановский(Моисеева)	1	36	34	70	От Павлыша 3 в.
6	эк.Лисогорова(аренд. Панченко)	1	8	11	19	От Павлыша 4 в.
7	х.Лысой А.Е.	1	5	3	8	От Сметановки 1 в.
8	эк.Любовича Ф.Т.	1	87	165	252	От Сметановки 1 в.
9	д.Павловка*	144	479	403	882	
1	с.Павлыш*	750	1	2	3	

0			804	110	914	
1 1	с.Свинарка *	142	471	447	918	
1 2	д.Скалевая *	202	519	620	1 139	
1 3	д.Сметановка*	123	296	418	714	
1 4	д.Турунжевка*	72	177	213	390	
1 5	х.Ханько С.Я.	1	8	2	10	От Белецковки 3 в.

Іванківецька волость

№	Название населенного пункта	Число налич. хозяйств	Число душ муж. пол	Число душ жен. пол	Всего	Расстояние до ближайшего селения
1	эк.Августиновича П.П.	1	17	8	25	5 в. от с.Иванковцы
2	х.Бабак С.Ф.	1	1	2	3	- -
3	х.Бабенко Ф.Мак.	1	8	13	21	Близ д.Арсеньевки
4	х.Бранопольского Л.М.	1	3	5	8	
5	эк.Бродовской Н.К.	1	3	2	5	4 в. от с.Яново
6	х.Григорьев М.Н.	1	4	1	5	
7	х.Григорьев Н.А.	1	1	2	3	
8	х.Джулая Аф.Д.	1	2	2	4	

9	х.Жлобинского П.Ф.	1	3	3	6	
10	с.Иванковцы*	818	1 686	2 347	4 033	
11	х.Карпенко Саввы	1	2	2	4	
12	х.Кирнос М.Изр.	1	1	-	1	
13	Киевское товарищество	10	35	36	71	
14	х.Клен Аф.Кодр.	1	1	1	2	
15	х.Кравченко И.Ф.	1	4	2	6	
16	х.Красноштан И.Г.	1	1	8	9	
17	х.Лубенец Ал.Як.	1	6	6	12	2 в. от Иванковцев
18	х.Мельникова Д.П.	1	1	2	3	
19	Маржановская казенно-оброчная ст.	15	39	49	88	
20	х.Островского И.Г.	1	1	4	5	
21	х.Павличенко И.Н.	1	1	3	4	
22	д.Писаревка*	9	21	23	44	
23	х.Провизиона Т.С.	1	2	2	4	
24	х.Руденко Зах.П.	1	5	3	8	
25	х.Сандола Гр.М.	1	2	1	3	

2 6	х.Сидоренко Л.П.	1	2	4	6	
2 7	д.Снежково *	140	295	406	701	
2 8	х.Спиваковс кого И.А.	1	2	2	4	
2 9	эк.Спиваков ского Л.А.	1	-	-	-	2 в. от Яново
3 0	х.Толчинско го Як.Л.	1	1	-	1	
3 1	м.Федорки*	206	509	621	1 130	
3 2	с.Федоровка (Ефимовка)	152	372	476	848	

Косівська волость

№	Название населенного пункта	Числ о нали ч. хозя йств	Числ о душ муж. пол	Числ о душ жен. пол	Всег о	Расстояние от ближайшего селения
1	с.Александр овка*	139	339	421	760	
2	д.Аудиторов ка*	37	91	117	208	
3	х.Аудиторов цев	28	83	98	181	
4	с.Березовка (Орляя)*	133	490	482	972	
5	х.Березовска я № 2 казенно- оброчная ст.	11	34	41	75	
6	х.Березовце в	44	126	154	280	

7	х.Воловиков	3	10	14	24	
8	х.Волче-Косовская дача	1	3	3	6	
9	п.Воробьевка*	48	111	151	262	
10	д.Доброполье*	16	63	75	138	
11	д.Екатеринополье*	65	144	209	353	
12	д.Занфировка*	34	86	110	196	
13	д.Захарьевка*	74	158	195	353	
14	д.Катериновка*	93	206	300	506	
15	д.Константиновка*	135	296	406	702	
16	ст.Користовка Южной ж.д.	30	56	81	137	
17	с.Косовка*	707	1766	2293	4059	
18	д.Лазарополье*	92	211	282	493	
19	ст.Лекаревка	10	28	29	57	
20	железнодорожные будки на перегоне Лекаревка-Користовка	14	48	45	93	
21	эк.Любченко	1	53	185	238	От ст.Лекаревки 1 в.

2 2	д.Малая Березовка*	55	116	147	263	
2 3	х.Медвежье	8	23	32	55	
2 4	п.Ново- Александро вка(Солдат ский)	25	54	63	117	
2 5	х.Медеровце в	16	51	60	111	
2 6	х.Парны	3	10	12	22	
2 7	хутор при Александро вке	2	5	3	8	
2 8	с.Протопопо вка*	562	1 450	1 701	3 151	
2 9	д.Серебряна я*	121	293	363	656	
3 0	х.Сотницки й(Байдака)	1	14	18	32	От ст.Лекаревки полверсты
3 1	х.Хомецкого	1	6	5	11	От д.Аудиторов ки 2 в.

Стецівська волость

№	Название населенного пункта	Числ о нали ч.хоз яйств	Числ о душ муж. пол	Числ о душ жен. пол	Всег о	Расстояние от ближайшего селения
1	д.Александр овка*	17	33	39	72	
2	п.Алексеевк а(об-во	8	12	25	37	Вершацкая ст.

	хуторян)*					
3	с.Андрусовк а*	847	1 949	2 582	4 531	
4	сторожевые будки в казенных лесных дачах	9	34	31	65	
5	с.Вершацы	604	1 239	1 540	2 779	
6	х.Вершацки й	7	21	23	44	
7	с.Галагановк а*	277	665	722	1387	
8	х.Дейнеки С.Г.	1	1	3	4	Вблизи с.Калантаева
9	х.Дейнеки М.Г.	1	1	-	1	Вблизи с.Калантаева
1 0	х.Ирклей*	13	34	30	64	
1 1	с.Калантаев *	455	1 058	1 309	2 367	
1 2	д.Самбросов ка*	44	90	114	204	
1 3	д.Снежкова Балка*	25	56	67	123	
1 4	х.Сокуренко Е.Н.	1	6	5	11	Вблизи д.Чернече
1 5	с.Стецовка*	833	1 838	2 123	3 961	
1 6	п.Трофимов ка*	10	23	28	51	
1 7	д.Чернече	99	208	229	437	
1 8	д.Чигиринов ка*	21	55	58	113	
1	х.Чутка	7	21	28	49	

9						

Список населенных мест Херсонской губернии. По данным Всероссийской сельскохозяйственной переписи 1916г.-Издание Херсонской Губернской Земской Управы, Александрия, 1917 год. – С.11-12, 15-18, 21-22, 28-29, 35, 40-41.

Додаток 3

Земські та церковно-приходські начальні заклади Глинської, Іванківецької, Косівської, Миронівської, Новогеоргіївської, Павліської та Стецівської волостей

Олександрійського повіту
Херсонської губернії станом на 1908-й рік

Глинська волость

<u>№</u>	<u>Місце знаходження закладу</u>	<u>Повна назва навчального закладу</u>	<u>Кількість учнів</u>
<u>1</u>	<u>Глинськ</u>	<u>Глинське земське училище №1</u>	<u>87</u>
<u>2</u>	<u>Глинськ</u>	<u>Глинська церковно-приходська школа</u>	<u>99</u>
<u>3</u>	<u>Григорівка</u>	<u>Ластухінське земське училище №1</u>	<u>102</u>
<u>4</u>	<u>Яново</u>	<u>Янівська церковно-приходська школа</u>	<u>136</u>

Іванківецька волость

<u>№</u>	<u>Місце знаходження закладу</u>	<u>Повна назва навчального закладу</u>	<u>Кількість учнів</u>

<u>1</u>	<u>Іванківці</u>	<u>Іванківещьке земське училище №1</u>	<u>167</u>
<u>2</u>	<u>Сніжкове</u>	<u>Сніжківське земське училище</u>	<u>56</u>
<u>3</u>	<u>Федорівка (Юхимівка)</u>	<u>Федорівське (Юхимівське) земське училище</u>	<u>71</u>
<u>4</u>	<u>Іванківці</u>	<u>Іванківцівська церковно-приходська школа</u>	<u>98</u>
<u>5</u>	<u>Федірки</u>	<u>Федірківська церковно-приходська школа</u>	<u>61</u>

Косівська волость

<u>№</u>	<u>Місце знаходження закладу</u>	<u>Повна назва навчального закладу</u>	<u>Кількість учнів</u>
<u>1</u>	<u>Косівка</u>	<u>Косівське земське училище №1</u>	<u>157</u>
<u>2</u>	<u>Березівка</u>	<u>Березівське земське училище</u>	<u>70</u>
<u>3</u>	<u>Протопопівка</u>	<u>Протопопівське земське училище №1</u>	<u>96</u>
<u>4</u>	<u>Занфірівка</u>	<u>Занфірівське земське училище</u>	<u>31</u>
<u>5</u>	<u>Воробйовка</u>	<u>Воробйовське земське училище</u>	<u>26</u>
<u>6</u>	<u>Срібне</u>	<u>Срібненське земське училище</u>	<u>45</u>
<u>7</u>	<u>Лазарополь</u>	<u>Лазаропольська церковно-приходська школа</u>	<u>65</u>
<u>8</u>	<u>Олександрівка</u>	<u>Олександрівська церковно-приходська школа</u>	<u>46</u>
<u>9</u>	<u>Костянтинівка</u>	<u>Костянтинівська церковно-приходська школа</u>	<u>35</u>
<u>10</u>	<u>Косівка</u>	<u>Косівська церковно-приходська школа</u>	<u>53</u>

Миронівська волость

<u>№</u>	<u>Місце знаходження закладу</u>	<u>Повна назва навчального закладу</u>	<u>Кількість учнів</u>
1	Миронівка	Миронівська церковно-приходська школа	123
2	Талова Балка	Талово-Балчанське земське училище №1	102

Ново-Георгіївська волость

<u>№</u>	<u>Місце знаходження закладу</u>	<u>Повна назва навчального закладу</u>	<u>Кількість учнів</u>
1	Табурище	Табурицьке 2-класне училище	140
2	Табурище	Табурицька церковно-приходська школа	67
3	Ревівка	Ревівська церковно-приходська школа	72

Павлиська волость

<u>№</u>	<u>Місце знаходження закладу</u>	<u>Повна назва навчального закладу</u>	<u>Кількість учнів</u>
1	Павлиш	Павлиське земське училище №1	201
2	Павлиш	Павлиська церковно-приходська школа	61
3	Браїлівка	Браїлівська церковно-приходська школа	93
4	Свинарка	Свинарівська церковно-приходська школа	61
5	Білецьківка	Білецьківська церковно-приходська школа	56
6	Скелева	Скелеватська церковно-приходська школа	33

Стецівська волость

№	Місце знаходження закладу	Повна назва навчального закладу	Кількість учнів
1	Галаганівка	Галаганівське земське училище №1	116
2	Стецівка	Стецівське земське училище №1	110
3	Стецівка	Стецівське земське училище №2	70
4	Андрусівка	Андрусівське земське училище №1	133
5	Калантаєво	Калантаївське земське училище №1	117
6	Вершаці	Вершацьке земське училище №1	83
7	Стецівка	Стецівська церковно-приходська школа	45
8	Андрусівка	Андрусівська церковно-приходська школа	81
9	Вершаці	Вершацька церковно-приходська школа	81
10	Чернече	Чернеченська церковно-приходська школа	55

“Приложения к плану введения всеобщего обучения в Александрийском уезде Херсонской губернии”, Александрия, 1908р. – С. 8-9, 11-12, 16-17, 20-21, 26-27, 32-33.

Примітки

1. Великая Октябрьская Социалистическая революция. Энциклопедия. / Под ред. П.А.Голуба, Ю.И.Кораблева, М.И.Кузнецова, Ю.Ю.Фигатнера. – М., 1987. – С.565.

2. Памятная книжка Херсонской губернии на 1910-й год. – Херсон, 1910. – С.141.
3. Список населенных мест Херсонской губернии. Издание Херсонской Губернской Земской Управы. – Александрия, 1917. – С.11-12, 15-18, 21-22, 28-29, 35, 40-41.
4. Движение частного землевладения Александрийского уезда в 1865-1900гг. – Александрия, 1900. – С.82, 88, 92.
5. Статистико-экономический обзор Херсонской губернии за 1913-й год. Издание Херсонской Губернской Земской Управы. – Херсон, 1915. – С.140.
6. Ремесла и промыслы Херсонской губернии. Издание Херсонской Губернской Земской Управы. – Херсон, 1905. – С.42.
7. Емельянов В. География Херсонской губернии. – Херсон, 1914. – С.161.
8. Ремесла и промыслы Херсонской губернии... - С.32.
9. Там же., С.115-116.
10. Статистико-экономический обзор Херсонской губернии за 1913-й год. – Херсон, 1915. – С.110.
11. Там же. – С.180.
12. Памятная книжка Херсонской губернии на 1914-й год. – Херсон, 1913.
13. Статистико-экономический обзор Херсонской губернии за 1913-й год. – С.160-161, 168-169.
14. Херсонские губернские ведомости. – 1917. – 24 февраля.
15. Архив русской революции. В 22-х томах. Т.9. – М.,1991. – С.201.
16. Херсонские губернские ведомости. – 1917. – 20 февраля.
17. Херсонские губернские ведомости. – 1917. – 30 марта.
18. Херсонские губернские ведомости. – 1917. – 29 марта.
19. Історія міст і сіл Української РСР. Кіровоградська область. – К., 1972. – С.603, 704.
20. Херсонские губернские ведомости. – 1917. – 15 февраля.
21. Свободное Слово (Херсон). – 1917. – 7 мая.
22. Свободное Слово. – 1917. – 9 мая.
23. Свободное Слово. – 1917. – 8 июля.
24. Свободное Слово. – 1917. – 11 июля.
25. Херсонские губернские ведомости. – 1917. – 12 апреля.
26. Херсонские губернские ведомости. – 1917. – 17 апреля.

27. Херсонские губернские ведомости. – 1917. – 26 апреля.
28. Херсонские губернские ведомости. – 1917. – 10 апреля.
29. Архив русской революции. В 22-х томах. Т.9. – М., 1991. – С.202.
30. Бабій Б. Місцеві органи державної влади Української РСР в 1917-1920 рр. – К., 1956. – С.23.
31. Там же. – С.22.
32. Державний архів Херсонської області (ДАХО), ф.Р.-1099, оп.1, спр.1, арк.56.
33. Великая Октябрьская Социалистическая революция и победа Советской власти на Украине. Хроника важнейших историко-партийных и революционных событий. В двух частях. Часть первая. Большевики во главе трудящихся Украины в период борьбы за победу Великого Октября. Февраль-октябрь 1917 года. – К., 1977. – С.198.
34. ДАХО, ф.Р.-1099, оп.1, спр.1, арк.20.
35. ДАХО, ф.Р.-1099, оп.1, спр.1, арк.115.
36. Великая Октябрьская Социалистическая революция и победа Советской власти на Украине. Хроника важнейших историко-партийных и революционных событий. В двух частях. Часть первая. Большевики во главе трудящихся Украины в период борьбы за победу... – С.609.
37. ДАХО, ф.Р. – 1099, оп.1, спр.1, арк.31, 32, 32а.
38. Великая Октябрьская Социалистическая революция и победа Советской власти на Украине. Хроника важнейших историко-партийных и революционных событий. В двух частях. Часть вторая. Большевики во главе трудящихся в период борьбы за установление Советской власти на Украине. Октябрь 1917 – февраль 1918 гг. – К., 1982. – С.213 – 214.
39. ДАХО, ф.Р.-1099, оп.1, спр.1, арк.8.
40. ДАХО, ф.Р.-1099, оп.1, спр.1, арк.44.
41. Великий Жовтень і громадянська війна на Україні. Енциклопедичний довідник. – К., 1987. – С.501
42. ДАХО, ф.Р.-1099, оп.1, спр.1, арк.70.
43. ДАХО, ф.Р.-1099, оп.1, спр.1, арк.126 – 128.
44. ДАХО, ф.Р.-1099, оп.1, спр.1, арк.129 – 130.
45. ДАХО, ф.Р.-1099, оп.1, спр.2, арк.95.
46. ДАХО, ф.Р.-1099, оп.1, спр.2, арк.94.
47. Свободное Слово. – 1917. – 24 июня.
48. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф.1705, оп.1, спр.7.

49. ДАХО, ф.Р.-1099, оп.1, спр.1, арк.43.

50. Дмитренко – Думич Ю. Український вузол. Художньо-публіцистичний роман. Нашестя (Хроніка подій : від Жовтневого перевороту в Росії 25 жовтня 1917 – до державного перевороту в Україні 29 квітня 1918). Частина III. – Лубни, 2000. – С.1074-1076.

51. ДАХО, ф.Р.-1099, оп.1, спр.2, арк.96.

52. Великая Октябрьская Социалистическая революция и победа Советской власти на Украине. Хроника... - Ч.2. Большевики во главе трудящихся в период борьбы за установление... - К., 1982. – С.119, 154.

Лист В.М. Ястребова М. Ф. Сумцову

в останній рік життя.

З нагоди святкування Кіровоградським національним технічним університетом свого 75-ти річчя пропонується черговий матеріал, пов'язаний з історією виникнення політехнічної освіти в нашому місті.

Її витoki традиційно пов'язують з навчальним закладом нового типу – Єлисаветградським земським реальним училищем (ЄЗРУ), що виникло в місті Єлисаветграді після проведення земської реформи. Засноване у 1870 році на кошти земства, воно відіграло значну роль в історії міста й краю. Підпорядковане безпосередньо земству і фінансоване ним, училище мало більше свободи у підборі керівних і вчительських кадрів, у підборі навчальних дисциплін й організації самого навчального процесу порівняно з державними навчальними закладами. В училищі готували вчителів для народних шкіл, переважно із середовища селянських дітей.

У 1882 році училище було прирівняне до державних навчальних закладів, внаслідок чого поступово почало втрачати свою самобутність, натомість утверджується уніфікація його життя за стандартами організації освіти в тоталітарній Росії. Але для свого часу це був дуже прогресивний навчальний заклад з чудовою матеріальною базою: прекрасною бібліотекою, метеорологічною обсерваторією, гарно обладнаними кабінетами хімії й біології, гімнастичним залом

зі всіма необхідними снарядами тощо. При училищі були організовані вечірні рисувальні класи.

Цей навчальний заклад дав путівку у життя цілому ряду митців, діячам письменства та культури ХХ ст., зокрема, українським письменникам Є Маланюку, Ю.Яновському, акторам і режисерам братам Миколі й Панасу Тобілевичам, Є.Чикаленку, художнику О. Осмьоркіну, радянському поету Д. Бедному та інш. У своїх спогадах всі вони тепло відгукувалися про особливу атмосферу демократизму і взаємної поваги між викладачами та учнями, що панувала в училищі. Ця атмосфера формувалася, в першу чергу, директорсько-викладацьким складом училища. Серед викладачів були відомі вчені, педагоги, діячі мистецтв, які забезпечували реалістів ґрунтовним і якісним знанням, власним прикладом сприяли формуванню у своїх вихованців яскравих особистісних рис, як то: гідність, творче відношення до життя і до майбутньої професії, високий професіоналізм тощо. Серед перших викладачів були вже згадані вище В. Ястребов і О. Козачинський, В.І.Григорович - професор, один з основоположників слов'янської філології, директор і вчитель російської словесності М. Р. Завадський, людина яка вперше написала буквар і заклала основи граматики для двох кавказьких народів – абхазів і мегрелів .

До уваги читачів пропонується розшифрування листа викладача історії та географії Єлисаветградського земського реального училища (ЄЗРУ) до відомого харківського етнографа М.Ф.Сумцова, з приводу опублікування останнім в журналі «Кіевская Старина» позитивного відгуку на наукові праці Володимира Миколайовича. Лист був виявлений автором цієї публікації в особистому фонді М.Ф. Сумцова, що зберігається в Центральному державному історичному архіві в м.Києві, ще у 1993 р.. Його фото передавалося для публікації в

електронний збірник, присвячений В.М. Ястребову, який був зібраний виданий. О.Чудновим.

Перш ніж познайомити читача із змістом самого листа, хочеться кілька слів сказати про самого В.М. Ястребова.

Володимир Миколайович. Ястребов (1855-1898) росіянин родом із Самарської губернії, після закінчення історико-філологічного факультету Новоросійського університету в Одесі, на запрошення свого вчителя, відомого славіста В.І.Григоровича приїздить в 1876 р. до Єлисаветграда, де спочатку працює на посаді викладача історії у громадській дівочій гімназії, але врешті на запрошення директора реального училища М.Р. Завадського перейшов до цього навчального закладу на посаду викладача історії та географії.

У Єлисаветграді він завершив кандидатську дисертацію "Хрестовий похід Фрідріха II" і 20 січня 1877 р. у Новоросійському університеті був затверджений кандидатом історії.

20 жовтня 1882 року Єлисаветградське земське реальне училище, яке фактично було приватним семикласним училищем 1-го розряду, зрівнялося у правах і програмах з державними реальними училищами. Згідно з міністерським статутом реальні училища мали мати так звані історико-географічні музеї, точніше, кабінети навчального приладдя для викладання історії та географії. У 1883 р. В.М. Ястребов став завідувачем такого кабінету, що складався з наочних посібників, а також невеличкої "археологічної" колекції з 342 предметів, в тому числі: 270 монет і медалей, 57 документів, рукописної карти Єлисаветградської провінції XVIII ст., 3-х кам'яних молотків і цінного зібрання предметів скіфської епохи з кургану поблизу села Мартиноша Єлисаветградського повіту. Невдовзі, завдяки особистій наполегливій праці йому вдалося, підняти музей "навчальних

посібників" до рівня справжнього музею, який став першим музеєм в нашому краї. .

На протязі 1886-1888 р. з'являються, присвячені археологічним дослідженням та окремим пам'яткам і знахідкам в Херсонській губернії, публікації В.М. Ястребова в тогочасних авторитетних наукових журналах та інших періодичних виданнях, як то "Кіевская старина", "Древности. Труды Императорскаго Московскаго Археологическаго Общества", "Историческом вестнике" тощо.

Він був одним з небагатьох вчених Російської імперії, хто зважився співробітничати в 1895-1896 рр. з українським Науковим Товариством ім. Т.Г. Шевченка, що на території тогочасної Австро-Угорської імперії у Львові. І це, незважаючи на те, що воно могло викликати певні переслідування з боку поліції, проблеми по службі в училищі. Натяк на це має місце і в листі, що публікується. Збираючи предмети народного побуту, пам'ятки фольклору та історичні свідчення, він зумів прищепити любов до місцевої етнографії та історії своїм учням, які стали надійними помічниками в його подвижницькій праці. Але наукова робота Володимира Миколайовича в царині української етнографії наражалася на значні труднощі, оскільки горезвісними – Валуєвським циркуляром (1866 р.) та «М-ським» указом (1876 р.), в російській імперії заборонялися публікації українською мовою, в тому числі піддавалися цензурі й наукові записи українського фольклору.

В 1888 р. Ястребов завдяки посередництву авторитетного в наукових колах професора М.П. Кондакова починає співробітничати з Петербурзькою Археологічною Комісією, громадська, діяльність за дорученнями якої прирівнювалася до державної служби.

Врешті дослідницька діяльність В.М.Ястребова отримала офіційне визнання наукового світу. На протязі 1885 – 1894 рр. він стає членом-кореспондентом, а потім і дійсним членом цілого ряду наукових товариств: «Московскаго

археологического общества»; «Одесского общества истории и древностей», «Историко-филологического общества Новороссийского университета», «Церковно-археологического общества Киевской духовной академии.»

Археологічні, етнографічні та історичні праці В.М.Ястребова публікувалися у Москві, Петербурзі, Києві, Херсоні, Одесі, Єлисаветграді, Львові, Парижі. Багатогранна наукова діяльність земського вчителя стала феноменом провінційного життя і яскравим зразком духовного подвигу.

Останні роки життя В.М.Ястребова були безрадісними. Сімейна трагедія – смерть двох дітей на протязі одного місяця, хвороба дружини, власне нездоров'я, казенні порядки й інтриги, що з кожним наступним роком все більше укоренялися в училищі, душили творчу ініціативу, гнітили його чесну і вразливу натуру. Наслідком всього цього став психічний розлад і важка психічна хвороба від якої він помер 21-го грудня 1898 року у херсонській психіатричній лікарні

Свою службову кар'єру В.М.Ястребов закінчив у чині статського радника, що за діючим «Табелем про ранги» відповідав генеральському.

Вшановуючи заслуги В.М. Ястребова у вивченні історичного, археологічного та етнографічного минулого нашого краю Кіровоградською обласною радою народних депутатів запроваджено обласну красназвучу премію його імені (1993 р.).

У наведеному нижче листі, Володимир Миколайович постає не сухим провінційним функціонером від освіти і науки, такою собі «людиною у футлярі», а живою, чуйною і емоційною людиною, яка глибоко переживає негативні зміни, що відбуваються у її навчальному закладі, глибоко співчуває упослідженому українському народові який внаслідок проведення російським царизмом імперської політики втрачав право на власну мову. У своєму ставленні до невідомого

українського хлопця росіяни В.М. Ястребов постає справжньою Людиною, оскільки відсилає для підтримання його поетичних починань не книги віршів великих російських поетів Пушкіна чи Лермонтова, а екземпляр «Кобзаря» Т.Г. Шевченка.

Елисаветград 14 мая 1893.

Николай Фёдорович.

Искренне благодарю Вас за тёплое слово сочувствия ко мне в статье Вашей, напечатанной в «Киевской Старине». Вы, да ещё Волков, наполняете ту пустоту равнодушия в которой я просто задыхаюсь. Экземпляры своих работ я исправно посылаю всем, кого знаю и Вс. О. Миллеру, и Анучину, и в Этн. обзор., и т.д. и т. д., но верите ли, не то чтобы книжку или брошюру свою прислали (где же мне провинциальному учителю угнаться и все покупать, о многом и не узнаешь даже) – спасибо не скажут, не напишут даже, что получили мою, и отзывов в «Этн. об.» и до сих пор не удостоился...

Действительно, я такого настроения, что учебное заведение в провинции призвано служить научным светочем в своем районе, быть научной станцией для проведения знаний из центров в темную массу народа и в полусвет «общества» и для черновой научной работы по собиранию и классификации материалов, по выработке строительного материала для великого здания науки. Это – моя заветная мечта к которой я не только стремился и буду стремиться, путеводная звезда которая освещает жизненный путь, на котором встречаются и вонючие болота, и камни преткновений. Наше реальное училище, основанное земством и долго жившее своей собственной жизнью, пока не сковали его цепями выхлопотанных «прав», и до сих пор не освободилось ещё совсем от старых традиций, от научной инициативы. У нас – метеостанция, отлично направлена и руководимая, у нас – вечерние рисовальные классы для приходящих, у нас – , маленький археологический и

этнографический музей, у нас, наконец, народные чтения, в которых, с гордостью могу сказать, - и моя капля мёду есть! Необходимость заставляет быть энциклопедистом в своей области: и историком, и археологом, и этнографом, п.ч. грешно отворачиваться от жизни, какой бы стороной она не вернулась, ведь она так хороша и так интересна. Видно для провинциала ломоносовские времена еще не минули... разумеется, я говорю об энциклопедизме Ломоносова., и прошу извинить за такое неловкое сопоставление. Но бывают моменты нравственного удовольствия, когда получаешь редкий отклик, вроде Вашего. На кануне получения Вашей статьи я имел удовольствие получить отклик с другой стороны, из. Совершенно неизвестный мне парень, не совсем грамотный, со слухам узнав, что я собираю этногр. материалы, присылает толстенную тетрадь превосходно записанных им поверий, заговоров, преданий, анекдотов и сказок, превосходно для самоучки выполнен им натуры рисунок приготовлений невесты к венчанию, сборник собственных его стихов и письмо, глубоко тронувшее меня порывами к свету и беспомощностью положения в неравной среде, в положении бесправного члена семьи. Я послал ему экземпляр Кобзаря и просил выслать стихи, которых, как он пишет у него много, и продолжать сотериалов. Л будет лично познакомиться с ним. Хочется написать о нем (вот бы Вам – интересная глава для «Совр. малор. этн.»!), но не знаю, куда и ткнуться со статьей, в которой необходимо будет сделать выдержки из малорусских стихотворений моего незнакомого знакомца. Неужели и мне - кацапу, искать в Галиции? – что делать?

Высылаю Вам №№ одесского журнальца, очень симпатичного и очень бедного подписчиками; в нем я принимаю участие и душой и делом. Там найдете описание моей археологической одиссеи.

Искренне отданный Вам В. Ястребов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лист В.М. Ястребова до М.Ф. Сумцова. – Єлисаветград 14.05.1898 р. – Центральний державний історичний архів. – Ф. 2052. – Оп. 1. – Арх. № 1439. – Арк. 1-2.
2. Бракер Наталія. Володимир Миколайович Ястребов. (До тридцятих роковин смерті) // Янчуков С. З іменем Володимира Ястребова. – Кіровоград: Центральне українське видавництво, 2005. – С. 4-24.
3. Технічна освіта на Кіровоградщині: історичний нарис. – Кіровоград: «Імекс» ЛТД, 2009. – С. 8-37.
4. Тупчієнко М.П. Музєєзнавчі аспекти археологічної спадщини В.М. Ястребова. – Кіровоград, 2005.

ЧАСТИНА III. MEMORIA

Лариса Гайда
(м.Кіровоград)

**Олександр Мефодійович Маринич – видатний учений-географ,
державний та громадський діяч
(До 90-річчя від дня народження)**

Красзнавча розвідка присвячена видатному українському географу, міністру освіти УРСР – Олександрові Мефодійовичу Мариничу. У статті вперше представлено матеріали про його навчання у Кіровоградській політехнічній школі №4. У публікації також пропонуються заходи щодо увічнення його пам'яті на малій батьківщині.

У музейній кімнаті з історії освіти Кіровоградщини зібрано матеріали про відомих уродженців краю – педагогів, вчених, організаторів діяльності навчальних закладів різних періодів. Серед них ті, котрі удостоїлись високої довіри держави – були міністрами освіти України, зокрема це: Іван Костянтинович Білодід (с. Успенка Онуфріївського району), Олександр Мефодійович Маринич (с. Суботці Знамянського району) та Станіслав Миколайович Ніколаєнко (с. Богданівка Знамянського району). Відвідувачі музею цікавляться не тільки їх життєвим шляхом та творчими здобутками, а й відомостями про дитинство і юність, подіями життя, безпосередньо пов'язаними з нашим краєм.

4 вересня 2010 року географічна спільнота відзначила 90 років від дня народження видатного ученого, державного і громадського діяча, колишнього міністра освіти України, одного з фундаторів та організаторів сучасної української географічної науки, багаторічного президента Українського географічного товариства, лауреата Державної премії України у галузі науки і техніки, заслуженого діяча науки і

техніки України, члена-кореспондента НАН України, доктора географічних наук – Олександра Мефодійовича Маринича.

У довідниках та інших джерелах представлені декілька варіантів його біографії, і у жодному з них не вказано, що він закінчив школу саме у Кіровограді, також майже не згадуються факти про дитинство та юність. Це спонукало нас здійснити дану краєзнавчу розвідку.

Народився Олександр Мефодійович Маринич у селі Суботці Знам'янського району, де отримав початкову освіту у місцевій школі. До речі, прізвище Мариничів доволі розповсюджене у цих краях, а один із кутків Суботців і сьогодні називається Мариничівка. З часом сім'я переїхала до сусідньої Богданівки. Родичі, які проживають у селі, зберігають брошуру «Олександр Мефодійович Маринич. Біобібліографія» з його дарчим надписом «Володимиру Мариничу з добрими побажаннями. 10 жовтня 1996 року», де у розділі про основні дати життя і діяльності вказано: «1927-1937 рр. – навчання в початковій школі села Суботці Знам'янського району Кіровоградської області, в 5 класі середньої школи села Богданівки Знам'янського району, в середній школі №4 м. Кіровограда, яку закінчив з відзнакою» [4, 10].

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

Інститут географії

**ОЛЕКСАНДР МЕФОДІЙОВИЧ
МАРИНИЧ**

БІОБІБЛІОГРАФІЯ

*Володимир Мариничу
з добрим побажанням
Юліану 1996. Маринич*

Київ

1995

Пошуки документального підтвердження фактів навчання О. Маринича саме у Кіровограді дали такі результати. Зокрема, вдалося встановити, що Кіровоградська політехнічна школа №4 розташовувалась у приміщенні Пашутінського училища.

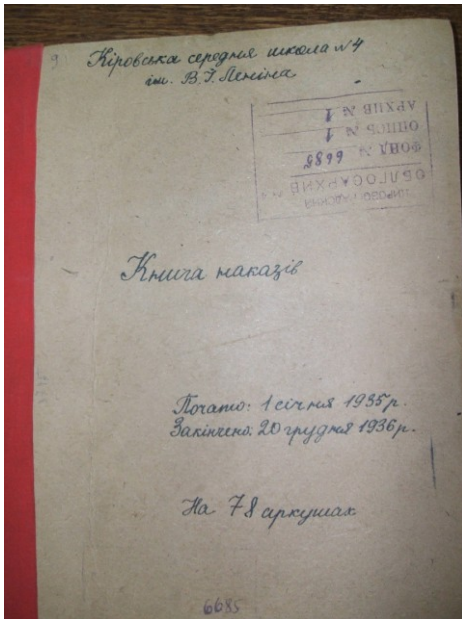

**Приміщення Пашутінського училища (1904 р.).
З колекції Ю.Тютюпкіна.
Публікується вперше**

У документах Єлисаветградської міської думи зазначено, що 16 квітня 1903 року міська дума одногосно затвердила програму відзначення 25-річчя службової діяльності на посаді міського голови Олександра Миколайовича Пашутіна, до якої було включено і такий пункт: «Открыть городское народное училище на Ковалевке с присвоением ему имени А. Н. Пашутина с тем, чтобы открытие могло последовать с августа месяца сего года, для чего необходимый кредит в размере 1115 руб. отнести на сверхсметные прибыли городского общественного банка за 1902 год и внести его в дополнительную смету, а на будущее время сумму, необходимую для содержания этого училища в комплекте первоначально на 80 учащихся, ежегодно вносить в смету городских расходов, и теперь же возбудить в установленном порядке надлежащее ходатайство о присвоении вновь предполагаемому училищу имени А.Н. Пашутина» [5]. На сьогодні залишки Пашутінського училища збереглись, вони вбудовані у сучасне приміщення підприємства «Акустика» (всередині двору) по вулиці Орджонікідзе, 5.

У записках Марії Плахотіної також подаються відомості про те, що міське народне училище імені О. М. Пашутіна засноване в 1904 році, тепер підприємство «Акустика» [7,122].

У Державному архіві Кіровоградської області зберігається «Звіт про роботу Кіровоградської середньої школи №4 за 1937-38 навчальний рік», де ми знаходимо підтвердження, що вона знаходилась у приміщення Пашутінського училища: «Кіровоградська середня школа №4 міститься по Кавалерійській вулиці (сучасна Орджонікідзе,5) в одному 2-поверховому будинку, який має 8 класних кімнат, канцелярію, клубну кімнату для бібліотеки ... Саме по собі приміщення надзвичайно гарне і в належному порядку, але вимогам 10-річки не відповідає. Школа

працює у 2 зміни з перевантаженням» [1]. Серед наказів по школі за 1935-41рр. різного змісту нами віднайдені свідчення про навчання у ній Олександра Маринича. Зокрема, це наказ від 20.03.1936 р. №10 по Кіровській середній політехнічній школі №4 «Про організацію груп самозахисту ППХО» (протиповітряної та хімічної оборони), згідно з яким у школі створювались 2 групи самозахисту, кожна включала 4 ланки – «І ланка охорони порядку була затверджена у складі: ланкова Короп М.П., члени ланки – Терентьев Ів., Дікайчук Ів., **Маринич Ол.**, Дмитренко В. [2]. За нашими підрахунками він у цей час навчався у 9 класі. А наказ про тодішній перепис дитячого населення свідчить, що у цей час у вказаній школі навчались діти, які проживали на вулицях – Чигиринська, Київська, Вокзальна, Бульварна, Московська, Калініна, провулках Шкільному й Театральному, можливо і сім'я Мариничів теж проживала у цьому районі.

Цікавими є також деякі факти діяльності школи у часи навчання О. Маринича. Можемо висловити припущення, що саме вплинуло на вибір ним майбутньої професії. Можливо, ґрунтовне вивчення географії, адже природничі дисципліни викладались на той час з 5 по 9 клас таким чином – географія 2 години та природознавство по 2 години на тиждень (4 уроки на тиждень у кожному класі), а у 10 класі курс «Геології та мінералогії» викладав сам директор школи Митрофан Федорович Короп. Судячи із змісту наказів, у школі активно працювали комсомольська й піонерська організації, старостат, учком та чисельні гуртки – співочий, драматичний, літературний, фізкультурний, музичний, військовий, авіамодельний, технічний, шаховий. На жаль, невідома доля директора школи, який, безперечно, був непересічною особистістю. У 1937 році в одному з наказів по школі вказано: «Коропа М.Ф. за незабезпечення комуністичного виховання і ворожий вплив на дітей з роботи зняти». Його дружина, Марфа Петрівна, яка викладала рідну мову та літературу, була звільнена за місяць до цього.

Володимир Тимофійович Самброс, який працював у 50-70 роки минулого століття директором Кіровоградської середньої школи №4, пригадує, що вона розміщувалась у приміщенні Пашутінського училища до 1962 року, далі тимчасово була переведена до машинобудівного технікуму. Сам будинок Пашутінського училища було передано заводу «Червона зірка», у ньому розмістився інститут сільськогосподарського машинобудування, а далі на його місці було побудовано інженерний

корпус заводу. Тоді ж було прийнято рішення про будівництво нового приміщення для Кіровоградської середньої школи №4 по вулиці Калініна, яке було здано в експлуатацію у жовтні 1967 року. Володимир Тимофійович розповів, що одного звичайного робочого дня до його кабінету увійшов чоловік високої гарної статури, привітавшись, представився як міністр освіти Олександр Мефодійович Маринич. Він обійшов приміщення нової школи, зустрівся з педагогами; запитав, як живе школа, які має проблеми. При спілкуванні з Володимиром Тимофійовичем наголосив, що він випускник Кіровоградської середньої школи №4, хоча навчався у старому приміщенні. У розмові з теплотою і вдячністю згадував роки навчання у Кіровограді, тодішнього директора Коропа, учителів, які не тільки створили гарну теплу атмосферу у школі, а й дали ґрунтовні знання.

Тож ми вияснили і документально підтвердили, що Олександр Мефодійович Маринич навчався й **закінчив школу саме у місті Кіровограді**, після чого у 1937 році вступив на навчання на геолого-географічний факультет Київського університету.

Подальше його життя поглинув вир подій нашої держави. У 1941 році, закінчивши 4 курс, одразу на початку війни разом з першими 150 добровольцями з числа студентів та викладачів університету пішов на фронт. Він брав участь в обороні Києва, де у боях неподалік від села Пирогово був тяжко поранений, що давалося взнаки протягом усього життя. Після майже річного лікування, у 1942 році в евакуації успішно закінчив Казанський університет за спеціальністю «географ-геоморфолог». У 1943 році добровільно повернувся до лав армії, воював у танкових військах, був радистом бойової машини, комсоргом танкового батальйону.

Після закінчення війни повернувся до рідного університету, навчався в аспірантурі під керівництвом професора В.Г. Бондарчука, у 1948 році захистив кандидатську дисертацію на тему «Геоморфологія Подільського Придністров'я», а у 1961 році захистив у Московському університеті докторську дисертацію «Геоморфологія південного Полісся».

Лєвова частина його життя була присвячена науково-педагогічній діяльності у Київському університеті: 1949-55рр. – доцент кафедри геоморфології, 1956-71рр. – завідувач кафедри фізичної географії, 1956-1968рр. – декан географічного факультету, 1968- 1971рр. – проректор

університету з навчальної роботи. Значну увагу у цей час приділяв експедиційним дослідженням, які проводив на території Поділля, Полісся, Придніпров'я, лісостепової та степової зон, у Криму та у Карпатах. Характерним для науково-педагогічної діяльності Олександра Мефодійовича Маринича було прагнення донести до студентства, аспірантів найбільш сучасні фундаментальні наукові знання, навчити глибоко розуміти природні процеси, їх зміни під дією антропогенних факторів, закономірності формування сучасних природних та інших особливостей території України. Його учнями були тисячі фахівців, які працюють у різних сферах в Україні та за її межами.

У 1969 році Олександра Мефодійовича було обрано членом-кореспондентом АН України. Академіком Олександр Мефодійович не зміг стати через посаду міністра освіти УРСР, оскільки дійсні члени Академії Наук не могли займати посади у міністерстві, а у ті часи відмовитись від подібної пропозиції було неможливо.

Наш земляк Олександр Мефодійович Маринич працював міністром освіти Української РСР з 1971 по 1979 рік. За цей час в Україні внаслідок реалізації відповідної державної програми було забезпечено повне охоплення молоді шкільного віку навчанням у середній школі, суттєво удосконалився навчальний процес, запроваджено відповідні навчальні програми, підручники. Було започатковано систему навчання та підвищення кваліфікації керівників закладів освіти. До речі, у 1976 році вийшла книга «Здобутки народної освіти Української РСР», передмову до якої написав Олександр Мефодійович Маринич, де він звертає увагу на актуальні питання розвитку освіти на той час: забезпечення повного переходу до загальної середньої освіти молоді; піднесення якості навчання школярів, активна їх підготовка до суспільно корисної праці; зайнятість дітей через школи повного дня, діяльність груп продовженого дня, розвиток позашкільних закладів і гурткової роботи; розвиток міжшкільних виробничих комбінатів та професійно-технічні училища, трудове виховання та профорієнтаційна робота з учнями; введення у дію і будівництво приміщень шкіл, дошкільних закладів, удосконалення мережі навчальних закладів; запровадження кабінетної системи навчання тощо [3].

Олександр Мефодійович Маринич був видатним українським географом, практично усі віхи розвитку української географічної науки

другої половини XX століття пов'язані з його іменем. У 1979 році він перейшов на наукову роботу до Академії наук, де працював у складі бюро відділення наук про Землю НАН України, очолював відділення географії Інституту геофізики ім. С.І. Суботіна, на базі якого у подальшому, насамперед його зусиллями, після здобуття Україною незалежності, було створено сучасний інститут географії НАН України, діяльністю якого він опікувався постійно.

Суттєвий внесок О.М. Маринича у формування наукових основ сучасної географії, її теоретичних засад, розв'язання актуальних проблем фізичної географії, ландшафтознавства, геоморфології, розроблення схем фізико-географічного та природно-господарського районування, взаємодії суспільства і природи, конструктивного природокористування, розгортання стаціонарних географічних досліджень, історію географічної науки. Під його керівництвом в Україні були розгорнуті широкі роботи з ландшафтного картографування, вперше підготовлено і видано ландшафтну карту України (1997р.), унікальну тритомну географічну енциклопедію України (1989-1993рр.), а пізніше національний атлас (2003р.).

У творчому доробку Олександра Мефодійовича понад 400 наукових публікацій в Україні та багатьох державах світу, з яких більше 20 монографій, підручників та навчальних посібників, наприклад: «Фізична географія Української РСР» разом з А.І. Леньком, М.І. Щербанем (1969р.), а також П.Г. Шищенком, (1982р.); підручник «Фізична географія України» (разом з П.Г. Шищенком, (2003р., 2006р.), за якими ще багато років будуть готуватись нові покоління географів та інших фахівців.

З ініціативи та під керівництвом О. Маринича географами України було реалізовано широку дослідницьку програму з конструктивних проблем природокористування в Україні, видано цикл робіт «Географічні основи природокористування в Україні», які у 1993 році відзначено Державною премією України у галузі науки і техніки.

Упродовж майже 30 років О.Маринич очолював спеціалізовану раду (тепер при інституті географії НАН України) з присудження наукових ступенів доктора та кандидата географічних наук за спеціальністю «фізична географія, геофізика та геохімія ландшафтів», під його керівництвом та науковим консультуванням підготовлено науковцями 35 кандидатських та 8 докторських дисертацій. Він був

опонентом на захисті дисертацій багатьох учених України, Росії, Білорусі, В'єтнаму та інших держав.

Науково-викладацьку роботу поєднував з активною громадською діяльністю. Так, ще у 1958 році спільно з професором П.К.Заморієм було ним було відновлено в Україні діяльність самостійного географічного товариства. Олександр Мефодійович доклав багато зусиль для його розвитку, був віце-президентом (1956-64рр.), президентом Українського географічного товариства (1964-1995рр.), надалі його Почесним членом, членом вченої ради, постійно і плідно займався популяризацією географічних знань. За цей час Товариство стало однією з найбільш авторитетних громадських організацій України.

О. Маринич очолював також Національний комітет географів України і брав активну участь у роботі усіх з'їздів Географічного товариства СРСР та України, діяльності Міжнародного географічного союзу, роботі трьох його конгресів, Програмі ЮНЕСКО «Людина і біосфера», представляв державу на багатьох міжнародних форумах учених, читав лекції в університетах Франції, Німеччини, Польщі, Хорватії, США, Канади, Великої Британії, Словаччини, Швеції, Норвегії, Індії, Куби, Сирії, Лівану, Греції, Болгарії, Угорщини, Японії, керував українською делегацією на ювілейній конференції ЮНЕСКО у 1971 році.

Більш ніж за 60 років своєї невтомної праці О.М. Маринич став визнаними лідером, патріархом географічної науки та освіти, консолідатором представників багатьох інших галузей знань, широко знаним та шанованим науковцями багатьох держав світу. Також 10 років був депутатом Верховної Ради України.

Олександра Мефодійовича Маринича відзначено високими державними нагородами – орденом Князя Ярослава Мудрого, двома орденами Червоного Прапора, орденами Великої Вітчизняної війни та «За мужність», почесним званням «Заслужений діяч науки і техніки України», медалями: «За бойові заслуги», «За оборону Києва», «За победу над Германией», «За трудовое отличие» та іншими медалями (всього 24) [7].

25 серпня 2008 року Олександр Мефодійович Маринич відійшов у вічність. На честь 90-річчя від дня народження 22-23 вересня 2010 року на базі географічного факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка працювала Міжнародна науково-практична

конференція «Фундаментальні проблеми сучасної географії», під час якої відбулось вшанування пам'яті видатного українського географа [7].

Незважаючи на такі значні досягнення і наукові здобутки діяльність видатного ученого-земляка маловідома широким колам громадськості. З метою популяризації його спадщини президія обласної організації Національної спілки краєзнавців України запросила усіх небайдужих природознавців, географів, педагогів та студентів долучитись до заходів щодо увічнення пам'яті Олександра Мефодійовича Маринича на Кіровоградщині, а саме:

- встановити меморіальні дошки у тих місцях, де він навчався – у селах Суботці та Богданівка, і, безперечно, на залишках старого приміщення (Пашутінського училища) Кіровоградської середньої школи №4 по вулиці Орджонікідзе, 5;
- започаткувати премію обласної ради у галузі географічних наук та природокористування імені Олександра Маринича;
- заснувати його іменну стипендію для кращих студентів вищих навчальних закладів природничо-географічного факультету педагогічного університету імені Володимира Винниченка та студентів, які досліджують і вивчають проблеми екології та охорони навколишнього середовища Кіровоградського національного технічного університету;
- у відділі природи обласного краєзнавчого музею відкрити тематичну експозицію, присвячену життю та діяльності О.М. Маринича.

Джерела та література:

1. ДАКО. – Ф. 6685. – оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 3.
2. ДАКО. – Ф. 6685. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 46.
3. Здобутки народної совіти Української РСР. / Ред. Є. С. Березняк. – К.: Радянська школа, 1976. – 174 с.
4. Олександр Мефодійович Маринич. Біобібліографія / Уклад. Є.О. Колесник; Відп. ред. Л.Г. Руденко. / Біобібліографія вчених України / Національна АН України. – К., 1995. – 66 с.
5. Систематический сборник постановлений Елисаветградской городской думы за 1871-1903 гг. – (Т.П. Составил Л.К. Бренер. – Типография М.А. Гольденберга в Елисаветраде).
6. Тютюшкін Ю.В. Записки Марії Плахотіної. / Ю.В.Тютюшкін // Кіровоградський краєзнавчий вісник. Випуск 1. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2007. – 224 с.

7. Олександр Мefодійовичу Мариничу – 90!. // Географіка. Географічний портал. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://geografica.net.ua/news/oleksandru_mefodijovichu_marinichu_90/2010-09-05-506. – Дата доступу: 30 жовтня 2010. – Назва з екрана.

**СЕСТРА СЛАВЕТНОГО ПІАНІСТА, ДОНЬКА ВИДАТНОГО
ПЕДАГОГА:
ТВОРЧИЙ ПОРТРЕТ НАТАЛІЇ НЕЙГАУЗ**

Прикметною ознакою української музичної культури періоду незалежності є підвищена цікавість до незаслужено забутих постатей іноземного походження. В ряду музикантів-емігрантів радянської доби особливого дослідження вимагає постать старшої сестри Г. Г. Нейгауза – піаністки та педагога Наталії Густавівни Нейгауз (1884-1960). В її долі дивовижним чином переплетені типові ознаки життєвого шляху жінок-митців, для яких жага до вдосконалення власної фортепіанної майстерності невідривно пов'язувалася з сімейним добробутом і педагогічними напрацюваннями на користь родини.

В родоводі піаністки сплелосся німецьке та польське коріння. Батько – Густав Вільгельмович – відомий український педагог, засновник регіональної фортепіанної школи, репрезентував перше покоління німецьких переселенців. Мати – Ольга Михайлівна, викладачка фортепіанної гри та рідна сестра видатних вітчизняних митців Станіслава, Сигізмунда й Фелікса Блюменфельдів, була представницею польського дворянського роду Шимановських. Тож у життєпису Наталії Нейгауз синтезовано як ментальність і темперамент генетичного походження, так смаки й уподобання різноманітних етносів, що склали мистецький організм Єлисаветградщини межі ХІХ – ХХ ст., в контексті якого формувалося стильове мислення артистки.

Підтвердженням елисаветградського походження Наталії Нейгауз слугує віднайдений метричний запис № 28 у книзі місцевої Кірхи, в якому зафіксовано, що немовля, „народжене 19 травня 1884 р. опів-нашосту” охрещене 15 червня „в батьківському будинку в Єлисаветграді”. Хрещеними батьками означені п. Фелікс Пржишиховський та п. Марія Пржишиховська, уроджена Блюменфельд, рідна сестра матері [3].

Дитинство в родині місцевих викладачів фортепіанної гри у Наталії, як і у її молодшого брата Генріха, було сповнене глибоких музичних вражень і насичене палким бажанням реалізації планів і надій батьків на її виконавську кар'єру. Як вважав Г. Г. Нейгауз: „Сестра повинна була стати піаністкою”[5, 325]. Наділена вдосталь природними здібностями –

надзвичайним абсолютним слухом, доброю пам'яттю, моментальним читанням з листа, дівчинка годинами просиджувала за фортепіано за опрацюванням завдань технічного характеру. Про Наталчин слух ходили легенди. Вона могла визначати всі ноти в любуому, навіть какофонному, акорді, пояснюючи свій фантастичний талант дитячим описом того, як вміють „розмовляти ноти”. Учнівські дні, що розпочиналися розігруванням висхідних та нисхідних гам, арпеджіо в усіх тональностях із братом Генріхом, двоюрідною сестрою Халею Пржишиховською та батьком на двох роялях у вісім рук, чітка педантична система занять над формуванням основ майстерності фортепіанного виконання з раннього дитинства сприяли виробленню у мисткині професійного відношення до піанізму.

Паралельно з опануванням фортепіано батьки вчили Наталію початковим навичкам гри на скрипці. Відомостей про отриману дівчиною гімназичну освіту не віднайдено, більш вірогідно, що для її загальноосвітньої підготовки було запрошено родичів Пржишиховських.

Влітку 1902 р. вперше, разом із родиною (батьком, матір'ю та братом) Наталія здійснює мандрівку за кордон, по Німеччині та Австрії. Маршрут пролягав через Варшаву до Берліна, Кельна (місця навчання Г. В. Нейгауза), Калкара й Клеве (родинного гнізда Нейгаузів), Бохума, Дортмунда, Дюссельдорфа, Бонна та Рюдесхайма, короткого відвідання Франкфурта-на-Майні й Нюрнберга. Метою такого надзвичайного туру було відвідання Байрейта – Мекки оперного мистецтва початку ХХ ст., міста Вагнерівських урочистостей. „Зрозуміло, ми з сестрою не були достатньо підготовлені до того, щоб слухати і достатнім чином „осилити” грандіозне вагнерівське творіння, але природна музикальність і велика сприйнятливість в значній мірі заповнювати прогалини нашої освіченості й ерудиції”[6, 21], – вказував Г. Г. Нейгауз. Дітям з провінції пощастило бути свідками постановки шести вагнерівських опер на сцені власного театру композитора, надалі – прослухати ще чотири геніальні творіння Р. Вагнера у мюнхенському Prinz-Regenten-Theatre. Музеї Відня, архітектура Кракова – велич і краса європейських міст, величезна кількість музичних вражень стали вирішальним фактором для визначеності подальшої спеціалізації артистки.

У вісімнадцятилітньому віці сестра й брат здійснюють подорож до Варшави: Наталія їде отримувати музичну освіту, а Генріх – на консультацію. Дівчиною опікується двоюрідний брат К. Шимановський.

Оселяються родичі в невеликому помешканні тітки Кароля по батьківській лінії Марії Збишевської, спілкуючись з її синами-студентами Ієронімом й Феліксом, а згодом із Ганною і Феліксом Шимановськими, що також приїздили на навчання.

Головна мета майбутньої піаністки – приватні заняття у провідного віртуоза Олександра Міхаловського³, професора Варшавської консерваторії. Послідовник Кароля Мікулі, одного з учнів видатного польського композитора Ф. Шопена, він мав авторитет знавця традицій виконавського стилю славетного поляка, був редактором багатьох його нотодруків. Чим обумовлювався вибір викладача – питання риторичне. Шопен – кумир юних обдаровувачів кінця XIX ст., його творчістю марило багато молодих піаністів. Міхаловського як методолога-шопеніста було запрошено 1888 р. А. Рубінштейном із майстер-класами до Петербурзької консерваторії. У нього займалися відомі піаністи Ванда Ландовська, Владислав Шпільман, український композитор і піаніст Віктор Косенко, пізніше – Володимир Софроніцький. З оточення Нейгаузів у Міхаловського брав уроки й Фелікс Шимановський.

Про одне з занять (21 грудня 1903 р.), на якому Наталія виконувала Концерт Е. Гріга, залишено спогади Г. Г. Нейгауза: „<...> йому [Міхаловському] багато що не сподобалось [подальша ремарка автора – „концерт Гріга не полюбляє”]. Говорив, що Таля трохи манірно грає...” [6, 306]. Після розбору складних для виконання місць педагог порекомендував піаністці на деякий час залишити грігівський твір і зайнятися Сонатою Шопена. Завдяки докладному опису Нейгаузом цієї зустрічі досить ясно прослідковуються традиції європейського піанізму в специфіці викладання Міхаловського: несприйняття методу гри Лешетицького з положенням зап'ястя нижче клавіатури, критика теоретично необґрунтованих помилок в Етюді Ф. Шимановського, демонстрованого Наталею, і в зв'язку з цим розмова про вади дилетантизму.

Близько 1903 р. Наталія й Генріх здійснюють, на запрошення батькового знайомого, поїздку до Дюссельдорфа, де дають концерт.

³ Міхаловський О.К. (1851-1938) – уродженець Кам'янця-Подільського. У 1867-1869 рр. навчався в Лейпцізькій консерваторії по кл. фортепіано І. Мошелеса, Т. Кокціуса, композиції – К. Рейнеке. Вдосконалював майстерність у Берліні у К. Таузіга.

„Цікаво, що деякі речі ми з сестрою грали в унісон: етюди Шопена, його полонези As-dur та A-dur. Виходило природно й справляло неабияке враження” [5, 326], – коментував згодом Г. Нейгауз.

Цікавість до творчості Вагнера, посіяна першою мандрівкою до Німеччини, було підкріплено другим родинним турне 1904 р. (з травня до серпня) за участю супроводжуючих сімейну компанію Ф. М. Блюменфельда та К. Шимановського. З того часу до фортепіанних кумирів виконавиці долучаються прізвиська її родичів – видатних композиторів і піаністів межі ХІХ-ХХ ст.

Два роки перебування Н. Нейгауз у Варшаві дали плідні результати. Розширився арсенал засобів фортепіанної техніки, коло виконавських уподобань артистки, до її репертуару активно увійшли композиції романтичного спрямування. Творчий зріст артистки активно визначений опануванням нового репертуару, знайомством із творчістю молодих польських композиторів Г. Фітельберга, Л. Ружицького, А. Шелюто.

Наступним рішенням батьків стало відправлення дітей до Німеччини, під покровительство Леопольда Годовського⁴. Петербурзькі гастролі, здійснені напередодні піаністом, закріпили за ним у імперії авторитет видатного віртуоза. Однією із причин направлення на навчання до Німеччини, а не до Петербурзької консерваторії, було слабке здоров'я Наталії, на яку клімат північної столиці впливав би згубно. З рекомендаціями від Ф. М. Блюменфельда і А. К. Глазунова весною 1905 р. Наталія, а згодом і Генріх прибули до Берліна. Їх виконавська практика розпочалася, за вимогою Годовського, двома концертами: перший – в „Sing-Akademie” (Н. Нейгауз виконала Концерт В-dur Й. Брамса та „Симфонічні варіації” Ц. Франка), другий – в Beethoven-Saal, де кожен виступав із сольною програмою. Наріжним каменем цього заходу стало включення до Наталчиної програми в тому числі й Сонати h-moll Ф. Шопена.

Музичне життя Берліна наповнене масою позитивних творчих вражень. Відвідання опери, філармонії, концертні виступи піаністів М. Гамбурга, Ф. Бузоні, М. Карреньо, Е. Донаньї, Е. д'Альбера, В. Пахмана та ін., спілкування зі скрипалем А. Марто, знайомство з диригентом і композитором Р. Штраусом, прем'єри його творів,

⁴ Годовський Л. (1870-1938) – польсько-американський піаніст єврейського походження. Учень Ф. Ліста.

симфонічні концерти – все це сприяло розвитку і становленню творчої особистості піаністки.

В грудні 1905 р. Нейгаузи беруть участь в учнівському концерті класа Л. Годовського. Разом вони виконали Концерт Ф. Ліста і Полонез A-dur.

Стосунки між сестрою й братом доброзичливі, довірливі. Вони підтримують один одного на сцені, в побуті, в спілкуванні з навколишнім світом. Для Генріха сестра – найближча людина в концертних мандрівках: „Проте відпочинком і насолодою для нас було, коли ми ввечері залишалися віч-на-віч – і могли бути абсолютно й до кінця „собою”. Він важко переживає її відсутність. „ Страшенно шкодую, що Талі тут немає”, – пише Г. Нейгауз батькам, гастролюючи в Калкарі, і пояснює: „Вона якось легше вміє миритися з долею” [6, 317]. В домашній обстановці вони вивчають англійську та італійську мови, багато музикують в чотири руки – Концерт Ф. Ліста, Сонату для скрипки № 1 та „Лебеді” Г. Фітельберга та ін. Сестра демонструє новинки музичної літератури, програючи з листа „Енох Арден” Р. Штрауса, мініатюри Л. Ружицького.

Наталія Нейгауз стала однією з перших виконавців, які по достоїнству оцінили непересічний композиторський таланти Кароля Шимановського. Факт творчої співдружності композитора з молодою піаністкою було реалізовано у варшавських концертах об'єднання „Молода Польща в музиці” через виконання „Чотирьох етюдів” ор. 4 6 лютого 1906 р., за місяць – повторення цього ж проекту в Берліні. Задоволений представленою інтерпретацією композитор присвятив піаністці твір.

В березні цього ж року відбулося ще два берлінські концерти Нейгаузів з подання Годовського: з оркестром (Талія виконувала Концерт Й. Брамса) та клавирабенд, до програми якого увійшли „Хроматична фантазія та фуга” Й. С. Баха, Соната h-moll Ф. Шопена (соло Н. Нейгауз), та в унісон з братом – Концерт Ф. Ліста. 19 квітня 1907 р. у Варшаві, у другому концерті „Молодої Польщі в музиці”, Наталею Нейгауз була репрезентована Соната № 1 c-moll ор. 8.

Після успішних концертних подій восени 1907 р. Н. Г. Нейгауз опиняється в провінційному Єлисаветграді. 1 жовтня вона виступає з сольною програмою на сцені Громадського зібрання. Місцеві критики називають її „дійсною артисткою з вже розгорненим блискучим обдаруванням”, „величезним талантом” [2], „новою музичною силою”, „обдарованною піаністкою” [11]. Програма концерту, складена із

розрахунку на підготовлену аудиторію, також заслуговувала похвали, тому як репрезентувала різностильові композиції європейських майстрів XVIII – XX ст. від Й. С. Баха до К. Шимановського „з великою завершеністю, вдумливістю та блиском” [2]. Логічний центр першого відділення було зосереджено на циклі „Хроматичної фантазії й фуги”, в якій виконавиця виявила виокреслені поняття триголосного поліфонічного викладу, досконалість трактування бахівської стилістики. Інша сторона її творчого амплу базувалася на витонченості й легкості у переданні образної сторони творів композиторів-романтиків – Ф. Ліста та Р. Шумана. Відзначено „легкість технічного опрацювання і фундаментальну силу удара” в октавних елементах балади „Лісовий цар” Ф. Шуберта – Ф. Ліста, блискуче виконання Концертного етюда f-moll Ф. Ліста. Фіналізували першу частину концерту дві мініатюри сучасних композиторів, присвячені виконавиці – Мазурка з „Польської сюїти” Ф. Блюменфельда та Етюд № 3 b-moll К. Шимановського.

У другому відділенні надзвичайне враження призвело на слухачів-фахівців трактування піаністкою „Карнавала” Р. Шумана. Продемонстровані „ажурна легкість і непідробна витонченість” „Кокетки” та „Освідчення”, „оксамитове туше й дійсно художнє ріано” „Шопена” та „Евсебія”, екзальтованість, схована під маскою бравурності в складній п’єсі „Паганіні” виявили глибоке відчуття Н. Нейгауз характерних особливостей творчого методу композиторів-романтиків.

Кульмінацію стало виконання Концерту № 1 Es-dur Ф. Ліста (партія другого рояля – В. Келлер), в якому критикою відзначено „вражаючу швидкість пальців, кристалічну чистоту інтонації й артистичну могутність удару”. Рецензія закінчувалася окресленням негативної сторони виконавської манери піаністки, тобто – „переваги механізму над висотою музичного підйому” [11], що особливо помічалось в кантиленних творах. Вищезначений недолік масово популяризувався провінційним піанізмом початку XX ст. і призвів до якісного перелому творчого методу Г. Г. Нейгауза.

Наприкінці листопада 1907 р. Наталія повертається до Німеччини і берлінський тандем Нейгаузів воз’єднується. Успішно продовжуються уроки у Годовського. На початку наступного року артистка перебуває в чудовій виконавській формі. Її гра подобається навіть вимогливому брату Генріху: „Вважаю, що вона [Наталія] зробила великий крок уперед, імовірно в результаті того, що повинна була повсякчасно

розігруватися” або „вона грає до визначеної ступені завершено” [6, 353]. Подібний метод опрацювання піаністичних навичок є для виконавиці, на відміну від Генріха, головною рушівною силою. У листі до батьків (15 січня, Берлін) Г. Нейгауз погоджується з вдалою інтерпретацією сестрою „Карнавала” Р. Шумана.

В січні 1908 р. Нейгаузи подорожують до Італії. Вони разом із Г. Фітельбергом та братами Шимановськими оселяються в Нерві, у тітки Кароля – п. Юзефи Шимановської, піаністки-аматорки, виїжджаючи на екскурсії до інших міст – Генуї, Риму, Неаполя, Флоренції. На прохання дружини місцевого пастора Таля бере участь у концерті з благодійним базаром. Із Флоренції шлях Нейгаузів лежить через Мюнхен до Калкару, а далі – на відпочинок до Мануйлівки Полтавської губ., де за традицією упродовж близько двадцяти років родина проводила літні місяці.

Повернувшись на батьківщину восени 1908 р., піаністка звітувала про успіхи. Відмовившись від ідеї моноконцерту, вона бере участь у Бетховенському вечорі. Напередодні виступу місцева преса приділила їй персоні належну увагу, прокоментувавши заслуги минулорічного сезону. З їх шпальт стає відомо, що статті провідних німецьких музичних критиків Ю. Янсона і доктора Ільткена оголосили концерти піаністки „святом мистецтва”, а газети Дормундта, Кельна і Гамбурга назвали її виступ „величезною сенсацією в музичному світі” [7].

У зібранні 12 жовтня, присвяченому Л. Бетховену, артистка виконала популярний Концерт G-dur з каденцією Л. Годовського (партія другого фортепіано – Г. Пржишиховська). „П. Таля Нейгауз виявилася блискучою виконавицею важкого концерта. Громадна техніка піаністки дозволяє їй долати всі технічні труднощі з такою легкістю, що вони залишаються публікою непоміченими”[1], – свідчив рецензент. На прохання публіки піаністка виконала ще й Варіації на тему Бетховена К. Сен-Санса.

Наступного дня Н. Нейгауз вирушає до Петербургу, а далі – до Варшави, Берліна. У Варшаві планується її концерт. У листі до батьків від 28 листопада Г. Нейгауз коментує події, вказуючи, що пору юності змінила пора зрілості, яка вимагає клопіткої роботи над власним піаністичним почерком і тому турбується про сестру: „Добре, що Таля буде грати в Варшаві. Зрозуміло, для мене важливо, як вона буде грати, а справа це досить сумнівна, тому як, коли більше не володієш зухвалим

розмахом першої юності, потрібно замінити його майстерністю і досконалістю, а це справа важка” [6, 388].

Відомостей про концертну діяльність виконавиці в 1909 р. не збереглося. На межі 1909-1910 рр. у Наталії Нейгауз народилася донька Астрід, батьком якої Т. Хілінська [9, 191] вважає відомого європейського композитора і диригента українського походження Гжегожа Фітельберга. За родинною легендою, документально народження онуки Густавом і Ольгою Нейгаузами було зафіксовано як народження власної другої доньки. В метричних книгах Єлисаветграда запису про появу на світ немовляти не виявлено.

Весь 1910 р. Наталія проводить за кордоном, навчаючись у К. Г. Барта⁵, німецького піаніста та педагога, вчителя Ар. Рубінштейна й Г. Г. Нейгауза. Намагалася постійно бути присутньою на уроках брата, а у другій половині січня 1911 р. виконала перед К. Бартом Концерт Р. Шумана й отримала багато цінних зауважень.

У вільний час продовжується домашнє музикування Нейгаузів, походи на концерти А. Шнабеля, Ф. Бузоні, Е. Зауера. Особливу увагу піаністи приділяють камерно-інструментальній музиці, грають з листа квартети Л. Бетховена, В. Моцарта, нові твори Й. Брамса, вивчають Симфонію № 3 Л. Бетховена. Непоодинокі репліки Генріха у листах до батьків типу „сьогодні у мене була Таля, й ми з великим насолодженням грали...” [6, 387], або „граємо з Талею в чотири руки (нажаль, тільки на одному фортепіано)” чи „живемо мирно й добре і з величезним задоволенням граємо в чотири руки”[6, 395].

Завершивши навчання за кордоном, близько 1912 р. Наталія Нейгауз оселяється в рідному місті та присвячує себе піаністичній педагогіці – викладає в Музичній школі Г. В. Нейгауза. Пріоритети артистки кардинально змінюються: вона вибирає родинний затишок та роботу на благо сім’ї. Її рішення не співпадає з точкою зору брата: „<...> про родині життя в Єлисаветграді не може бути й мови, як це вважає Таля” [5, 189] (лист із Калкару від 1 лютого 1914 р.).

Провінційний спосіб життя не заважає мисткині підтримувати товариські стосунки та творче спілкування з К. Шимановським. На його запрошення Наталія взимку 1917 р. здійснює поїздку до Петрограда, на

⁵ Барт К. Г. (1847-1922) – німецький піаніст. Учень Г. фон Бюлова й К. Таузіга. В 1871-1921 рр. викладач Вищої Школи Музики в Берліні.

репетиції та прем'єру Симфонії № 3 („Пісні про ніч”). Піаністка сприяє популяризації музики К. Шимановського в Єлисаветграді, виконавши 13 січня 1918 р. його дві фортепіанні п'єси на вечорі Суддійського товариства.

На активізацію діяльності створеного Товариства любителів науки та мистецтва Наталія Нейгауз відгукується влітку 1918 р. пропозицією „влаштувати концерт із творів Брамса й тим самим закласти наріжний камінь фонду для придбання власного концертного рояля” [8], започаткувавши низку вечорів „за циклами”. Увага до творчості саме Й. Брамса обумовлена, очевидно, суб'єктивною причиною – особливо позитивним ставленням Н. Нейгауз до мистецького доробку композитора. До речі, виконавський репертуар артистки включав брамсівські мініатюри та Концерт № 2. Другим вірогідним поясненням звертання до музики Й. Брамса може бути маловідомість його творчої спадщини єлисаветградській аудиторії й рішення місцевих музикантів познайомити провінцію з перлинами авторського доробку композитора. Враховуючи допис кореспондента, що „музичну програму вибрано й вивчено” та спогади Я. Івашкевича, датовані червнем 1918 р., можна висловити деякі припущення щодо програми концерту. „Я бачив на роялі Кароля Сонату d-moll Брамса. Знайомий скрипаль приходив грати її тут з Каролем або Талею Нейгауз” [10, 46], – вказував мемуарист, наголосивши, що цей же музикант в подальшому прем'єрував транскрипції „Каприсів Паганіні” К. Шимановського. Тож планувалася участь у концерті молодого В. Гольдфельда⁶.

Восени 1918 р. піаністка перенесла тиф у складній формі, відновивши стан здоров'я лише напередодні 1919 р. По приходу до влади більшовиків Н. Г. Нейгауз долучається до музично-просвітницької діяльності. За свідченням Г. Г. Нейгауза на тематичних концертах для червоноармійців та робітників у залі Жіночої гімназії „сестра моя і я грали багато сольних речей” [6, 34]. Традицію започаткованих Музичним комітетом „Історичних концертів” Наталія продовжує після від'їзду з міста брата та К. Шимановського. Наприкінці березня 1920 р. нею проведений ранок, присвячений творчості Ф. Ліста, до програми якого

⁶ Гольдфельд В. М. (1893-1982) – україно-білоруський скрипаль і педагог. Уродженець Єлисаветграда. Закінчив Брюссельську (кл. Ц. Томсона), Петербурзьку (кл. Л. Ауера) консерваторії.

увійшло сольне виконання „Мефісто-вальсу”, „Гретхен за прялкою” за Шубертом, „Пісні Ізольди” за Вагнером та перекладення для двох роялів симфонічних поем „Прелюди” й „Орфей” Ф. Ліста (разом з Л. Лисецькою).

Влітку 1920 р. реалізуються матримоніальні плани піаністки: вона виходить заміж за професора музики, австрійського підданого Йоганна Штайнбаха, що підтверджує запис у книзі місцевої Кірхи [4], й назавжди покидає рідне місто. Оселяється в Німеччині, займається музичним вихованням доньки. Більше вона ніколи не зустрічалася з батьками, братом. Про смерть сестри від крововиливу в мозку 17 грудня 1960 р. Г. Г. Нейгауз дізнався з телеграми, відісланої перед похованням лікарем Бекером і зміг відповісти на трагічну звістку лише телеграмою, тому що Наталія проживала на території ФРН. До останнього моменту видатний піаніст мріяв про зустріч із найближчою подругою свого дитинства. „Я мав хитку надію побачитися з Талею (з якою були так тісно пов’язані все моє дитинство і юність) перш, ніж ми обоє покинемо цю юдоль печалі, однак доля розпорядилася інакше [5, 276], – жалкував Г. Г. Нейгауз в листі до А. Шмідт-Нейгауз (від 18 лютого 1961 р.). – <...>коли я дізнався про Таліну смерть, я, майже як Марсель Пруст, пережив у душі ті далекі часи, особливо наше з Талею дитинство” [5, 277].

Донька Наталії Густавівни Нейгауз – Астрід Шмідт-Нейгауз – підтримувала довготривалі стосунки з родичами через листування. На 1930 -ті рр. творчий фортепіанний дует Астрід та її чоловіка Ханса-Отто Шмідт-Нейгаузів був одним із провідних камерно-інструментальних колективів Європи. Обидва – вихованці Кельнської консерваторії по класу фортепіано провідного німецького педагога, виконавця і композитора Едуарда Ердмана, засновника виконавської піаністичної школи, паралельної школі А. Шнабеля. Після Першої Світової війни подружжя пара, відійшовши від кар’єри виконавців, присвятили себе педагогіці, викладаючи в Віщій музичній школі Кельна. Серед учнів професора А. Шмідт-Нейгауз відомі німецькі піаністи Олександр Лонгвіч, Томас Палм, органіст Григорій Зайер та ін. В 1967 р. під її редакцією у видавниці Ханса Геріга вийшла німецькою мовою книга „Die Kunst des Klavierspiels ” („Про мистецтво фортепіанної гри”) Г. Г. Нейгауза.

В класі чоловіка Астрід – Х.-О. Шмідт-Нейгауза сформувалися видатні світові віртуози Пі-Сянь Чень, Крістоф Ешенбах, Крістіан де Брейн, композитор Карлхайнц Штокгаузен та ін.

Таким чином, в особі Наталії Густавівни Нейгауз українська музична культура мала непересічну фігуру концертуючої піаністки й педагога. На відміну від брата Генріха, творчий потенціал якого розкрився в межах вітчизняної виконавської школи й досяг світового рівня, шлях піаністки ґрунтовно розвивався на засадах німецької піаністичної школи й зростив вдалі паростки через наступне покоління родоводу Нейгаузів – Астрід Шмідт-Нейгауз.

Література

1. Бетховенский вечер // Голось Юга. – 1910. – 14 октябрия.
2. Диллетантъ. Концерт г-жи Тали Нейгауз // Голось Юга. – 1907. – 3 октябрия.
3. ДАКО, ф. 834, оп. 1, спр. 1, арк. 223 зв. – 224.
4. ДАКО, ф. 834, оп. 1, спр. 4, арк. 66 зв. – 67.
5. Нейгауз Г. Г. Воспоминания. Письма. Материалы / Сост. Е. Р. Рихтер. – М.: Имидж, 1992. – 414 с.
6. Нейгауз Г. Г. Размышления, воспоминания, дневники. Избранные статьи. Письма к родителям / Общ. ред. С. Г. Нейгауза, Д. В. Житомирского, Я. И. Мильштейна. Сост. Я. И. Мильштейн. – М: Сов. композитор, 1975. – 525 с.
7. Къ предстоящим концертам. Бетховенский вечер // Голось Юга. – 1910. – 11 октябрия.
8. Театр и музыка // Голось Юга. – 1918. – 3 июля.
9. Chylińska Tereza. Karol Szymanowski i jego epoka. Tom 1. – Kraków: Musica Iagellonica, 2008. – 556 s.
10. Iwazkiewicz J. Spotkania z Szymanowskim. – Kraków: PWM, 1981. – 106 с.
11. Halb – Ton. По поводу концерта Т. Нейгауз // Голось Юга. – 1907. – 4 октябрия.

**ЧАСТИНА IV.
EXPEDITIO**

Й. А. ГІЛЬДЕНШТЕДТ У ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКІЙ ПРОВІНЦІ 1774 РОКУ.

ПРО БОЛГАР У НОВОРОСІЇ ХVІІІ СТ.

Південь сучасної України є досить цікавим об'єктом для дослідників історії та етнографії. Фактично до початку ХVІІІ ст. цей регіон залишався малозаселеним, але вже всередині століття починається його потужна колонізація, внаслідок, якої окреслений регіон перетворився на досить строкату у національному відношенні Новоросійську губернію. Попри надзвичайну актуальність деякі питання колонізації Новоросійського краю у ХVІІІ ст. залишаються маловивченими. На нашу думку до таких проблем належить переселення болгар у Новоросію.

1752 року Катерина ІІ видала “ Жалувану грамоту Івану Хорвату ”, за якою передбачалося формування двох гусарських і двох пандурських полків, поселення яких згодом отримало назву “ Нова Сербія ”. Тоді ж разом з Іваном Хорватом на виділену територію в басейні річок Тясмин, верхів'ях Інгулу й Інгульця, Мерововоду, Висі і Синюхи прибули православні серби, македонці, молдавани і болгари [1, 76]. Останні склали досить велику частину емігрантів. Так 1752 року з території Польщі переселилося 620 болгарських родин, які розмістилися неподалік Новоархангельська у районі нинішнього Синюшиного броду. Також відомо, що частина Новомиргороду, біля озера Лунго, у ХVІІІ ст. носила назву “ Болгарія ” [9], а відповідно болгари деякий час селилися у згаданому районі. Можна наголосити, що саме з цього моменту бере початок болгарська колонізація краю. Зауважимо, що саме краю, оскільки перші переселенці-болгари на території Російської імперії з'явилися ще 1724 року.

Згодом, 1764 року, було оголошено указ, на основі якого здійснювалось освоєння Новоросії впродовж 60 — 70 рр. ХVІІІ ст. Новосербське поселення було реорганізоване у Чорний і Жовтий

гусарський та Єлисаветградський пікінерний полки у складі Єлисаветинської провінції новоствореної Новоросійської губернії [4, 107]. Заохочувалося переселення іноземців на пільгових умовах. Як наслідок 1771 року до Молдавського гусарського полку переселилось 1526 іноземців, а 1773 року ще 1150 осіб, серед яких переважну більшість склали молдавани й болгар.

У ході російсько-турецької війни 1768 — 1774 рр. близько 400 болгарських сімей з Алфатара, поблизу Сілістрії, з-під Рущука і В'ядіна, а також Добруджі 1773 року звернулися до головнокомандуючого російською армією фельдмаршала П. Рум'янцева з проханням дозволити їм оселитися на теренах Російської імперії. Павло Рум'янцев доручив розв'язати цю проблему майору Штеричу, за сприяння якого вже восени 1773 року болгар розмістили на зимівлю у щойно створених станицях Бузького козацького війська — Дмитрівці, Аджамці та Диківці. Уже наступного року частина їх була переведена на поселення до Вільшанки, але невідомо чи саме цю частину болгар було оселено у Вільшанці, оскільки 1777 року Штерич знову намагався відправити з Подунав'я до Бахмутського повіту 200 болгарських родин, але вони виявили бажання проживати в Єлисаветградській провінції, де вони й оселилися. Право на це визнала за ними Новоросійська губернська канцелярія, незважаючи на скарги Штерича [7, 84 — 85]. Цього ж року за наказом імператриці Катерини II болгарський дворянин Нікола Велічков спільно зі своїми підданими заселив територію на берегах р. Доброї. Ця подія нині вважається офіційною датою заснування Добровеличківки — одного з районних центрів у Кіровоградській області [6, 238].

На території сучасної Кіровоградщини тривалий час вільшанське поселення залишається найяскравішим прикладом, коли народ, який близько двох з половиною століть тому залишив батьківщину і оселившись на чужих землях, зміг зберегти свої традиції та культуру. Болгари принесли на територію краю високу культуру садівництва й городництва, останні навіть використовували штучне зрошування земельних ділянок.

Достовірним джерелом, що проливає світло на поселення в Єлисаветинській провінції болгар є записки академіка Санкт-

Петербурзької Академії наук Йогана Антона Гільденштедта, які він зробив під час подорожі Єлисаветградською провінцією 1774 року. Гільденштедт зібрав і оприлюднив матеріали, що стосуються історії, географії, етнографії та природознавства регіону. Впродовж подорожі навесні 1774 року вчений відвідав майже вісімдесят населених пунктів провінції. Особливо цінними зі спадщини Й. Гільденштедта для дослідників колонізації краю у XVIII ст. є відомості про переселення болгар на територію Єлисаветинської провінції.

17 травня 1774 року Гільденштедт відвідав шанець Дмитрівка у складі Жовтого гусарського полку, відзначивши, що в цьому населеному пункті проживають українці, молдавани, волохи, серби і болгары. Останні за словами академіка у Дмитрівці оселилися останніми: “Кроме малоросов, здесь много молдаван, волохов и сербов. Теперь проживают здесь еще 100 болгарских семейств”. Продовжуючи оповідь автор називає місце звідки прийшли переселенці та вказує орієнтовну їхню чисельність, разом із тим він підтверджує факт, що болгары прямували на нові землі на військову службу, але з-поміж них були і ті, які налаштовані отримати землі на вигідних умовах для ведення власного господарства. Ось як про це йдеться в записках: “В прошлом году фельдмаршал Румянцев отправил сюда из Силистрии для водворения в Новой Сербии около 1500 душ обеого пола, и с ними много скота, главным образом буйволов, и остальные пожитки. Но они до сих пор не высказывают расположения к новым местам, напротив желают возвратится обратно. Более года провели они на квартирах в разных ротах Желтого полка...”

Робота Гільденштедта підтверджує факт появи на території сучасної області саме 1773 року. Зі сторінок відомо і те, що переселенці зверталися до самого П. Рум'янцева, який спочатку планував поселити їх на лівому березі Дніпра, але згодом визначив місцем їхнього постійного поселення на території в басейні р. Синюхи: “... правительство предполагало поселить их на восточную сторону Днепра, но это предложение выполнено не было, и они поселены на восточной стороне р. Синюха между шанцами Архангельским и Екатерининским” [3, 20].

Етнографічні відомості щодо болгар короткі, ми знаходимо опис традиційного жіночого одягу, фізичну типологію етносу,

лінгвістичні особливості та деякі риси менталітету: “Болгары — народ славянский, по крайней мере язык их есть наречие славянского языка, хотя и трудно понятен для русского. Они православного исповедания, но очень невежественны. Одежда их более приближается к европейской, чем к турецкой. Женщины носят кароткия юбки без панталон и кароткия безрукавки, подпоясываются кушаком; голова украшается убором, похожим на петушиный гребень и повязываемым белым платком. Стан их приземист, лицо азиатское, очень смуглое”[3, 20].

Д.І. Багалій зазначає, що болгари 1773 року окрім Єлисаветградської провінції оселилися ще також у містах на Півдні України — Ольвіополі, Тирасполі, Нових Дубосарах, Григоріополі та Одесі[2, 120].

Таким чином, ступивши вперше на землі Центральної України 1752 року болгари започаткували потужний процес колонізації, який у другій половині XVIII ст. охопив усе Причорномор'я. 1752 року з'явилося перше компактне поселення болгар поблизу Новомиргорода, пізніше 1774 року болгари засновують Вільшанку, а ще через три роки Добровеличківку. Процес болгарської колонізації Новоросійських земель, започаткований 1752 року був досить тривалим. Болгари принесли на територію краю нову аграрну культуру, їхнє життя не було пасивним, вони не просто відкривали, а значно змінювали “Новий світ”, починаючи з моменту оселення на територію краю.

Відомості про автора:

Панченко Кирило Ігорович — студент 3-го курсу факультету історії та права Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА

1. Бокій Н.М., Брайченко О.Д., Куценко Л.В. До джерел історії краю з найдавніших часів до кінця XVIII ст. — Кіровоград, 1994 — 192 с.
2. Багалей Д. И. Колонизация Новороссійского края и первы шаги пути культуры // Киевская старина. — 1889. — № 7. — С. 110 —

148.

3. Гільденштедт Йоган-Антон. Подорож Єлисаветградською провінцією 1774 року / Упорядник А.В. Пивовар. — К.:Академперіодика, 2005. — 50с.
4. Кабузан В.М. Заселение Новоросии(Екатеринославской и Херсонской губерней) в XVIII в. (1719 — 1858). — М., 1976. — 306 с.
5. Мільчев В. І. Болгарська еміграція до України у XVIII ст. // Південна Україна XVIII — XIX ст. — 1998. — вип. 3. — С. 114 — 122.
6. Мільчев В. І. Нікола Величков — представник дворянства болгарського походження на Півдні України у XVIII ст. // Південна Україна. — 1999. — № 4. — С. 236 — 240.
7. Полонська-Василенко Н. Заселення Південної України в другій половині XVIII ст. (1734 — 1775). — Мюнхен, 1960. — Ч.ІІ. — 187 с.
8. Полонская-Василенко Н. Из истории Южной Украины в XVIII в. //Исторические записки. — 1942. — №13. — с.130 — 165.
9. Посулько О.М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії. — Запоріжжя: РА “Тандем-У”, 1998. — 80 с.

**ЧАСТИНА V.
CONFERENTIA**

ТО СКІЛЬКИ Ж РОКІВ НОВОУКРАЇНЦІ?!

Запитання, винесене в заголовок цієї статті, може здатись не тільки риторичним, а й недоречним. Вже четверте покоління, вивчаючи наш рідний край, цікавлячись історією заселення наших земель, від учителів, з довідників різної товщини і часу видання твердо знає, що «в 1754 році на правому березі р. Помічної, неподалік від впадання р. Грузьки в Чорний Ташлик, була споруджена фортеця, названа Павлівськ (пізніше – Новопавлівськ, Новоукраїнка)» цитата взята з монографії В.І.Тимофійенко «Міста Північного Причорномор'я в другій половині XVIII століття». Монографія видана Інститутом історії Академії наук Української РСР російською мовою (Київ: Наукова думка, 1984).

Автор посилається на «Історію міст і сіл УРСР. Кіровоградська область», а в даному виданні посилання на Центральний Державний Військово-Історичний Архів СРСР (нині Росії). Крім дати, в монографії детально описується форма і розміри укріплення Павлівськ та поселення, що стало рости під його захистом. Все це приймалось автором даної статті без сумнівів, як незаперечна істина.

Але у травні, на початку червня 2004 року старший науковий співробітник Кіровоградського краєзнавчого музею К.В.Шляховий, проводячи пошук в архівах, натрапив на копію документа, який поставив під сумнів дату заснування Новоукраїнки.

Це рапорт начальника Єлисаветградської провінції генерал майора В.О.Черткова до командира Новоросійської губернії Ф.М.Воєйкова по рапорту командира Молдавського гусарського полку полковника Зверева про те, що запорожці (400 чол.) вигнали з Мігейського Ташлика (Костовате) більше 100 сімей поселенців Молдавського гусарського полку і передали від кошового (Калнишевського), що «... в Павловском редуте вигнать намерены, почему он господин Зверев просит защищения, а ... о поселившейся роте в Павловском редуте сначала когда бывший предводителем второй

армии ... Петр Иванович Панин прожектировал Повловскому редуту быть и чтоб при оном и полковую квартиру Молдавскому гусарскому полку там иметь, ровно и о поселении при Екатерининском шанце (Первомайськ. – М.Г.) двух рот репортами коими от 27 и от 28 числа мая 770 году от меня донесено было, почему ваше превосходительство оное поселение рот при редуте Павловском и при Екатерининском шанце опробовать изволили ...» (РДВІА – Ф 52. – Оп.1. – Спр. 37. – Ч. 1. – Арк. 15).

Отже, граф генерал-аншеф П.І.Панін, командуючий другою російською армією з 1768 по 1770 рік, ніяких «прожектів» відносно залюдненості наших країв і будівництва тут укріплень до 1768 року не міг скласти. Рапорт генерал-майора Черткова датований 7 червня 1770 року. Даний документ викликав сумнів відносно дати заснування Павлівська в 1754 році і спонукав до пошуку.

Упорядник розділу «Новоукраїнський район» у книзі «Історія міст і сіл України. Кіровоградська область» (Київ, 1970) Болтян М.О. пояснив автору статті, що в довоєнному номері районної газети «Колгоспник» була надрукована замітка, в якій датою заснування Павлівська (Новопавлівська, Новоукраїнки) названо 1754 рік. Автором замітки був його шанований вчитель історії Пшенишний. Названу дату Болтян М.О. і вказав у розділі Новоукраїнка (стор. 529) «Історія міст і сіл України. Кіровоградська область». Дійсно, у № 261 від 20 грудня 1940 року газети «Колгоспник» Новоукраїнського району на першій сторінці надрукована замітка «Організуємо краєзнавчий музей» за підписом З.Гомонюк, М.Пшенишний, яка починається словами: «Наше м. Новоукраїнка є старовинне місто, засноване ще в 1754 році...». Посилання на джерела та документи в замітці відсутні, зате емоційно описуються участь населення краю у Коліївщині та в боротьбі з татарами.

У результаті пошуку виявилось, що в усіх роботах серйозних дослідників по історії заселення нашого краю, які на даний час вивчені: в статистичних таблицях, картах, та описовій частині, укріплення і поселення Павлівськ згадується лише з 1770 року як ротне поселення (1-а рота), і штаб-квартира Молдавського гусарського полку (сформований у 1769 році). Це при тім, що в описах меж між землями Буго-Гардської

паланки Нової Січі та Задніпровськими землями Гетьманщини перелічуються окремі хутори, зимівники, пасіки, а в нашій місцевості названі тільки річки Грузька, Помічна, Чорний Ташлик, ліс Беш-Байраки та інш. (А.В.Пивовар. «Поселення Задніпрських місць до утворення Нової Сербії в документах середини XVIII століття» (Київ, 2003), а на картах пізнішого періоду (1787 р.) вже позначено не тільки Павлівськ, Чорноташлицьке, а й села Мишарошовка (Новоогорівка), Татарове (Комишувате), Бешбайраки (Кропивницьке), Ровное, тощо. Мало вірогідно що укладачі карт, описів, та статистичних звітів до 1770 року, вказували слободи, хутори й пасіки, прогледіли два укріплення з поселеннями: Павлівськ (150 хат) і Чорноташлицьке (120 хат). До річч сучасна Новоукраїнка сформувалася із цих двох укріплень – поселень.

В «Історії міст і сіл УРСР. Кіровоградська область» сказано, і потім повторюється в інших джерелах, що Павлівськ, з 1762 року Новопавлівськ, був зруйнований під час останнього татарського набігу на початку січня 1769 року. Але аналіз «Записок барона Тотта...» («Кіевская Старина». – Ежемесячный исторический журнал. – Годъ второй. – Томъ VII. – Сентябрь и Октябрь 1883 г. – Кієвъ) – французького резидента при дворі хана Керим-Гірея, який супроводжував хана під час набігу, не дає підстав вважати, що в наших краях на ту пору існувало будь-яке значне поселення. Барон Тотт називає ці місця «запорозькими пустинями», згадуючи, як про сліди перебування людей «несколько покинутых жилищ и копны сена около них», і це вже на правому березі Інгулу, на південному рубежі Нової Сербії, неподалік фортеці святої Єлисавети.

У подорожніх записках вченого – природознавця, академіка Санкт-Петербурзької Академії наук Йогана-Антон Гільденштедта (1745 – 1781) «Подорож Елесаветградською провінцією 1774 року» (упорядник Пивовар А.В. – Київ: Академперіодика, 2005) вперше опублікованим за німецькомовним виданням праць дослідника у 1889 році елесаветградським істориком В.Ястребовим на сторінках газети «Елисаветградський вісник» описується й відвідання експедицію Гільденштедта 3-4 червня 1774 року Павлівська й Чорноташлицького, на той час шанців 1-ї та 9-ї роти Молдавського гусарського полку. Традиційна німецька старанність та достовірність даних, зібраних

експедицією підтверджуються іншими джерелами: діловодною документацією Гетьманщини, документами церковного обліку, документами адміністрації Нової Сербії, картами того часу. Наприклад слободи та шанці, які потерпіли від татарського вторгнення (Покровка, Мурзинка, Аджамка та ін.) описуються із зазначенням втрат безпосередньо від набігу чи вимушеної тимчасової втечі населення. Про будь який вплив татарського набігу 1769 року на Павлівськ, Чорноташлицьке не згадується Гільденштеттом, при тім, що військові дії з Туреччиною у 1774 році ще тривали. Замість цього на стор. 34 видання пишеться «... До 1769 г. местность эта была необитаемая, в этом же году было основано поселение, которое теперь служит административным центром Молдавському полку». У праці С.Шамрая «До питання історії волошсько-молдавських поселень на Україні» (Київ, 1996) перелічені поселення Елисаветградської провінції, які зазнали втрат під час татарського набігу. Павлівськ і Чорноташлицьке, як і жодне з поселень нинішньої Новоукраїнщини не зазначені. Напрошується висновок: під час татарського набігу під проводом хана Керим-Гірея у січні 1769 року терени Новоукраїнщини не були залюднені.

Пошуки в обласному архіві навели на «Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883-1885 годов» (Видання Елисаветградської земської управи: Херсон, 1886). У цьому статистичному збірнику, скомпонованому у формі таблиць, за назвами населеного пункту йде історична довідка, складена на підставі церковних архівів, друкованих досліджень та спогадів старожилів. Церковні архіви часом виникнення вважають час початку будівництва першої церкви. Про наше місто говориться «Павловск (Новоукраїнка). Время возникновения – 1771 год. До 1858 года было военное поселение». Академіком Гільденштеттом храм св. Георгія у Павлівську згадується, як такий, що будується. Отже, можливе допущення, що будівництво храму розпочато у 1771 році. В енциклопедичному словнику Брокгауза і Ефрона, виданому в 1897 році, відзначається, що місто Павлівськ (Новоукраїнка) виникло «При Екатерине II», а це після 1762 року. Перелічених даних достатньо для того, щоб датою заснування Новоукраїнки прийняти осінь 1769 року, але подальші пошуки в державних архівах Києва, можливо, Одеси і Херсона, запити в архіви

Росії, дозволять нам знайти документ, який остаточно підтвердить здобуті дані про заснування міста Новоукраїнка.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА

1. Географічна енциклопедія України. – Т. II. – Київ: УРЕ, 1990. – С. 433.
2. Гільденштедт Й.-А. Подорож Єлисаветградською провінцією 1774 року. – Упорядник та автор передмови А.В.Пивовар. К.: Академперіодика, 2005.
3. Завалішин В.Г. Стоять маревом повні могили... // Газета «Новоукраїнські Новини» від 23 липня 1994 року.
4. Записки Одеського наукового при ВУАН товариства. – Секція соціально-історична. – Ч.15. – С.15, 18-20.
5. Історія міст і сіл УРСР. Кіровоградська область. К.: Інститут історії Академії наук УРСР, 1972. – С. 329.
6. Кизименко П.М. Пам'ять степів. Історичні нариси з минулого Кіровоградщини. – Кіровоград: Мавік, 2003. – С. 134.
7. Кривенко В.Є., Шляховий К.В. Символіка Кіровоградщини. – Кіровоград: Мавік, 2008.
8. Округ 3-го резервного кавалерийського корпусу с означеними селениями в которых расположены полковые штабы. – Санкт-Петербурзький держархів. – Фотокопія карти. – Фонди краєзнавчого музею Новоукраїнського району.
9. М.І.Пирогов у Новоукраїнці. – Новоукраїнська районна газета «Радянське село». – № 145 від 3 грудня 1981 р. – С. 3-4.
10. Рапорт генерал-лейтенанта В.О.Черткова до Ф.М.Воєйкова від 7 червня 1770 р. – РДВІА. – Ф. 52. – Оп. 1. – Спр. 37. – Ч. 1. – Арк.15.
11. Статистико-экономический обзор по Єлисаветградскому уезду Херсонской губернии за 1903 год. – С.19.

Й. А. ГОЛЬДЕНБЕРГ ЯК ЗАСНОВНИК ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКОЇ СКРИПКОВОЇ ШКОЛИ

Проблеми елисаветградської скрипкової школи обговорювалися в музикознавстві лише в ракурсі втілення творчих проєктів і дослідження кола спілкування композиторів К. Шимановського [12], Б. Лятошинського [1], Ю. Мейтуса [9]. Усвідомлення факту, що в Єлисаветграді першої третини ХХ ст. паралельно з піаністичною школою родини Нейгаузів „існувала й відповідна їй за масштабом, рівнем, та й, очевидно, за недоліками, скрипкова школа” [12, с. 68], привело до ґрунтовної розвідки музично-історичного пласту, на фоні якого висвітлилася діяльність провідного скрипаля Й. А. Гольденберга.

Індивідуальний універсалізм митця, орієнтований на засвоєння загальнолюдських та духовних авторитетів, репрезентує на тлі елисаветградського культурно-просвітницького середовища чотириступеневу схему – скрипаль-виконавець + педагог + музично-громадський діяч + критик-журналіст і демонструє Гольденберга як одного з найдинамічніших мистецьких діячів регіону першої третини ХХ ст.

Корінний елисаветградець, Йосип Абрамович Гольденберг був людиною високої ерудиції, прогресивних поглядів. Творча родина Гольденбергів добре відома в місті. Старша сестра педагога – Єлизавета, володарка рідкісного контральта, „співачка за покликанням і освітою” [11, с. 3], отримала прекрасну вокальну школу по класу славетного К. Еверарді і дебютувала на сцені Віденської опери. На жаль, після заручення з відомим юристом, присяжним повірним О. М. Поляновським її велика вокальна кар’єра припинилася. Але, незважаючи на народження й виховання п’яти дітей, музика залишалася невід’ємною часткою в її житті. Єлизавета Абрамівна активно сприяла популяризації благодійних вечорів Суддійського товариства, неодноразово виступаючи з виконанням вокальних опусів. Інша сестра – Софія – піаністка, вела в місті приватну педагогічну практику після закінчення Празької консерваторії, періодично від’їжджаючи за кордон

для вдосконалення майстерності, спеціалізуючись по класу професора Віденської консерваторії П. де Кюне. Старші брати Й. А. Гольденберга: Ісаак – лікар і Григорій – інженер, який володів власною технічною конторою і складом по вул. Двірцевій № 6, були великими меломанами й пробували себе у різних сферах музичного мистецтва – „в молодості перший співав, а другий навіть створював романси, фортепіанну музику” [11, с. 3]. В Кіровоградському обласному краєзнавчому музеї збереглася програма літературно-музичного вечора пам’яті П. І. Чайковського 1918 р. з клавіром „Гімну П. І. Чайковському” (сл. і муз. Г. А. Гольденберга).

За даними „Відомості про персонал Зінов’ївської музичної студії ім. О. Шевчика” [6] Йосип Абрамович Гольденберг народився 1878 р. Першим вчителем талановитого хлопчика, згідно спогадів А. М. Корсунського, значився місцевий музикант Фонарьов, який підготував маленького скрипаля до сценічного дебюту в 8-річному віці, про що свідчила афіша у родинній вітальні. Отримав прекрасну освіту – закінчив юридичний факультет Київського університету та Meister Schule при Празькій Музичній Академії по класу скрипки визначного педагога О. Шевчика. Педагогічну діяльність розпочав у 1899 р., практикуючи приватні уроки. Використання ним у педагогічному процесі методів О. Шевчика вперше анонсувалося елісаветградською пресою 1905 р. [2]. Постійна реклама „уроків скрипкової гри Й. А. Гольденберга” підтверджує, що педагогічні принципи його школи формувалися протягом тривалої практики, вдосконалювалися в період від’їздів за кордон та під час роботи старшим викладачем Московських Державних музичних курсів у 1910-х рр. Вже в перші роки викладацької практики Й. А. Гольденберг підготував ряд талановитих учнів для продовження освіти у вищих та середніх музичних закладах Європи. В 1909 р. четверо кращих вихованців вдало витримали іспити: В. Зархе – до Берлінської консерваторії, в клас професора Вірту; А. Резнікова до Тулузької консерваторії; І. Штейн – на старший курс Варшавської консерваторії, в клас професора С. Барцевича; І. Верховський – до Сімферопольського музичного училища ІРМТ, в клас професора Сапельнікова. Найбільшою гордістю перших років практики Й. А. Гольденберга були: всесвітньовідомий американський скрипаль М. С. Ельман; один із засновників скрипкового й камерного виконавства України, Білорусі, в радянські часи професор Харківської, Київської та

Мінської консерваторій В. М. Гольдфельд; відомий московський лектор-музикознавець Г. О. Поляновський; видатний український хормейстер М. М. Тараканов; головний диригент Великого симфонічного оркестру Ленінградського радіокомітету, під орудою якого 1942 р. у блокадному місті на Неві виконано Симфонію № 7 Д. Шостаковича, К. І. Еліасберг.

Перевірену життям і часом методику викладання Гольденберг використовував як викладач державних навчальних закладів Єлисаветграда-Зінов'ївська – 1-ї Радянської музичної школи (1921), Музпрофшколи (1927-1929). Кульмінацією педагогічних проєктів музиканта стало відкриття у 1923 р. власної „Музичної Студії ім. О. Шевчика”.

Акцентуючи увагу на педагогічних аспектах діяльності Й. А. Гольденберга, сфокусуємо погляд на основних сферах роботи „Музичної студії ім. О. Шевчика” – єдиного музичного закладу, офіційно затвердженого державними органами – Окрпрофобром та Окрполітпросвітом. Головна мета учбового закладу, очолюваного митцем, закріплена у Проєкті статуту, розробленому власне ним же – „залучити народні маси до вищих цінностей європейської культури, дати академічну освіту кожному, хто цікавиться мистецтвом” [3]. Студія планувала підготовку кадрів для обслуговування концертних естрад, пролетарських шкіл і народних аудиторій. Вихованці закладу репрезентували демократичні прошарки населення, були вихідцями з робітничої маси, вихованцями дитбудинків, інтернатів, багатодітних родин. На 1927/1928 н. р. у Студії навчалася 26 осіб, на 1928/1929 н. р. – 30.

Курс викладання в Музичній Студії включав профілюючу скрипку, причому в річних звітах фігурують навіть спеціалізації випускників, як-то „скрипач-соліст” або „скрипач-оркестрант”. Враховуючи індивідуальні особливості в „художньому та розумовому розвитку” вихованців, вводилася диференціація на курси: молодший, середній, старший. В свою чергу кожних з них розподілявся на два відділення. Було встановлено обмеження мінімуму перебування на одному відділенні в півроку. Вагомість Студії надавала присутність вищого, „консерваторського”, курсу з трьома відділеннями, який призначався „для спеціальної підготовки на отримання звання Вільного Художника при Державних Консерваторіях” [4].

Паралельно з опануванням спеціального класу скрипки, приділялась необхідна увага грі в струнному ансамблі, вивчалася методика та педагогіка скрипкової гри, практичне вивчення акомпанементу. Згідно системі музичної освіти, втіленій Й. А. Гольденбергом на прикладі власного учбового закладу, проводився курс допоміжних предметів, куди відносилися елементарна теорія музики, сольфеджіо, музичний диктант та епізодичні лекції по історії музики. Практикував педагог також уроки колективного слухання.

Фінансовий бік функціонування Студії залежав від сплати учнями двох-трьох крб. на місяць, залежно від кількості уроків на тиждень. В зв'язку з тим, що „Музична Студія рахувалася Державною установою, але на самопостачанні” [4], по педагогічній та адміністративно-господарчій частині завідуючий Студією підпорядковувався Окрінспектурі Освіти. При такому становищі заклад повинен був надавати 15% безкоштовних місць по першій категорії для членів професійних Спілок по вимогам Окрпрофбюро та Окрпрофосвіти. На 1926 р. кількість пільгових місць зросла до 20%.

Переважна більшість документів, оформлених рукою Й. А. Гольденберга – плани та звіти про робочий процес Студії – виразно характеризують бажані зрушення, зміни в навчальному процесі, заплановані директором, але не втілені в реальному житті із-за фінансових проблем. В них декларована позиція завідуючого, визначені його ціннісні орієнтири: „Сучасне завдання мистецтва полягає в масовому відтворенні музичних композицій, в основі котрих міститься виявлення психології суспільства”. Щоб повноцінно реалізувати масовий потяг людського загалу до музичного мистецтва, Гольденберг пропонує введення до навчального плану Студії уроків хору: „Хоровий спів, як мистецтво колективне, є художнім стимулом, що об'єднує окремих осіб і гармонічне ціле”. Перспективність галузь хорового виконавства визначена ним як „винятково важлива в сучасній музичній педагогіці”, тому що „покликана виховувати зразкових, політичнорозвинених клубних інструкторів – хорових керівників, а також кадри молодих, музично освічених хористів, з правильної постановкою голосів, які можуть обслуговувати культурно-просвітницькі починання робітничих і червоноармійських клубів” [4].

Наведені міркування були досить типовими для музичної педагогіки 1920-х рр.

Одним із важливих напрямків розвитку Студії Гольденберг визначав відкриття класу рояля, як найпопулярнішого й найдоступнішого для сприйняття. „Кількістю звуків, особливостями гармонії воно різко виділяється із загальної групи сучасних інструментів, відкриваючи піаністу широкі можливості для поглиблення сфери сольного виконання до меж оркестрової інтерпретації”, – вказувалося в Оперативному плані на 1925/1926 н.р. Наступна пропозиція – відкриття курсу альта для учнів-скрипалів вищого відділення та класу інструментального колективного виконання, дозволила б, за точкою зору завідуючого, „розвинути в учнях почуття художнього ритму, що з часом сформувало з них стійких громадян, об’єднаних однією спільною волею, однією ідеєю служіння великій справі революції” [4].

Виховна робота Студії орієнтувалася на сучасну методологію – праці „Музика в школі” Н. Брюсової, „Принципи та методи загальної музичної освіти” А. Шеншина, „З досвіду шкільних занять по слуханню музики” М. Койранської тощо. Саме тому для покращення рівня і загально-художнього розвитку вихованців улаштовувалися недільні музичні ранки, на яких читалися популярні лекції по історії музики в супроводі ілюстративних фрагментів – „творів як російсько-українських, так і закордонних композиторів”, влаштовувалися камерні зібрання, показові виступи учнів навчального закладу з метою заохочення до публічних виступів.

Звернемо увагу на Програму викладання фаху „Скрипка”. Супроводжуюча записка Гольденберга вказує, що методична система його роботи базується на методі О. Шевчика з використанням для молодших школярів принципу „Halbton-System” як „визнаного всіма авторитетами, найбільш раціонального з існуючих” [8]. Побудова по принципу збільшення технічних параметрів виконання та накопичення матеріалу дозволяє відносити програму Студії до послідовних систем фахового викладання скрипкової гри.

Завдяки діяльності Музичної студії під керівництвом Й. А. Гольденберга розкрилось і сформувалося обдарування відомих вітчизняних скрипалів: професора Харківської консерваторії Р. Я. Клименської, соліста оркестру Всесоюзного комітету

Радіомовлення А. Бирчанського, артиста оркестру московського Великого театру І. Л. Болтянського, викладача кіровоградської музичної школи й музичного училища А. М. Корсунського.

Література

1. Бойко І. Невідомий лист // Музика. – 1978. – № 4. – С. 7-9.
2. Голось Юга. – 1905. – 13(26) октябрю.
3. ДАКО, ф. Р810, оп. 1, спр. 425.
4. ДАКО, ф. Р810, оп. 1, спр. 426
5. ДАКО, ф. Р810, оп. 1, спр. 537.
6. ДАКО, ф. Р810. – оп. 1, спр. 572.
7. ДАКО, ф. Р810, оп. 1, спр. 577.
8. ДАКО, ф. 810, оп. 1, спр. 1777.
9. Долгіх М.В. Юлій Мейтус: повернення на батьківщину: мультимедійний проект. – Кіровоград, 2007.
10. Наши музыканты // Голось Юга. – 1909. – 21 октябрю.
11. Поляновский Г. А. 70 лет в мире музыки. 2-е изд. – М.: Сов. композитор, 1981. – 368 с.
12. Полячок О. І. Про традиції скрипкового виконавства і педагогіки в Єлисаветграді першої чвертини ХХ ст., або до предісторії одного з елисаветградських творів Кароля Шимановського // Шимановський і Україна: матеріали наукової конференції. – Кіровоград, 1998. – С. 67-72.

ВПЛИВ ВСЕСВІТНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ НА ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОСТІ КАРОЛЯ ШИМАНОВСЬКОГО ТА ЙОГО ЕСТЕТИКО – ФІЛОСОФСЬКОГО СВИТОГЛЯДУ

Досліджуючи творчість К. Шимановського – основоположника польського музичного модернізму (1882 – 1937), усвідомлюємо, що перед науковцями постає складне завдання : Шимановський - багатогранний митець, творчість якого не обмежується лише проявом якоїсь однієї іскри таланту. Перед нами – Особистість з багатьма «Я» : Шимановський – композитор, Шимановський – письменник, він же – публіцист і педагог.

Дослідників творчості будь-якої особистості завжди хвилює сама таїна формування таланту, таїнство зародження геніальності, а також ті причини, які сприяли формуванню того необ’ємного явища, яке ми означаємо словом Митець.

Зрозуміло, що духовний, внутрішній світ людини зароджується і зріє під впливом певних соціальних факторів, в кожному окремому випадку індивідуальних. Як формується світогляд будь-якої людини, навіть не такої непересічної особистості, яким був Шимановський ? По-перше , - це всі враження від оточуючого життя, трансформовані крізь призму індивідуального сприйняття світу : враження від історії, філософії та культури – мистецтва, літератури, музики, поезії, живопису. Видатна дослідниця творчості К. Шимановського – Ольга Левтонова неодноразово звертала увагу на джерела формування особистості митця : « Він був чудово обізнаний із світовою музикою – російською, австро-німецькою, французькою, італійською, іспанською, африканською, американською, кубинською. І це не могло не позначитися на його світогляді і творчості. Але, крім професійної музики, на Шимановського

впливав і музичний фольклор; дуже чутливо реагував композитор і на явища в інших видах мистецтва – живопису, скульптурі, архітектурі, літературі, поезії. Володіння непересічним письменницьким даром давало Шимановському можливість увібрати в себе також все те найкраще, що зустрічав у поезії, літературі, нерідко втілюючи в своїй музиці поетичні образи, драматичні сюжети, які полюбилися йому ...».

Багато і інших соціальних явищ та художніх вражень вплинули на формування творчості і індивідуальності митця. З попередніх досліджень відомо, що формування творчості та естетико-філософських поглядів композитора складалося під впливом чотирьох факторів, або напрямків : культури античного світу, античного мистецтва і філософії, німецької музики і німецької романтичної літератури, філософії і поезії Сходу, та слов'янського фольклору. Яким чином, всі ці такі різноманітні впливи трансформувалися композитором в єдину, одному йому підпорядковану систему, яку ми можемо назвати « світоглядом», і за словами самого Шимановського – « синтетичним світобаченням», що стимулювало його творчість, залишається загадкою. Дослідниками відзначається факт впливу на розвиток творчості будь – якого митця спорідненості всіх видів і жанрів мистецтва: осмислення всього світового мистецтва стимулює розвиток нових витків мистецтва. Філософія Сходу, якою так захоплювався композитор, стверджує: « ніщо не народжується з нічого». Для створення нового необхідний досвід культури, накопичений попередніми поколіннями.

Це стосується, також, і музичної творчості. Багатьма науковцями – мистецтвознавцями, музикознавцями, літераторами давно піднімається проблема зв'язків музики з поезією та літературою. Всі ці види мистецтва виникли колись з єдиного джерела – звука, мелодії, пісні і слова. Так проблема взаємодії музики і поезії, музики і літератури притягувало до себе і музикантів і літераторів. На протязі всієї історії мистецтв письменники створювали свої твори на певну музику, а музиканти – музичні твори на слова відомих поетів, лібретистів, письменників. Так, Рахманінов, Римський – Корсаков, Метнер, Мясковський створювали музичні твори на слова відомих поетів – О. Пушкіна, А. Блока, П. Верлена, А. Рембо, А. Ахматової. Композитори і письменники разом створили сотні циклів пісень, романсів, балад,

серенад, сонетів, та інш. Ці процеси стосуються певною мірою і К. Шимановського. Якщо заглибитись в його творчість, знаходимо певну закономірність в тому, як література та поезія впливали на його музику.

На початку 20 ст. (1905 – 1915) Шимановський серйозно вивчає філософію і мистецтво античності, Відродження, Давнього Сходу. Подорожі по Італії , Алжиру, Тунісу, Сіцилії, а також глибоке вивчення великої кількості нової всесвітньої літератури ознайомили композитора з новим для нього колом ідей і уявлень, які суттєво вплинули на його творчість. Так, Тереза Хілінська в своїх дослідженнях висвітлює коло літературних захоплень К. Шимановського. Велике враження на нього здійснили такі книги: – «Культура італійського Відродження» Буркгарта, « Розмови з Гете» І. П. Еккермана. Також, любив К. Шимановський перечитувати « Щоденники Бенвенуто Чіліні» з точними поясненнями античного мистецтва і « Життя Л. Да Вінчі» В. Мережковського. З французьких романістів йому дуже подобався Гюстав Флобер, особливо романи « Мадам Боварі» та « Спокуса Св. Антонія». Також, можна відзначити такі відомі твори як, « Уявні портрети», та « Ренесанс» У. Пейтнера, про які згадує Ярослав Івашкевич. Весь час Кароль перечитував і повертався до таких книг, як « Життя ідей» Т. Зелінського, « Добро і зло в творах графа Толстого» та філософсько – естетичну працю « Народження трагедії з духу музики» Ф. Ніцше. До цього списку слід додати книги з історії Давнього Риму, з історії мистецтва та релігії. З листування самого К. Шимановського, яке збрала Т. Хілінська в книзі « Кореспонденція», дізнаємося, що він дуже любив східну поезію, особливо таких поетів, як Гафіз, Джалаледін Румі. Особливо Гафіз вплинув на творчість композитора. В 1911 році з'являється перший цикл романсів для голосу і фортепіано «Любовні пісні Гафіза» на слова перського поета Гафіза Шеразі. В 1914 р. з'являється другий цикл. Схід (Орієнт) все більше захоплює митця. Східна і антична тематика відчувається в таких творах, які написані в період з 1911 по 1918 р.р.: « Міфи», «Метопи», « Маски», « Пісні казкової принцеси», « Третя симфонія « Пісня про ніч» на слова перського поета Джалаледіна Румі. Також і опера « Король Рогер» вся пронизана східною тематикою (він розпочав її в 1918 р. в Єлисаветграді, в будинку на вул. Безпоповській). Концепція цієї опери склалася в результаті асиміляції передових естетичних і філософських ідей того часу, новітніх досягнень

європейського мистецтва. Своєрідний ідейно – художній задум опери. Цей видатний твір втілює власну індивідуальну філософсько – естетичну концепцію самого К. Шимановського. Як свідчить О. Сердюк в своїй роботі « Особливості формування ідейно – художньої концепції опери «Король Рогер» К. Шимановського», в опері помітний відтінок автобіографічності. Ця риса властива і його роману « Ефеб» (1917 – 1919)».

Як в романі, так і в лібрето опери, яке було написано Шимановським в соавторстві з Я. Івашкевичем, композитор торкається певних моральних та філософських тем, які хвилювали його особисто: дійові особи цієї драми та їх відносини відображають протистояння життєвих сил – образ короля Рогера стає символом духовного світу самого Митця, який хотів пізнати Істину. В опері відчутний потяг до підсвідомого, таємничого, боротьба духовних сил і почуттів героїв. В сюжеті композитора захопило переплетення різних культур та епох – арабської, еллінської та християнської. Суть конфлікту це боротьба різних філософських поглядів на життя, релігію та ідейні ідеали. В результаті цієї боротьби героїв відбувається перемога культу бога Діоніса в період становлення ранніх років християнства в візантійській культурі і релігії над культом християнства. Це протиріччя виростало з самого духу тієї епохи. Король Рогер, який був служителем культу раннього християнства, в результаті духовної боротьби стає язичником, не в силах протистояти перед релігією Діоніса. Показово, що на композитора при створенні цієї опери вплинули три зовсім різні автори – античний письменник Еврипід (п'єса «Вакханки»), Ф. Ніцше з його книгою « Народження трагедії з духу музики», і твори Ф. Зелінського « Суперники християнства» та « Життя ідей». При створенні опери « Хагіт» в основі лібрето якої покладені опрацьовані німецьким драматургом – символістом Ф. Дерманом мотиви біблейських оповідей про царя Давида та Авісагу, Шимановський опирався на стиль та драматургію опер Ріхарда Штрауса « Електра», « Соломея».

Також, захоплення таємничою незбагненою красою створення світу стає головною темою «Третьої симфонії К. Шимановського « Пісня про ніч» та Першого скрипкового концерту і

деяких вокальних циклів, які були нав'язані поезіями Т. Мінцинського «Травнева ніч».

Творча еволюція К. Шимановського проходила в декілька періодів. В перший (1900 – 1910) відбувалося становлення молодого митця як Особистості, формування його власного індивідуального стилю, освоєння традицій європейської музики (в основному, російської та німецької). Пізніше виділяються два періоди творчості (1910 – 1920) і (1920- 1937). В 1905 році відбулася подія в житті Шимановського, яка стала визначною для його творчості. Він познайомився з естетикою та філософськими ідеями польських митців, які створили об'єднання « Молода Польща». Естетика цього художнього напрямку охопила всі види і жанри мистецтва в останні десятиліття 19 та поч.. 20 ст.: музику, літературу, поезію, живопис, прикладне мистецтво, архітектуру, дизайн. Це об'єднання зіграло передову роль у формуванні цілого пласту мистецтва, виховало ціле покоління видатних митців в усіх галузях. Але першими в цьому мистецькому напрямку сказали своє слово польські письменники і польська література. Книги, створенні видатними письменниками – Каз. Титмаєром, Стеф. Жир омським, Т. Мінцминським, Я. Каспровичем та видатним драматургом С. Виспянським були видатним внеском в польську культуру. Спочатку їх роботи (з 1890 до 1900 року) творчість їх відзначалася мотивами розчарування, депресією, декадансом. Але на другому етапі (після 1900) в мистецтві « Молодої Польщі» все частіше звучить мотив світлого, радісного, віри людини в майбутнє.

Тож на початку 20 ст. Шимановський, також, відчув вплив мистецтва « Молодої Польщі». В ранній юності (17- 19років) він написав п'ятдесят романсів на слова «младопольських поетів».

Окрім, впливу цих письменників на його творчість, він обрав для написання своїх невеликих творів – пісень, романсів, вірші німецьких поетів: Р. Демеля, А. Пакета, О. Бірбаума, А. Момберта, В. Берента та інш.

В третій, останній період творчості композитора (1920 – 1937) він звертається до польського фольклору Підгалля і Курпівської Пущі. Так, вже в 1930- 1932 р. він створює вокальний жанр - «Курпівські пісні»

для голоса і фортепіано в обробці, цикл «Слопєвнє» на слова Ю. Тувіма (1921 – 1922), « Три колискові» на слова Я. Івашкевича (1922р.), « Дитячі вірші» на слова Казиміри Ілакович (1923р.), « Чотири пісні» на слова Д. Джонса (1926р.) та « Літанію Діві Марії».

В 1925 – 1926 роках було створено видатний твір, одну з вершин творчості композитора – « Стабат Матер» (кантата для сопрано, альту, змішаного хору і оркестру). В пошуках необхідного матеріалу для цього твору композитор, знову, звертається до літератури, а саме, до таких видатних творів, як « Курган Марилі» А. Міцкевича з його «Балад та романсів» і до « Собуткі» (назва обрядів до свята Івана Купала) польського письменника 15 – 16 ст. Я. Кохановського. Пізніше Шимановський захопився « Сумним весіллям», « Жнивими» та « Похоронами парубка» Я. Івашкевича. Шимановського весь час захоплювала ідея створення великого траурного музичного твору. Цим твором стала «Стабат Матер», в якому втіленні внутрішні, особисті переживання митця та вплив польської поезії, народної пісні, обряду, польської (гуральської) музики.

Таким чином, можна зробити висновок з усього вище сказаного, що на всіх етапах творчості К. Шимановського, ним використовувалися видатні твори Всесвітньої (російської, польської, німецької, грецької античної, візантійської, арабської, перської літератури та поезії всіх епох та народів для написання своїх видатних творів.

ЛІТЕРАТУРА

1. « Шимановський і Україна» матеріали наукової конференції. Кіровоград – 1998 р.
2. Книжкове зібрання К. Шимановського у відділі рідкісних книг і документів Обласної регіональної бібліотеки ім. Д. Чижевського.
3. «К. Шимановський. Спогади, статті, публікації» Москва, « Радянський композитор» - 1984.
4. « Проблеми вивчення історії м. Кіровограда.» збірка наукових праць 1994 р.

ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКИЙ ПІКІНЕРСЬКИЙ ПОЛК

Історія Центральної України містить у собі чимало нерозкритих чи недостатньо висвітлених питань, які ще потребують вирішення. Особливо це стосується XVIII століття, коли відбувалося заселення та господарське освоєння території нинішньої Кіровоградщини. У цих процесах особлива роль відводилася військово-поселенським формуванням, серед яких вагоме місце посідає Єлисаветградський пікінерський полк.

На відміну від своїх історичних попередників, Нової Сербії та Новослобідського козачого полку, Єлисаветградський пікінерський полк не став предметом спеціального наукового дослідження. Це і не дивно, оскільки, за словами Н.Д. Полонської-Василенко, період від 1764 до 1775 років залишався на середину XX ст. (напевне, залишається і на сьогоднішній день) найменш вивченим у порівнянні з іншими періодами історії Південної та Центральної України [1, 3]. Протягом усього XIX століття лише нарис Д. Міллера [2] можемо вважати спробою висвітлення історії Єлисаветградського пікінерського полку. Найбільш ґрунтовно заснування та устрій полку досліджено в роботі С.І. Шамрая [3] та у другому томі фундаментальної праці Н.Д. Полонської-Василенко [1]. Окремі апеляції до історії Єлисаветградського пікінерського полку можна віднайти у роботах, присвячених історії Нової Січі [4; 5], або ж у дослідженнях з колонізації та заселення краю [6; 7]. У цій публікації ми зосередимося на адміністративній та військово-політичній історії полку, залишивши соціальну та господарську складові, а також відносини із запорожцями, для наступних публікацій.

Як відомо, початок іррегулярним військово-поселенським формуванням на території Центральної України було покладено

заснуванням на початку 50-х років XVIII століття Нової Сербії та Новослобідського козачого полку. Їх історія була не тривалою. Уже 1764 рік став часом запровадження територіальної реформи, яка вирішила долю Нової Сербії та Новослобідського полку. 22 березня цього року Катерина II затвердила доповідь двох сенаторів – таємного радника Микити Івановича Паніна та генерала Петра Івановича Паніна “О именовании Новосербского поселения Новороссийскою губерниєю, о поселении в оной полков двух гусарских и пикинерного, о плане раздачи земель к их заселению”. Окрім Нової Сербії, 11 червня 1764 року до території нової губернії були включені Українська лінія, Слов’янoserбія, Бахмутський полк, а пізніше (1769 р.) виведено на поселення Молдавський полк. До її складу увійшли також 15 сотень Гетьманщини та запорозькі землі по річці Інгул, тобто частина Бугогардівської паланки [8].

Утворення Новоросійської губернії виходило з позиції уряду Російської імперії зміцнити свої позиції у Причорномор’ї й уніфікувати управління країною в інтересах феодально-кріпосницької держави. Загалом же, уніфікація адміністративно-територіальної системи, тобто штучне перенесення на периферію адміністративного поділу, притаманного метрополії, є одним із невід’ємних атрибутів функціонування будь-яких імперських утворень. Саме із запровадженням губернського поділу можна говорити про політичне поглинення України імперією Романових.

Прикордонний характер губернії визначив особливість управління нею. Протягом усього часу існування губернії (1764 – 1775) її адміністрація зберігала напіввійськовий характер. На чолі губернії було поставлено Головного командира, якому підпорядковувалися губернатор та канцелярія. Остання поділялася на два департаменти: військовий (підпорядковувався військовій колегії) та земський (підлягав відповідним департаментам Сенату) [1, 8]. Уся повнота військової та цивільної влади зосереджувалася у руках Головного командира. Посаду цю займали: з початку – генерал-поручник Олексій Петрович Мельгунов; з вересня 1765 р. – генерал-майор Яків фон-Брандт; з січня 1767 – генерал-поручник Михайло Іванович Леонтєв; з липня 1767 р. –

генерал-аншеф Федір Матвійович Воейков, і від 1774 року – Григорій Олександрович Потьомкін [1, 16].

Губернія в адміністративному відношенні у 1765 році була поділена на дві провінції, управління якими очолювали воєводи та провінційні канцелярії. На правому березі Дніпра утворювалася Єлисаветградська (Єлисаветинська) провінція, що охопила землі колишніх Нової Сербії та Новослобідського полку, а також трикутник між річкою Інгул та містечком Орел. Воєводою Єлисаветградської провінції був секунд-майор Миколай Черніков, колишній ад'ютант Хорвата. На лівому березі було утворено Катеринославську провінцію, яка увібрала землі Слов'янoserbії та Української лінії, а також територію Бахмутського повіту. Воєводою Катеринославської провінції призначено було секунд-майора Олексія Алімова [1, 20].

В Єлисаветградській провінції створювалося два гусарських полки: Чорний (на території Хорватового гусарського полку) та Жовтий (на території пандурського полку). Таким чином, колишні вояки сербських полків автоматично ставали гусарами. Усе ж козацьке населення провінції (у тому числі і новослобідців) перетворили на пікінерів.

Єлисаветградський пікінерський полк ставав, таким чином, правонаступником Новослобідського козачого полку. Територія полку займала південну частину Єлисаветградської провінції. Усі сотні Новослобідського полку стали тепер ротами новоутвореного Єлисаветградського пікінерського полку. Так, у першому переліку рот полку їх нараховується 18, а саме: 1) Мурзинка, 2) Вершино-Кам'янка, 3) Верблюжка, 4) Зелена, 5) Омельник, 6) Домоткань, 7) Бородаївка, 8) Кам'янка, 9) Боянськ, 10) Мишури-Ріг, 11) Грузька, 12) Виска, 13) Плетеноташлик, 14) Дриська, 15) Новоархангельськ, 16) Добрянка, 17) Орлянка, 18) Попельнаста. Штаб-квартира полку знаходилася в Єлисаветграді, звідки її згодом перенесли у Петриківку (Мурзинку). Пізніше, у 1769 році, частину землі, яка раніше була призначена для Єлисаветградського пікінерського полку (слободи Виску, Добрянку, Грузьку і Плетений Ташлик) було виведено зі складу Єлисаветградського пікінерського і введено до складу Молдавського гусарського полку [1, 9]. На чолі Єлисаветградського пікінерського полку було поставлено

колишнього командира Новослобідського козачого полку Миколу Адабаша, якому на той час було 72 роки (перебував на цій посаді до 1769 року). Серед інших представників козацької старшини Новослобідського полку ми зустрічаємо підполковника Михалчу (колишнього обозного), майора Бутовича (колишнього суддю). Сотники тепер стали ротмістрами. Так, серед ротмістрів на початку 1770-х років ми зустрічаємо людей, які були на сотницьких посадах у Новослобідському полку (ротмістри Дик (Мурзинка), Устимович (Мишурич-Ріг), Лисаневич (Виска)) [3, 282].

Новослобідські козаки тепер ставали пікінерами. На рік утворення пікінерського полку у його штаті було 4960 осіб нижчих чинів (при 898 конях), нижчого та середнього командного складу – 414 і вищого – 275. Якщо говорити про загальну чисельність населення Єлисаветградського пікінерського полку, то на червень 1765 року в ротах проживало 11586 душ чоловічої статі і 11922 жінки. Окрім цього числилося 160 чоловік духівництва та розсильних. Таким чином, на території полку проживало 23668 осіб. Ядро населення полку складали пікінери – “военнослужащие”. Їх через рік після реорганізації полку вже було 9463 душі [3, 283].

Згідно з пунктом 13 Указу від 22 березня 1764 року рядовий склад новостворених полків урівнювався у званні з рядовими регулярної армії, вищі ж чини отримували чини на два ранги нижчі: “...чтобы Уланскому полку рядовым оставить свое во всем равенство считать со всеми армейскими рядовыми, а другим их классам положить чины иметь противу армейских двумя ниже” [8, 661]. Багато уваги приділялося військовим характеристикам особового складу полків. Так, при кожній роті пікінерського полку мало бути 50 піших стрільків, “коих со тщанием научать: 1) целко из своего карабина стрелять; 2) в рядах в двух только шеренгах пальбу производит и взводами по команде всюду обращаться; 3) по знаку или по команде растриваясь из своего фрунта, каждому одиночную пальбу производит, а по другому подобному знаку в прежний строй с поспешностью становится...” [8, 662].

Указ декларував цілу низку переваг та пільг, які поширювалися на пікінерів, серед яких вирізнялися пов'язані із земельною власністю. Рядовий пікінер та поселянин отримували наділи в 26 (з лісом) та 30 (без лісу) десятин землі, стаючи, таким чином, заможними землевласниками.

Показово, що цим самим Катерина II чи не уперше в історії Російської імперії поступилася монопольним правом дворян на володіння землею в інтересах колонізації краю. Усі землі відводилися у “вечнопотомственное владение”, оголошувалося, що “земля военных людей – никакого платежа давать не будет” (тобто, не оподатковуватиметься – О.К.). Значні переваги отримували і невійськові поселяни, які ставали державними селянами: “по прошествии льготных лет платить по числу земли малую подать” (пільговий період коливався у межах 6-16 років), вони позбавлялися від військової служби, гарантувалася їм також особиста свобода: податки вони платили не з душі, а з землі, говорилося також, що “они никогда никому во владение отданы не будут, а будут государственные поселяне” [8, 662 – 663]. Указ дозволяв у поселеннях вільно торгувати сіллю та спиртним, надавав переваги промисловцям та торговцям, заохочував переселення сюди вихідців з інших місцевостей, а також з-за кордону з подальшим прийняттям їх в купецтво та цехи. Серед населених пунктів, де це дозволялося, згадуються фортеця Св. Єлисавети, Орел, Миргород, Крюків, а також рота Єлисаветградського пікінерського полку Мишурина-Ріг). Створювалася максимально спрощена процедура заснування та юридичного оформлення промислових підприємств. При цьому обумовлювалося, що бажаними є “такие фабрики и заводы, с которых вещи на сооружение полков потребны, то есть суконные, кожевенные, шляпные, или гусарских киверов, пуговичные, полотняные, конские, овчарные и другие полезные” [8, 666 – 667].

Доволі цікавими є положення останнього, восьмого, розділу Указу, який зобов'язував місцеву владу створити умови для охоплення усіх дітей початковою освітою. При чому говориться, що “в школу брать всех малолетних, обучать грамоте читать, писать, арифметике, закону (Божому – О.К.); а кто способен или сам пожелает, тех иностранным языкам и другим наукам; неимущих и сирот содержать на казенном коште; достаточным же за содержание в казну платить, а за науку ни с кого ничего не брать”. Не менш цікавий наступний пункт, який проголошує необхідність “для женского пола такой же воспитательный дом учредить”. Окрім цього в обов'язок місцевої адміністрації вводилося облаштування “для сирот и увечных больницу, а для приносных детей дома учредить на казенном коште” [8, 663,667]. Навіть залишившись на

папері, ідея загальної шкільної освіти, і при тому для дівчат включно, та ще й за державний кошт на той час була революційною.

Проте чи не найбільше виграли від цієї військово-адміністративної реформи представники козацької старшини. Усі вони отримували офіцерські чини і, відповідно, дворянство з усіма перевагами та привілеями. За розробленою шкалою офіцерські чини й землі старшині призначали залежно від наwerbованих у полки людей: майора давали за 300 навернутих пікінерів, капітана – за 150, поручика – за 80, прапорщика – за 60, вахмістра – за 30 осіб відповідно [8, 666]. Землі, які вони отримували, були рангові й їх розмір відповідав чинові. Так, прапорщик, поручик, полковий аудитор, квартирмейстер, ад'ютант, лікар отримували 4 двори, що складало близько 104-120 десятин землі; капітан чи ротмістр – 6 дворів (150-180 дес.), секунд-майор – 7 дворів (208-240 дес.); прем'єр-майор – 8 дворів (208-240 дес.); підполковник – 10 дворів (260-300 дес.); полковник – 16 дворів (416-480 дес.); священник – 2 двори (52-60 дес.) [1, 47]. Старшина полку, таким чином, фактично перетворювалася на поміщиків.

11 червня 1764 року спеціальним положенням було встановлено вимоги до озброєння та обмундирування пікінерів. Так, кінний пікінер носив “кафтан, из сермяжного, белого сукна, с воротником, отворотами и обшлагами по цвету камзола и штанов; камзол и штаны суконные; кушак, сапоги, шапку круглую, из черной смушки, с суконным верхом; саблю, карабин, один пистолет, лядунку, пику и лошадей, со всем прибором”. Озброєння пішого стрілка (вони мали становити не менше, як чверть особового складу полку і кожної роти відповідно) складалося з кортика та фузеї без штика. Єлисаветградський полк отримав полкові кольори: “воротник, отвороты или лацканы, обшлага и подбой кафтана, камзол, штаны и верх шапки красные; кушак желтый. Пуговицы желтые, медные”. На лівому плечі нашивався жовтий шерстяний погон. Нижні чини мали носити короткі перчатки, білі манжети, пудритися і носити пуклі та косу, оплетену чорним ременем. Капрали, ротні квартирмейстри та вахмістри мали мундир, аналогічний рядовому складові, але із золотими галунами. Окремим нашивками відрізнялися також трубачі. Нестройові ж були обмундировані аналогічно стройовим, але комір, лацкани і обшлага були білі [9, 18 – 22].

У 1776 році Єлисаветградському полкові було призначено герб – на зеленому полі, на чорній землі, біла або срібна башта, з зубцями та білим прапором, на якому зображувався вензель Єлисавети Петрівни [9, 23].

Подією величезної ваги для усієї Новоросійської губернії даного періоду стала російсько-турецька війна 1768 – 1774 років. Сам полк взяв у ній безпосередню участь. До того ж територію Єлисаветградського пікінерського полку, як і всю Єлисаветградську провінцію, війна ця зачепила безпосередньо. Пов'язано це з останнім татарським набігом на територію України.

4 січня 1769 року очолюване ханом Кирим-Гіреєм військо перейшло російський кордон й опинилося біля фортеці Святої Єлисавети. Для залогі фортеці, та і для усієї місцевої адміністрації та уряду, це був справжній шок. Адже ще зовсім недавно, у 1765 році граф П.А. Румянцев переконував імператрицю Катерину II, що “турки по известной своей деликатности зимою формальной осады не предпримут, а татар она (фортеця – О.К.) всегда в респекте содержать может” [10]. І ось саме взимку, і саме татари, захищати від яких край повинна була фортеця, зробили їй такий зухвалий виклик. І, судячи з усього, фортеця не наважилася його прийняти. У фортеці укритися начальник провінції генерал-майор О.С. Ісаков із гарнізоном та місцевими жителями. Татар зустрів вогонь фортечних гармат. Проте брати штурмом фортецю татари наміру не мали, як і уміння цього робити. Гарнізон фортеці спостерігав за ворогом, так і не полишивши фортечних валів. Хоча, за словами француза барона Тотта, який супроводжував татарського хана у цьому поході, “наша армия была в таком скверном виде, что сама опасалась вылазки: в самом деле, отряд в две тысячи человек, атаковавши нас ночью, мог перебить всех” [11, 168].

Після цього татари, за словами барона Тотта, перейшовши Інгул, розділилися на безліч (до сорока) загонів і, оминувши фортецю, рушили по селам провінції. Сам француз супроводжував хана та головний загін татар, тому в своїх спогадах доволі яскраво змалював сплюндрування Аджамки, Цибулевого та Красносілля. Так, рота Єлисаветградського пікінерського полку Аджамка, в якій на той час було близько 800 хат, була спалена вщент, у вогні загинуло до 1200 чоловік: “огонь

распространялся по домам, крытым соломой, с такой силой и быстротой, что мы сами едва успели выйти оттуда” [11, 170]. За словами хроніста церковної історії Південної України Феодосія Макаревського, 22 січня 1769 року татари спалили церкву в селі Вершино-Кам’янка. Окрім церкви татари знищили будинки в селі, два вітряки, кількість жертв оцінено в 171 душу [12, 1021]. Й. Гільденштедт у 1774 році писав, що після татарського набігу близько чотирьох років це село було фактично знелюднене і на час його подорожі в ньому було ледь 200 хат (проти 800) [13, 39]. Барон Тотт писав, що “полтораста деревень были сожжены таким образом: огромное облако дыма распространилось на двадцать миль в пределы Польши” [11, 170]. Сучасні дослідники обережно ставляться до цифр, які наводить француз. Так, Н.Д. Полонська-Василенко говорить про 50 селищ [1, 120 – 121], що навряд чи применшує масштаби соціальної катастрофи. Ці події викликали величезну паніку серед населення. За Дніпро, в російські губернії тікали не лише поселяни, а й військові. Й. Гільденштедт називає декілька рот Єлисаветградського пікінерського полку, практично знелюднених узимку 1769 року. Так, у Мурзинці (Петриківці), де розташовувалася полкова канцелярія, залишилося лише 112 хат [13, 39]; із Зеленої взимку 1769 року розбіглося усе населення, і чотири роки поселення залишалося безлюдним [13, 40]; те ж саме і з Попельнастою, населення якої “удалось в различные укрепленные места” [13, 41]. Н.Д. Полонська-Василенко констатує суттєве скорочення особового складу рот полку після татарської навали. Так, за визначеного штату роти в 200 пікінерів з офіцерами у наявності на середину 1769 року було: в Орлянці – 18 чол., в Аджамці – 19, в Попельнастій – 26, в Добрянці – 21. Найбільш укомплектованими залишалися Домотканська, Бородаївська, Тройницька, Кам’янська і Мишунорозька роти, де було разом 335 душ [1, 121]. Барон Тотт говорить, що в Єлисаветградській провінції загалом було спалено 1190 хат, 4 церкви, 6 млинів, більше 6000 чвертей хліба і більше 10 000 кіп сіна. Угнано 30 000 овець і кіз, 1557 коней. В полон взято 624 чоловіків і 559 жінок, знайдено порубаними 100 чоловіків і 26 жінок [11, 187].

Повертаючись до демографічних наслідків татарського походу, то вони мали далекосяжні наслідки. Частина людності, яка тікала від татар, уже назад не повернулася. Сюди прийшли нові люди, села

заселяли заново. Було порушено природну позитивну динаміку росту населення краю. У цьому плані показовими є дані IV ревізії 1782 року, наведені у дослідженні В.М. Кабузана [6, 86 – 87]. Так, від початку існування Новослобідського полку і до 1763 року чисельність жителів населених пунктів неухильно зростала (за 11 років в окремих слободах чисельність населення зросла утрое-уп’ятеро). Після подій 1769 року ми спостерігаємо не лише припинення позитивної динаміки демографічного зросту, але й скорочення населення. Чисельність його не відновилося і до 1782 року. Так, населення Мишуриноного Рогу за 1763 – 1782 роки скоротилося з 864 осіб до 615, Новоархангельська – з 609 до 293, Аджамки – з 1170 до 749, Вершино-Кам’янки – з 639 до 397, Омельника – з 1074 до 567 осіб відповідно.

Уряд серйозно поставився як до самого набігу, так і до діяльності (точніше бездіяльності) гарнізону фортеці. Про це свідчить тон реляції П.А. Румянцева до Катерини II від 4 (15) лютого 1769 року. “...Хотя Елисаветградская провинция к защите своей имела распоряжения особливые, по рассмотрению управляющего оною генерала-аншефа и киевского генерал-губернатора Войекова; но как по высочайшей воле вашего императорского величества целость границ возложена на мое попечение, вследствие чего для прикрытия оной я не малое число войск оставлял тамо в команду генералу-майору Исакову, давши ему достаточное повеление, как действовать против неприятеля при его покушениях; так не мог я теперь терпеливо сносить, ревнуя о славе оружия вашего императорского величия, чтоб не взыскать строгого ответа как от генерала-майора Исакова, так и генерала-порутчика фон-Далки, что они, удалившись от моих повелений, пропустили неприятеля пройти свободно между Днепром и крепостью и нигде не встретили силами, для того им вверенными...” [14].

Взагалі, обставини подій зими 1769 року ставлять перед дослідниками декілька запитань. Перше хвилювало уже по гарячих слідах П.А. Румянцева: чому фортеця, покликана захищати південні кордони країни і на яку так розраховували виявила повну нездатність виконати своє завдання? До речі, це матеріал для роздумів псевдо-красназвцям, які пишуть про десятки відбитих фортецею нападів татар. Наступне питання стосується поведінки запорожців: татари йшли через

їх вольності, проте жодної інформації про їх пересування комендант фортеці не отримав. Ще барон Тотт поведінку запорожців пояснював доволі категорично: “Запорожские казаки, теснимые Калгой-султаном, заручившись с его стороны нейтралитетом, отказали в повиновении коменданту крепости...” [11, 189]. Таку можливість рішуче заперечував А. Скальковський [5]. Проте, на нашу думку, припущення барона Тотта не позбавлене логіки. Запорожці від самого початку розглядали фортецю та військово-поселенські утворення на півночі своїх володінь як наступ на свої вольності та привілеї. Тому, знаючи про наміри та спрямування удару татар, могли свідомо пропустити їх через свої землі з міркувань своєрідної помсти. І третій момент, який заслуговує на увагу, це та легкість, з якою татари палили села провінції, в яких дислокувалися гусари та пікінери. Тут може бути лише одне логічне пояснення: основна частина особового складу полків була залучена до бойових дій з турками. Достеменно відомо про участь двох ескадронів Єлисаветградського гусарського полку в облозі фортеці Бендери у липні – вересні 1770 року. Після цієї кампанії, як і після кампанії 1771 року, вони були відіслані на зимові квартири на територію Єлисаветградського пікінерського полку [15]. Єлисаветградські пікінери брали участь і в кампанії 1772 року, перебуваючи у складі четвертої бригади на території Валахії [16]. Отже взимку 1769 року вояки, за логікою, мали бути в селах. Навіть якщо припустити, що на самому початку війни, вони виконували якісь військові завдання, в ротах залишалися залоги, які, схоже, зі своїм завданням не впоралися.

Слід усе ж таки відмітити, що у війні 1768 – 1774 років із найкращого боку проявив себе майбутній генерал від інфантерії барон Іван Євстафієвич Ферзен. Почавши війну у чині капітана Єлисаветградського пікінерського полку, він закінчив її підполковником із Орденом Св. Георгія III ступеня (нагороджений у 1775 році) [17, 14]. Ця війна стала також початком військової кар’єри майбутнього командира Єлисаветградського гусарського полку, генерал-лейтенанта Григорія Івановича Лісаневича, в цей час – капрала Єлисаветградського пікінерського полку [18].

Окрім безпосередньої участі населення у бойових діях, російсько-турецька війна позначилася на усіх сферах життя

Єлисаветградської провінції.. Під час війни уся її територія перетворилася на найближчий тил російської армії. Населення мусило постачати військовим провіант, фураж, коней, підводи, людей для виконання різноманітних робіт, змушене було відчутися на собі усі принади постоїв регулярної армії. Через цю територію проходили російські військові частини. По селах розміщувалися на “зимові квартири” вояки. Серед останніх була і людина, про яку згодом заговорила уся Російська імперія. Як видно з матеріалів допиту Омеляна Пугачова у Таємній експедиції у Москві 4 листопада 1774 року, майбутній ватажок селянської війни, а тоді ще просто хорунжий, провів зиму 1770-1771 років у роті Єлисаветградського пікінерського полку Вершино-Кам’янці. Сам Пугачов на допиті показав, що у цей час “был весьма болен, и гнили у него грудь и ноги. Перед сырною ж неделеею прислан был из армии к полковнику Кутейникову ордер, чтоб из оной каманды для исправления казакам лошадьми отпустить при старшине сто человек, по которому ордеру в числе ста человек и он, Емелька, отпущен за показанною болезнию...” [19, 168]. Саме звідси він вирушив на Дон творити історію.

Війна залишила по собі ще одну страшну спадщину: в Новоросійську губернію було занесено чуму, яку в офіційній переписці цього часу невиразно йменували “небезпечна хвороба”. 1773 року вона широко розійшлася територією Єлисаветградської провінції, незважаючи на усі прийняті місцевою владою заходи. До таких, згідно медичних вимог XVIII ст., відносилися передусім обкурювання та карантини. Так, Й. Гільденштедт писав, що по всій протяжності кордону із запорожцями стояли карантини у десяти верстах один від одного [13, 40].

З 1776 року становище пікінерів та військових поселенців змінювалося. 24 грудня цього року було прийняте “Высочайше утвержденное учреждение и штаты поселенных в Новороссийской и Азовской губерниях гусарских и пикинерных полков” [20]. Головна зміна в статусі поселенців полягала в тому, що згідно з даним указу комплектування гусарських та пікінерських полків стало обов’язком державних селян, які до цього були звільнені від податків: “в упомянутых губерниях военные и государственные поселяне, кроме состоящих в действительной службе, имеют комплектовать помянутые

полки, и платить в казну положенные в тех губерниях с земли доход” [20, 478]. Таким чином, усі пільги поселення скасовувалися, а термін служби встановлювався у 15 років.

Єлисаветградський пікінерський полк як військова одиниця продовжив свою історію як Єлисаветградський легкокінний полк (з 1789 – Єлисаветградський кінно-єгерський полк, з 1801 – Єлисаветградський гусарський полк). Проте з Єлисаветградщиною полк з цього часу буде пов’язаний лише назвою, оскільки квартирувався він за межами своєї історичної батьківщини. Якщо говорити про села, в якій розміщувалися роти пікінерського полку, то вони перетворилися на державні села. Колишні поселення стали державними селянами, на них поширювалися усі податки та повинності цієї категорії населення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Полонська-Василенко Н. Заселення Південної України в половині XVIII ст. – Ч. 2. – Мюнхен, 1960. – 202 с.
2. Миллер Д. Пікінери // КС. – 1889. – № 12. – С. 301 – 322.
3. Шамрай С. До історії залюднення Степової України в XVIII ст. (Крилівщина і Лизаветчина) // Записки історико-філологічного відділу ВУАН. – Т. 24. – К., 1929. – С. 207 – 302.
4. Голобуцький В.О. Запорізька Січ в останні роки свого існування (1734-1775). – Дніпропетровськ, 2004. – 424 с.
5. Скальковський А.О. Історія Нової Січі або останнього Коша Запорізького. – Дніпропетровськ, 2003. – 678 с.
6. Кабузан В.М. Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губерний) в XVIII – I половине XIX века (1719-1858). – М., 1976. – 308 с.
7. Пірко В.О. Заселення і господарське освоєння Степової України в XVI-XVIII ст. / Український культурологічний центр. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2004. – 224 с.
8. О именовании Новосербского селения Новороссийскою губерниею; о поселении в оной полков: двух гусарских и пикинернаго, о планах раздачи земель к их заселению // Полное

- собрание Российской империи. – Собрание 1. – Т. 16. – № 12.099. – СПб., 1830. – С. 657 – 667.
9. Висковатов А.В. Пикинеры // Историческое описание одежды и вооружения российских войск – 1899. – Т. 5. – С. 17 – 23.
 10. Военно-политическое обозрение турецкой границы // www.cossackdom.com/troopsr.html
 11. Записки барона Тотта о татарском набеге 1769 года на Ново-Сербию // Киевская старина. – 1883. – № 9-10. – С. 135 – 198.
 12. Макаревский Ф. Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии. – Выпуск I. – Екатеринослав, 1880. – 1055 с.
 13. Гильденштедт Й. Подорож Єлисаветградською провінцією 1774 року / Упорядник А.В. Питовар. – К.: Академперіодика, 2005. – 50 с.
 14. Реляция П.А. Румянцева Екатерине II о вторжении татар в Елисаветградскую провинцию и движение их к Бахмуту (4 февраля 1769 г.) // Фельдмаршал Румянцев: Сборник документов и материалов. – М., 1943. – С. 136 – 138.
 15. Расписание армии под командованием П.А. Румянцева для размещения на зимние квартиры на зиму 1771 – 1772 г. // Румянцев П. А. Сборник документов. – Том 2. 1768-1775. – М. Воениздат. 1953. – С. 500 – 506.
 16. Расписание воинской почты в каких селениях от которых командону содержать, в которые дни и часы // П.А. Румянцев, А.В. Суворов, М.И. Кутузов: Документы и материалы. – К., 1974. – С. 58.
 17. Памятка 3-го Гусарского Елисаветградского Ея Императорского высочества Великой княжны Ольги Николаевны полка (1764 – 1914) / По поручению августейшего шефа полка составил М.К. Соколовский. – СПб., 1914 – 56 с.
 18. Карта Новороссийской губернии Елисаветградской провинции с показанием в Черном, Желтом, Молдавском гусарских и Елисаветградском пикинерском полках тож в крепосном и государстаенных округах всех отводов полагаемых в Черном и Желтом всех угодий на каждый двор по двадцати шести, а в Молдавском и Елисаветградскими в прочих округах по тридцати десятин. Составлена декабря ... дня 1774 года. Копировал и

иллюминировал гусарского полку Терентий Мордвинов. – Відділ картографії НБУ. – інв № 43529.

19. Допрос Е.И. Пугачева в Тайной экспедиции в Москве 4 ноября 1774 г. // Красный архив. – № 69-70. – 1935. – С. 163 – 224.
20. Высочайше утверждение и штаты поселенных в Новороссийской и Азовской губерниях Гусарских и Пикинерских полков // Полное собрание Российской империи. – Собрание 1. – Т. 21. – № 14.552. – СПб., 1830. – С. 476 – 479.

Інформація про автора: Ковальков Олександр Леонідович, кандидат історичних наук, старший викладач кафедри всесвітньої історії КДПУ імені Володимира Винниченка.

Сфера наукових інтересів: слов'янська міфологія, ментальність традиційного суспільства, історична регіоналістика Центральної України.

БОРИС МИХАЙЛОВИЧ ЗАВАДОВСЬКИЙ

Наш край дав світові багатьох видатних діячів у різних галузях, у тому числі і у природничих науках. Одному з них, кому виповнюється у ці дні, 13 січня, 115 років від дня народження, Завадовському Б.М., присвячена моя інформація.

Борис Завадовський народився в місті Єлисаветграді у 1895 році. Закінчив чоловічу класичну гімназію (1913 р.), а згодом – Московський університет (1919 р.).

З дитячих років Борис Завадовський страждав короткозорістю і дальтонізмом, завжди носив окуляри. Це дало привід гімназістам обізнати його "професором" і, як потім виявилось, вони у цьому не помилилися. Ще в дитинстві він захопився збиранням колекцій, потім почав читати книги з біології, в т.ч. Дарвіна, Тімірязєва. Навчаючись у Москві і одночасно працюючи, Борис Михайлович уже знаходить час проводити досліди. Після закінчення Московського університету, восени 1919 року, у складі наукової експедиції він виїжджає до Асканії-Нової. Тут проводить багато експериментів, вивчаючи, зокрема, дію гормонів щитовидної залози. Потім на основі цих дослідів робить доповідь на XIII Міжнародному з'їзді фізіологів у США.

З 1920 року він – професор біології Комуністичного університету імені Я.М.Свердлова. у цьому вищому навчальному закладі вчений працював десять років. Не тільки викладав, а й очолював тут лабораторію (згодом вона була перетворена на інститут експериментальної біології, який у 1931 році увійшов до складу Всесоюзного інституту тваринництва). У своїй брошурі "Ендокринологія на службі птахівництва", інших виданнях Борис Михайлович розповідає про експерименти співробітників лабораторії та їх наслідки: вдалося

збільшити продуктивність свійських тварин за рахунок впливу на залози внутрішньої секреції, підвищити приплоди, продуктивність.

Одночасно з викладацькою і дослідницькою роботою Б.М.Завадовський активно займався пропагандою біологічної науки, її досягнень. У зв'язку з цим варто сказати, що він заснував Біологічний музей імені К.А.Тімірязєва у Москві, тривалий час працював директором цього закладу. Відкрили музей 7 травня 1922 року.

У 1935 році Б.М.Завадовський став дійсним членом Всесоюзної академії сільськогосподарських наук ім. В.І.Леніна (ВАСГНІЛ).

Наприкінці 20-х років виходять фундаментальні праці Б.М.Завадовського. Серед них – "Дарвінізм і марксизм", "Нариси внутрішньої секреції". У 30-х роках побачила світ його монографія "Жива природа в руках людини". Своїми працями вчений розвиває далі проблеми фізіології залоз внутрішньої секреції, розглядає питання взаємин тварин і рослин, походження домашніх тварин.

Борис Завадовський є автором понад 200 науково-експериментальних робіт та науково-популярних книг у галузі фізіології та природознавства, розвитку музейної справи. Ці книги принесли Борису Михайловичу світове визнання. На початку 30-х років його обирають членом Німецької академії природничих наук, а з 1940 року – він член Лондонського зоологічного товариства.

У 1936-1941 роках та з 1943 року він працював завідувачем кафедрою дарвінізму Московського педагогічного інституту.

У 1948 році розгорнулась остання стадія драматичної боротьби на фронті радянської біології. Генетична наука досягла значних успіхів. На чолі наших вітчизняних генетиків стояв один із найкращих учених М.І.Вавілов. поруч працювали й інші відомі вчені. Праця радянських генетиків обіцяла висунути нашу країну на передній план світових досягнень. Та до справи втрутилися могутні інстанції, чий вплив був незборимий. Ті інстанції, котрі у свій час оголосили кібернетику буржуазною "лженаукою". Вони одностайно приєдналися до вчення Т.Д.Лисенка. як відомо, академік Т.Д.Лисенко і його прихильники,

демагогічними обіцянками завоювавши підтримку керівництва партії і держави, робили все можливе, щоб дискредитувати генетику. Після горезвісної 1948 року сесії ВАСГНІЛ (до речі, її рішення згодом сама ж академія скасувала) генетика у нашій країні на довгих шістнадцять років припинила своє існування як наука.

На сесії Борис Завадовський безстрашно вступив у полеміку з Лисенком. Псевдовчені, прибічники Лисенка неодноразово перебували, нервували Завадовського, та він виголосив свою промову до кінця.

Т.Д.Лисенко і його недалекі, галасливі прихильники зрозуміли, що академік Борис Завадовський ніколи не буде на їх боці. Тому і розгорнули проти нього шалену кампанію: позбавили кафедри у вузі, зняли з посади директора Тімірязєвського музею, припинили друкувати його книжки.

Під впливом важких переживань у нього загострився діабет, який призвів до закупорювання вени у нозі. Через утворення тромба довелось ногу ампутувати. До протезу справа не дійшла. Дуже скоро, перебуваючи ще в лікарні, він читав у ліжку газету і раптово помер. Було Борису Михайловичу Завадовському тільки п'ятдесят шість років.

Кіровоградщина може пишатися своїм сином – людиною мужньою, сміливою, який не схилив голови, дух якого не зламали важкі випробування долі. У фондах Кіровоградського обласного краєзнавчого музею зберігаються фотокартки з родинного архіву Завадовських, вирізки з газет про діяльність Бориса Михайловича, праці видатного вченого. Матеріали про нього завжди займають належне місце в експозиції відділу природи, як людина яка прославила свій край.

ЛІТЕРАТУРА

1. Палій А.Р. Зустріч на довгому шляху. Спогади. М. Радянський письменник. 1990.
2. Бонфельд С. Вдивляючись в природу. Газета "Кіровоградська правда" 13 січня 1985.
3. Михайлов А.Вчені і громадяни. Газета "Кіровоградська правда"
17 квітня 1988.

ЛІТЕРАТУРНИМИ СТЕЖКАМИ ЧЕЧОРИ І БИКОВОЇ

Бикове і Чечора вважаються найстарішими районами нашого міста. Лежать вони на правому березі Інгулу. Найголовніші тут дві повздовжні вулиці – Верхня та Нижня Бикові (за радянських часів - Чапаєва і Пушкіна). Вони перетинаються кількома меншими – від Андріївської вулиці вгорі до Пушкінського провулка знизу. Але маленькі Бикова і Чечора у ХІХ – на поч. ХХ ст. були пов'язані з іменами багатьох письменників.

У 1821-1824 рр. на кінно-поштової станції, яка розміщувалася між Верхньою і Нижньою Биковими, у кварталі, що обмежений теперішніми вулицями Каховською і Тобілевича, під час південного заслання тричі зупинявся геніальний російський поет Олександр Сергійович Пушкін (1799-1837). Комплекс будівель поштової станції займав половину кварталу, ближчу до теперішньої вулиці Тобілевича, друга половина кварталу була під садом. Зараз на місці поштової станції знаходиться обласна санстанція.

У лютому 1825 року до Єлисаветграда прибув ще один видатний поет – Адам Міцкевич (1798-1855). Після арешту і покарання за участь у нелегальних політичних гуртках він мусив їхати на південь, до Одеси. Однією з зупинок на довгому шляху стала елисаветградська кінно-поштова станція.

У 1872 році на вулиці Знаменській, 13 (сучасна Тобілевича, 16) оселилася велика родина Тобілевичів. Неподалік від Знаменської церкви (тепер на цьому місці тубдиспансер) управитель поміщицьких маєтків Карпо Адамович Тобілевич купив будинок з флігелем і великим садком. Всупереч розповсюдженій думці, що Бикове – то район міської бідноти, з двох боків садиба межувала з будинками генерал-майорів, з третього боку, ближче до церкви, з садибою священника.

В історію українського театрального мистецтва і літературу родина Тобілевичів увійшла завдяки трьом синам Тобілевичам – Івану, Миколі, Панасу і доньці Марії. Нам добре відомі їх псевдоніми: Іван Карпенко-Карий (1845-1907) – видатний український драматург, актор, громадський діяч, Микола Садовський (1856-1933) – актор, режисер,

засновник першого українського стаціонарного театру у Києві, Панас Саксаганський (1859-1940) – актор і режисер, Марія Садовська-Барілотті (1855-1891) – співачка, драматична артистка.

Коли родина оселилась на Знаменській, Іван Тобілевич працював секретарем поліції, Панас і Микола вчилися у Єлисаветградському земському реальному училищі, Марія – в гімназії. Найбільшим їх захопленням був театр. Весь вільний час, найкращі порухи душі віддавались українському аматорському гуртку. Подекуди репетиції проходили на Знаменській.

В Єлисаветграді відбувалося становлення Івана Карповича Тобілевича. Саме в будинку на Знаменській у 1883 році він написав свою першу п'єсу «Бурлака», оповідання «Новобранець». У цей же період активно друкувався в газеті «Єлисаветградський вісник». Як зазначив ще один наш земляк мемуарист Олександр Семененко: «Тут секретар повітової поліції Іван Тобілевич виріс на драматурга Карпенка-Карого»¹.

Іван Карпович Тобілевич виїхав з будинку на Знаменській у 1883 році, вступивши актором до першої професійної української трупи. Останні з Тобілевичів залишили будинок у 1929 році. Відтоді у ньому були комунальні квартири, до початку 1980-х років - бібліотека ім. Тобілевича. На початку 90-х рр. напівзруйноване приміщення відремонтували і у 1995 році відкрили літературно-меморіальний музей І.К. Карпенка-Карого, який збирає матеріали не тільки про єлисаветградський період життя І. Карпенка-Карого, а й про літературні процеси, що відбувалися на теренах нашої області від минулих часів і до тепер.

З будинком Тобілевичів пов'язане ім'я Софії Русової (1856-1940) – засновниці перших національних дитячих закладів, української просвітительки, літературного критика. Для української школи Русовою був написаний «Буквар», упорядкована «Читанка для дорослих». В різні роки вийшло кілька її книг, присвячених теорії і практиці дошкільного виховання, позашкільній освіті. У Києві нею було засновано видавництво «Українська книжка», редаговано журнал «Сяйво».

Книга С. Русової «Мої спомини» була видана у Львові 1937 року. В ній не обійдено увагою й будинок на Знаменській. Софія Русова мешкала деякий час в гостинній родині Тобілевичів у 1882 році: «Це було тоді одно з найкультурніших міст на Херсонщині... Оселилися ми в хаті старого Тобілевича, батька славетних артистів. Хата стояла у кінці

міста за цвинтарем в густому, повному всяких овочів садку... Іван Тобілевич служив секретарем у місцевій поліції, але не мав нічого спільного з тим звичайним типом поліційного урядовця, що до нього ми звикли. Веселої вдачі, цікавився всякими культурними справами, любив музику, з захопленням говорив про театр та про своїх братів-артистів. Його хата була осередком культурного життя міста»².

Разом з Миколою Садовським і Панасом Саксаганським навчався в реальному училищі і квартирував на Знаменській Євген Чикаленко (1861-1929) – в майбутньому громадський і культурний діяч, меценат. Його стипендіатами стануть Борис Грінченко, Михайло Коцюбинський, Володимир Винниченко. 1925 року, в еміграції, Євген Чикаленко напише книгу спогадів. Один із розділів присвятить Єлисаветграду. Знайшлося місце й для згадки про будинок Тобілевичів, їх побут, вдачу господарів: «Оселившись у К. Карого я познайомився з його матір'ю і батьком, Карпом Адамовичем, що служив економом по панах на Херсонщині і був нещоденною людиною: в йому були в зачатку всі ті таланти, що так яскраво розвинулись у його дітей...По суботах у К. Карого збирались гості, Українці...Тоді Надія Карловна грала на роялі, Кропивницький – на скрипці, а Михайло Тобілевич – на басолі (віолончело), а потім дуже гарно співали українських пісень...»³.

Євген Маланюк про Чикаленка скаже: «Він не був “літерат”, але його “Щоденник” і його “Спогади” залишаться зразками мемуаристики, отже, будуть найліпшою лектурою для людей з найвибагливішими літературними смаками, а з другого боку – найціннішими матеріялами для майбутніх істориків і соціологів України»⁴.

Чечора і Бикове пам'ятають одного з найвизначніших українських письменників ХХ століття, державного та громадського діяча Володимира Кириловича Винниченка (1880-1951). Загалом-то в часи свого дитинства та юності Володимир Винниченко жив на Солдатській, потім на Сінній вулицях (теперішні вулиці 20 років міліції та Зінченка) у районі міста під назвою Пермське. Але початкову освіту здобував у Биковському народному училищі імені Жуковського, вступивши до нього у 1887 році. Навчальний заклад знаходився на Чечорі, на вулиці Верхній Биковій, у тій її частині, що обмежена Миргородським і Плетеним провулками. Будівля училища збереглася, але дуже занедбана. Старші брати Винниченка (за матір'ю) також закінчили училище ім. Жуковського.

На Верхню Бикову вулицю врешті-решт перебрався жити батько Володимира Винниченка Кирило Васильович. Краєзнавцями з'ясовано, що у вересні 1919 року він придбав будинок на розі Верхньої Бикової і Миргородського провулка, дуже бідував і у 1924 році виїхав до Григорівки Новоукраїнського району.

Ім'я Євгена Маланюка (1897-1968) – найвідомішого поета української еміграції ХХ століття, культуролога і історіософа також пов'язане з Биковою. Саме тут він провів вісім років учнівства у Єлисаветградському реальному училищі. Спочатку жив у кінці Бикової, потім адреса змінилася. Зберігся лист батька Маланюка на ім'я директора училища з повідомленням другої адреси Євгена у 1911 році: Церковна вулиця (нині Каховська), в домі Журко, навпроти Знаменської церкви, у хрещеного батька Олександра Петровича Кузнєцова. Це зовсім поруч з будинком Тобілевичів. Вже згадуваний Олександр Семененко, товариш Маланюка, Євгенове помешкання змальовує так: «Невеликий будинок, так званий “парадний хід”, або вхідні двері з вулиці, малюсінька “передня”, ну й обов'язкова “зала”... Плетені спинки віденських гнутих стільців і диванчик, теж гнучий і плетений»⁵. І додає: «Кілька кроків від Кузнєцових, на цвинтарі, скромному, майже бідному – могила рідної сестри Тобілевичів, артистки великого сценічного чару, що вмерла молодою, Садовської-Барілотті»⁶.

Бикова для Маланюка – це юність, світла і неповторна. «А юність зосталася там, вдома. І от ми з вами наче пройшли тихою зеленою вуличкою. Ми побачили дерев'яні ворота і фіртку. Дзвоника нема, і ми постукали клямкою. Якийсь м'який жіночий голос сказав нам: “Заходьте”. І ми зайшли. Ми зайшли у наше минуле. Ми побули там. І з нами був такий високий юнак реаліст Женя Маланюк»⁷.

Поряд зі старшокласником-Маланюком на Чечорі жив ще один учень «реалки» - Юрко Яновський. Спливе багато років й по смерті Яновського, у 1954 році, Євген Маланюк напише: “...Серед малят підготовчої та першої (може й другої) клас, малят, що пустували, галасували, бігали й ховзалися на паркеті під час т.зв. великої павзи, звертав на себе увагу худорлявий, русявий, з бистрими очима й гострим носом хлопчик. То був малий Юрко Яновський. Річ ясна, що ми, учні останніх клас, зайняті різними “світовими проблемами”, не знижувалися до якогось панібратства з тими “немовлятами”. А шкода. Якби ж то

знаття, що той худорлявий і незагального вигляду хлопчина є майбутній автор “Вершників” та “Чотириох шабель”!»⁸.

Юрій Яновський (1902-1954) – класик української літератури: прозаїк, драматург, кіносценарист. Десь року 1910-го дід по матері Мусій Здорик переїхав до Єлисаветграда і забрав до міста внука Юрка. У 1911 році хлопчик вступив до реального училища. Спочатку жив у родині рідної сестри батька Вільчинської Ганни Миколаївни. Їй належала права половина будинку в районі Верхньої Бикової (теперішня адреса – вул. Ровенська, 11). Будинок знаходився проти народного училища імені Жуковського. Згодом до Єлисаветграда перебралися батьки Яновського і оселилися у лівій половині будинку Вільчинських. У записнику Яновського зазначено, що будинок на Кріпосній площі, 25 на розі Чечорського завулка куплено у 1917 році.

За спогадами сестри Ю. Яновського Олени, вікна будинку виходили на Кріпосну площу. Трохи вище починалася стара фортеця з високими валами. Юрко любив там гуляти. Також хлопцеві подобалося вирощувати рослини. Завдяки йому у дворі з’явився квітничок і невеличкий сад. Влітку частенько бігав до Інгулу ловити рибу.

В училище Яновський ходив пішки – близько семи кілометрів туди й назад. Молодь Бикової й Чечори, якій поталанило вчитися в реальному училищі або гімназії, для скорочення шляху переходила на лівобережну частину міста по «кладочці» - вузькому містку в районі теперішнього Сибірського провулку. Існував цей місток ще у 1970-і роки.

На Биковій Юрій Яновський прожив до початку 1920-х років. Рідне місто, зокрема бурхливі події 1918 року, відобразив у повісті «Байгород». У 1922 році Юрій Іванович вступив до Київського політехнічного інституту, але неодноразово приїздив до батьків. Є спогади про такі відвідини у 1926 році. Ймовірно, Яновські залишили місто у 30-і рр. XX ст. До речі, на Верхній Биковій мешкала родина Юрієвого дядька. Пізніше його репресували.

У 1945 році Юрій Яновський разом з Петром Панчем виступали в Кіровограді у клубі заводу «Червона зірка». Але, на жаль, невідомо, чи побував письменник біля свого будинку на вулиці Ровенській.

У вересні 1970 року на будинку Яновського було відкрито меморіальну дошку. Того дня з теплим словом про автора «Вершників»

виступили письменники Олександр Корнійчук, Олесь Гончар, Василь Козаченко.

З 1913 по 1915 роки в одному класі з Яновським вчився Михайло Драч (1900-1990). Його біографія могла б стати сюжетом захоплюючого фільму: у 14 років тікає з реального училища на І світову війну, дістає поранення і повертається до навчання, у 17 – через непорозуміння з матір'ю і вітчимом вчиняє спробу самогубства, у 19 - у складі Червоної Армії ліквідує банди, у 20 - стає учасником контрреволюційного заколоту у Першій Кінній Армії Будьонного, тікає і змінює прізвище. В Україні зникає Михайло Драч, а в Білорусії з'являється Ригор Кобець. І у новому житті судилися Ригору зльоти й падіння : став відомим письменником, драматургом, одним із засновників сценарного відділу кіностудії «Білорусьфільм», а потім опинився у сибірських таборах і середньоазиатському засланні.

Михайло Драч – Ригор Кобець також пов'язаний з Биковою, хоч народився і жив на Кушівці. Після невдалої спроби самогубства Михайла виключили з реального училища. Покинувши материн дім, він перебрався на Нижню Бикову, до будинку Кличка. До речі, завод Кличка знаходився за Биковою, поблизу сада Альгамбра. Отже, проживаючі на Биковій, Михайло Драч працює токарем на заводі Єльворті, маркувальником на станції Єлисаветград-товарна, зближується з анархістами. У 1918 році в газетах «Наша жизнь» та «Друг народа» вперше з'являються його сатиричні вірші. Від'їзд з міста тоді ще бійця особливого кавалерійського дивізіону армії Будьонного припадає на 1919 рік.

Зараз ніхто вже не говорить «У нас на Биковій», хоч зрідка ще вживається «Чечора». Новобудови, поглинувши Бикове кладовище, впритул підійшли та так і зупинилися біля старих вулиць. Погано це чи гарно, але за сотню років район змінився не надто сильно. Йдучи його вулицями, не важко уявити тих, про кого ми розповіли.

-
- 1- Семененко О. Харків, Харків... Спогади емігранта// Березіль. – 1991. - № 9. – С. 80
 - 2- Русова С. Мої спомини. – Львів, 1937. – С. 101.

- 3-** Чикаленко Є. Спогади. 1961-1907. Ч. I. 1861-1894. – Львів, 1925. – С. 74-75.
- 4-** Цит. за: Куценком Л. «Народу самосійні діти...». Українська доля Дикого поля. – Кіровоград, 2005. – С. 92.
- 5,6** – Семененко О. Харків, Харків. – С. 79.
- 7-** Там само. – С. 82.
- 8-** Маланюк Є. Юрій Яновський// Єлисавет. – 1992. – 19 серпня. – С. 2.

КРАСНОСІЛЬСЬКА ПРИКОРДОННА МИТНИЦЯ

У XVIII СТОЛІТТІ

Красносілля – село Олександрівського району Кіровоградської області, розташоване біля витоків річки Сухий Тясмин за 18 км від районного центру і за 7 км від залізничної станції Цибулево. Сільській раді підпорядковане с. Гутницька. Це нині Красносілля, навіть в умовах урбанізації, продовжує залишатися великим селом, а колись, як і більшість населених пунктів краю воно починало свою історію як невеличке козацьке поселення поряд з яким знаходилася застава з т.зв. "фігурами" і козацькими роз'їздами (бекетами). У середині XVIII ст. поряд з ним пролягала прикордона дорога і йому судилося виконувати роль населеного пункту з сторожовим постом. Згодом, коли село носило назву Красне поле, для боротьби з гайдамаками поряд з ним було зведено форпост – земляне укріплення. Наприкінці століття, коли воно стало іменуватися Красносіллям на його території було облаштовано прикордонну митницю. Саме про це з історії села нам і хочеться розповісти у пропонованому дослідженні.

Окреслена проблема не була предметом окремого вивчення, але дані про форпости і митниці на російсько-польському кордоні зустрічаються у роботах відомих дорадянських, радянських і сучасних істориків. Зокрема про форпости, застави і митниці на кордоні Російської імперії і Речі Посполитої XVIII століття згадують у своїх роботах А.Скальковський [20], Ф.Ласковський [11], Н.Полонська-Василенко [15; 16; 17; 18], С.Шамрай [24], М.Слабченко [21], М.Тищенко [22], Д.Яворницький [26], В.Кабузан [7], В.Тимофієнко [23] та В.Козирев [10].

Джерельною базою дослідження стали матеріали упорядковані А.Пивоваром [13], документи фортеці Святої Єлисавети, що зберігаються у Відділі рукопису Національної бібліотеки України імені В.Вернадського [3], подорожні записки академіка Й.-А.Гільденштедта [4] та ордери Новоросійського генерал-губернатора Г.О.Потьомкіна-Таврійського, опубліковані окремими виданнями [2] та у Записках Одеського товариства істощі і старожитностей [14], а також історичні

карти відповідного періоду [8; 9]. На нашу думку дослідження згаданих істориків, а також окреслена джерельна база дають змогу не упереджено розкрити тему запропонованої роботи.

Історично територія в басейні Тясмина впродовж тривалого часу були прикордонною: вона розділяла землі Південної Київщини і т.зв. Дикого поля (Запоріжжя), Речі Посполитої і Московського царства (згодом Російської імперії).

За Вічним миром 1686 року укладеним між Річчю Посполитою і Московським царством Польща встановила контроль над землями Південної Київщини, ця ж територія була закріплена за нею і Карловицьким договором 16 січня 1699 року підписаного урядами Речі Посполитої й Туреччини [5, 60]. Землі ж Війська Запорізького за Вічним миром належали Росії, але при цьому прикордонна між державами територія мала залишатися незаселеною за умовами договору [7, 40 – 44], а фактично володіння земельними, лісовими та іншими угіддями продовжувало перебувати у руках вихідців з колишнього Чигиринського полку.

Впродовж першої половини XVIII ст. доля Південної Київщини й т.зв. “Задніпрських місць” вирішувалася ще кількома міждержавними договорами між Польщею, Російською імперією й Туреччиною. Зокрема за Прутським договором 1711 року Москва на деякий час втратила контроль над задніпровськими землями, які перейшли у володіння Туреччини. Впродовж 1725 – 1731 рр. цими землями розпоряджалася Річ Посполита, яка проводила їхнє заселення [7, 76]. Особливо активно у цьому відношенні діяв чигиринський староста Яблоновський.

1732 року “Задніпрські місця” було повернуто Росією під свій контроль. Цього ж року за наказом Київського генерал-губернатора Йоганна-Бернгарда фон Вейсбаха було проведено обмір російсько-польського кордону в степовій Україні. Це виконувала спеціально сформована комісія у складі генерал-квартирмейстра фон Штофеля, Гадяцького полковника Грабянки, бунчукового товариша Валкевича і деяких представників старшини Миргородського полку [24, 211]. Ними було складено карту задніпровських територій та їхній опис, проте адміністративно до складу імперії тоді вони не були включені. 1735 року,

з початком російсько-турецької війни населення цієї території було переведене до Малоросії [7, 76]. Після підписання Белградського мирного договору 1739 року люди поступово повертаються на території за Дніпром, розпочинається швидке заселення і освоєння “Задніпрських місць” і Земель Війська Запорізького переселенцями з Малоросії та Правобережної України.

1740 року була складена карта, на якій польські і московські комісари спробували визначити кордон між державами. У ЦДІАУ у м.Києві зберігається опис кордону 1741 року засвідчений інженер-капітаном Федором Молкановим, київським полковником Антоном Танським та іншими старожилами, текст якого наводить у своєму дослідженні відомий український історик, професор О.І.Гуржій. Згідно з ним кордон традиційно проходив по Дніпру до гирла Тясмина, по ньому вгору до гирла Ірклії, далі до верхів'я Ірклії і провороття між Мотронинським і Чорним лісами: по правому боці “Государства Польского”, а на лівому Російської імперії. Звідти межа доходила Круглого лісу, далі до верхнього кінця Чорного лісу, а потім ще п'ять верст до “двух курганов”. Від них до провороття між лісами Нерубай і Плоским і далі в тому ж напрямі 2 версти. Причому ліс Нерубай мав залишатися на цьому відрізку праворуч, а Плоский – ліворуч. Кордон доходив до лісу під назвою Болтиш і верхів'я Великого Інгулу, далі до річки Вись, балки Дідової і “Прилуцької могили”, спускався по Висі до її гирла й досягав гирла Тікича Гірського і витоків Синюхи. Від верхів'я останньої він тягнувся до Південного Буга: з лівого боку Російська імперія, з правого – Річ Посполита. Загальна ж протяжність кордону від Дніпра до гирла Тясмина й Синюхи, а звідти до Буга становила 251 версту 320 сажнів [5, 70].

1740 року Київський генерал-губернатор Бурхард-Крістоф фон Мініх порушив питання про офіційне приєднання задніпрських земель до Миргородського полку. З аналогічним клопотанням через два роки виступив і миргородський полковник Василь Петрович Капніст. У цей же час він отримує завдання збудувати лінію прикордонних укріплень вздовж російсько-польського кордону. Впродовж 1742 – 1745 рр. під керівництвом Василя Капніста та інженера

Данила де Боскета було облаштовано лінію прикордонних укріплень (форпостів) від Крилова до Архангелогорода.

За даними військового інженера середини XIX ст. Ф.Ласковського й сучасного історика В.Тимофієнка форпости або редути відносилися до польових чотирикутних земляних укріплень, деякі з них замість земляного бруствера були огорожні частоколом на підсипаному земляному валу, який із середини був укріплений дерев'яним каркасом. На виступах укріплення розміщувалися гармати для обстрілювання навколишньої місцевості [11, 84]. Кожна з чотирьох сторін укріплення в довжину мала від 100 до 120 сажнів [23, 36], тобто 213 – 255 метрів. У середині укріплення знаходилося кілька будинків і склад. Подібний опис карантин (форпоста) подає і Й.-А. Гільденштедт "...карантин побудовано в формі чотирикутника і оточено валом і рогатками [4, 12]". При виборі місця для облаштування форпоста часто використовували природні перепони.

У районі нинішнього Красносілля за даними карти Задніпрським місцям інженера Данила де Боскета значиться укріплення Караул при прикордонній дорозі [13, 188; 8]. Очевидно вже з того часу форпост виконував лінію контрольно-пропускну пункту і карантину між державами.

Обов'язком вартових на форпостах було контролювати провезення через кордон товарів, затримувати втікачів і "безпаспортних" людей, що цілими сім'ями переходили "красную лінію", стежити аби з-за кордону не було занесено чуми чи іншої епідемічної хвороби. Разом із тим їм доводилося контролювати переміщення гайдамацьких загонів [22, 39]. У 1752 – 1764 рр. солдати на форпостах мали стежити за жителями Нової Сербії аби вони потайки безмитно не ввозили товари з-за кордону.

Впродовж 1753 – 1754 рр. Росія і Річ Посполита продовжували уточнювати міждержавний кордон. У цей час було створено прикордонні митниці у Кременчуці, Добрянці й Злинці [5, 73; 22, 52]. При цьому зберігається уся існуюча форпостна система з незначним її розширенням.

З утворенням Новоросійської губернії, 1764 року вже за часів дислокації в регіоні Чорного і Жовтого гусарських полків вздовж прикордонної лінії арештантські роти під керівництвом інженера полковника Д. де Боскета прокопали великий рів і встановили прикордонні стовпи [22, 54 – 56]. Місцями згаданий рів зберігся до сьогоднішнього дня на території Світловодського, Знам'янського, Олександрівського, Маловисківського, Новомиргородського й Новоархангельського районів. В Олександрівському районі залишки рову можна побачити поряд із селом Красносілля – з північної його сторони. Мешканці села називають його байрак, а старожили вказують, що то колись був кордон.

Копавши великий рів, людям доводилося працювати у дуже важких умовах. Робота на такому великому об'єкті йшла повільно, зігнані робітники терпіли голод, оскільки продовольчі магазини не встигали довозити харчі. На форпостах, які лежали один від одного на відстані 2 – 3 версти, не вистачало приміщень для проживання зігнаного робочого люду, а тому їм доводилося мешкати у поспіхом виритих землянках.

Карта Єлисаветградської провінції середини XVIII століття свідчить про те, що в районі нинішнього Красносілля (тоді воно називалося Красне поле) діяло вже два форпости – один на східній, другий на західній стороні населеного пункту. Перший називався Малишевський форпост, а другий, судячи із документів архіву фортеці Святої Єлисавети, іменувався “Крест” або Хрест [3, *арк 3 зв.*]. Доля задокументованого Д. де Боскетом форпоста Караул нам невідома. Можливо він був ліквідований, але ми у висновках стосовно нього схильні до того, що його територія стала частиною поселення Красне поле (згодом Красносілля), яке 1761 року вже мало свою церкву, збудовану на честь Святого Симеона Богоприємця [19, 148], а це значить, що населений пункт уже був селом, як мінімум з 200 дворів. До того ж і нині красносільські старожили північну частину села у розмовах називають “форпостом”.

При вище названих форпостах також було зведено по три маяки при кожному. Службу на форпостах несли невеликі солдатські загони з 20 – 30 козаків Лубенського полку [3, *арк 4*]. 1755 року Медична колегія

для контролю за спалахами інфекційних хвороб направляє на всі форпости і митниці російсько-польського кордону лікарів, у цей же час при кожному укріпленні було облаштовано карантинні будинки на випадок ізоляції хворих, що переходили кордон [22, 93].

У записках про подорож Єлисаветградською провінцією академік Й.-А. Гільденштедта вказує, що Малишевський редут (*форпост – О. Чорний*), мав сторожову команду в складі 50 козаків, на чолі яких стояв хорунжий Лубенського козачого полку [4, 16].

Про прикордонне укріплення в районі Красного поля згадує у подорожніх записках про останній набіг татар на Нову Сербію 1769 року барон Франсуа де Тотт. “...Передовой отряд сжег предместье Цибулева, забрал много пленных, двинулся дальше к Польской границе. Войско двигаясь к границе польской Украины, пришло в Красников (*можливо ця назва Красного поля з'явилася у ході перекладу з угорської – О. Чорний*). В этой деревне, лежащей за болотистой лощиной, было нечто укрепления, где жители вместе с сотней солдат оказали сначала некоторое сопротивление, но боязнь пожара принудила их вскоре бежать и спрятаться в лесу, откуда их ружейные выстрелы могли достигать до деревни [6, 171]”. Барон Тотт описує дії на форпості у зв'язку з походом татар на чолі з ханом Крим-Гіреєм, але в середині XVIII ст. татари в наш край навідувалися не так часто, як раніше і форпости в основному працювали на те аби контролювати міграцію, епідеміологічну ситуацію в регіоні та діяльність гайдамацьких ватаг отаманів Гриви, Медведя, Жили, Рудя, Іваниці, Харка та Голого [1, 113; 120].

По закінченню російсько-турецької війни 1768 – 1774 рр. кордон між Польщею і Російською імперією на ділянці від гирла Тясмина до гирла Синюхи збігається з обрисами Єлисаветградської провінції. Далі він йшов униз Південним Бугом до його гирла та Дністра, за ним до фортеці Кінбурн з її околицями. Вище означену прикордонну лінію між Річчю Посполитою і Російською імперією було встановлено “Актом о разграничении Новороссийской губернии и Польской Укрины, заключенными полномочными ея императорского величества и короля республики польской комиссарами в день 5 генваря 1781 года. [5, 77]”. З російської сторони Акт підписали Михайло Потьомкін і Яків Булгаков, з польської – Карл Мальчевський і Йосип де Вітт [20, 143].

Після останнього документального визначення кордону було продовжено роботу по його облаштуванню. За клопотанням Новоросійського генерал-губернатора Г.О.Потьомкіна на кордоні було проведено роботу по укріпленню прикордонної лінії, відновлення прикордонних стовпів, сторожок, ремонтуванню укріплень і т.д. У цей же час було прийнято рішення про відкриття у Красносіллі прикордонної митниці.

Для її організації в Красносілля було направлено Катеринославського військового губернатора Івана Максимовича Синельникова [26, 227], який розгорнув у населеному пункті активну роботу. Разом із ним до села прибули Михайло Комбурлей, Гаврило Комбурлей, Василь Камбург і служачі Анікеев і Карамала [14, 278], які розпочали митну службу в тимчасово облаштованому приміщенні.

Питання облаштування митниці перебувало на особистому контролі Г.О.Потьомкіна. Але покладена на Івана Максимовича робота виконувалася мляво через недостатнє фінансування. Ось як пише про це сам Синельников: "...о построении таможни в Красноселье замолчали по боярски, видно у вас зимой и льда не выпросишь, а о новой дороге с дворцами тоже замолчали, а денег ни копейки нет и зачатъ нечем приготовить материал не на что". Але не дивлячись на це, І.М.Синельников дещо розбудував село про, що 1786 року звітував Г.О.Потьомкіну: "...В Красноселье церковь хорошо окрашена; торги умножаются; все село покрывается вместо соломы дубовою гонтою из валежника; избы переправлены и у всякого двора поставлены большие ворота с такою-же крышею; и усажены улицы деревьями и растут. Сад занятый в прошлом году не меньше Кременчуцкого, благодаря Бога, растет и садовник хорош; пруды подняты и воды много; а недождавшись резолюции о таможне, делаем для жилья своего, близ господского дома Комбурлея Михаил Ивановича, Аникеева и Карамала, и Красноселье похоже на барское местечко. Надобно еще усилить торги и поделать каменные лавки и прочее, с позволения хазяина, как умножится кирпича и как, Бог даст обзаведусь хлебопашеством Красносельские жители доведены будут сверх хлебопашества к торгу. Дицовка, где теперь кирпичный завод, полагаю в ней сделать винный завод.

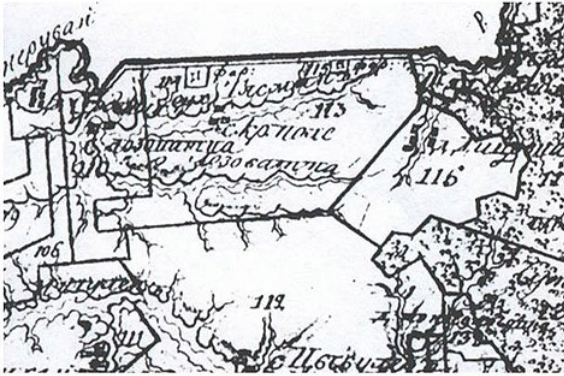
В Красноселье надобно сделать магазины, чтобы скупать из Польши хлеб, и при удобном случае продавать в магазины удаленные. Водяные мельницы переправлены; но помышляю сделать еще одну добрую ветряную и мастера немца выписываю. Дай Бог только мне собраться с силами, хлебом и деньгами, а то будет хорошо... [14, 278]”.

Г.О.Потьомкін відреагував на листи І.М.Синельникова такого змісту, й останньому було виділено необхідні кошти. Наприкінці 80-х років XVIII ст. приміщення для Красносільської прикордонної митниці було збудовано. Відомо, що в цей час у її складі служили покгаузним інспектором Михайло Карамалей, а згодом Гаврило Карамалей [2, 103], контролером корнет Сп'яшко [3, 52], цолнерами – у 1790 – 91 рр. Михайло Комбурлей [10, 9] (у майбутньому Волинський генерал-губернатор) [14, 278], у 1791 – 1793 – Василь Камбург [3, 53], у 1793 – 1796 рр. – Григорій Денич [12, арк 13]. Організаційні портеби митниці обслуговували козаки 2-го Бузького козачого полку [10, 253], які в цей час несли службу на російсько-польському кордоні під командуванням полковника Петра Михайловича Скаржинського (у майбутньому героя штурма Очакова і Астраханського генерал-губернатора). Митниця на місцевому рівні до 1789 р. була підконтрольна П.Скаржинському, до поранення його під Очаковим. У 90-х роках нею опікувався полковник, а Олексій Петрович Орлов [12, арк 17 зв.], який у 1790 – 1796 рр. командував 2-м Бузьким козачим полком. На вищому рівня митниця підпорядковувалася митному інспектору Новоросійської губернії Фролу Карловичу Зільбергарнішу [10, 251].

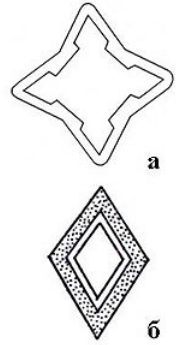
На початку 90-х років XVIII ст. в Красносіллі діяв спецпункт для прийому на вербованих на польській території біженців для заселення Новоросійського краю [25, 77]. Ним завідував обер-провіантмейстер Бржинський, який спільно з підлеглими йому чиновниками займався розподілом виведених чи то одиноких людей, чи то цілих сімей з Польщі на поселення в краї. Тут же їм видавалися документи на право проїзду Новоросією і на оселення в тому чи іншому селі чи слободі. Чимало біженців осідало у самому Красносіллі. У 90-х роках при Красносільській митниці було облаштовано медичний карантин, яким завідували штаб-лікар Петро Кльонка та лікар Ілля Авілов [12, арк 13]. У цей же час на митниці працювали: цолнером капітан Григорій Денич,

контролерами Митрофан Свіщінов, Григорій Колесніков, Олексій Латка та Григорій Ладаний [12, арк. 10, 13, 16].

Красносільська митниця проіснувала до 1796 року і була закрита [22, 80] у зв'язку із встановленням нових кордонів імперії після другого і третього поділів Речі Посполитої. Службовців і керівництво Красносільської прикордонної митниці було переведено до Очаківської митниці.

Фрагмент карти середини XVIII ст. з позначенням двох прикордонних форпостів поряд з населеним пунктом Красне поле

Плани форпостів:
а) реконструкція Ф.Ласковського
б) реконструкція В.Шимобієнка

*План села Красносілля середини ХІХ ст.
Колом на плані позначено колишній прикордонний форпост*

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович В. Исследование о гайдамачестве по актам 1700 – 1768 гг. – К., 1876. – 128 с.
2. Богумил А.К истории управления Новороссии князем Г.А. Потемкиным. Ордера 1790 – 1791. – Вып. 1. – Екатеринослав, 1905. – 145 с.
3. Ведомости о расположении форпостов и о количестве людей и оружия в них и рапорты сотников и полковников о состоянии их (1753 – 1763 гг) – Институт рукопису Національної бібліотеки України імені В.Вернадського (далі – ІР НБУВ). – Ф. 9. – Од.зб. 74 – 80. – 11 арк.
4. Гильденштедт Й.А. Подорож Єлисаветградською провінцією 1774 р./ Упорядник А.В.Пивовар. – К.: Академперіодика, 2005. – 50 с.; Щоденник подорожі І.А. Гільденштедта Єлисаветградською провінцією в травні-липні 1774 року // Південна Україна у ХVІІІ – ХІХ ст. – 1999. – Вип. 4. – С.15 – 40.

5. *Гуржій О.І.* Українська козацька держава в другій половині XVII – XVIII ст.: кордони, населення, право. – К., 1996. – 224 с.
6. *Записки барона Тотта* о татарском набеге 1769 года на Ново-Сербию // Киевская старина. – 1883. – Т. VII. – С.135 – 199.
7. *Кабузан В.М.* Заселение Новороссии в XVIII – первой половине XIX веков. – М.: Наука, 1976. –
8. *Карта Заднепровским местам*, снята мною вновь от устья реки Тясмины до устья реки Синюхи, где впала в Буг, с показанием вновь поселения 1745 года / Инженер подполковник Данила де Боскет, копировал кондуктор князь Данила Мещерской. – Б.м., 1749. – Рукопись (НБУВ відділ картографії № 43530).
9. *Карта Новороссийской губернии* Елисаветградской провинции с показанием в Черном, Желтом, Молдавском гусарских и Елисаветградском пикинерном полках тож в крепостном и государственных округах всех отводов полагаемых в Черном и Желтом всех угодий на каждый двор по двадцати по шести, а в Молдавском и Елисаветградском и в прочих округах по тридцати десятин. Сочинена декабря ... дня 1774 года. Копировал и иллюминировал гусарского полку ротмистр Терентий Мордвинов.
10. *Козирев В.К.* Південна Україна у внутрішній політиці Російської імперії та СРСР (XVIII – XX століття) / Джерела з історії Південної України. – Запоріжжя, 2002. – Т. II. – 374 с.
11. *Ласковский Ф.* Материалы для истории инженерного искусства в России. – СПб., 1865. – Ч. III. – 1014 с.
12. *Метрическая книга 1790 – 1801 гг.* Церкви Св.Симеона Богопреимца. с.Красноселья – Державний архів Кіровоградської області (далі – ДАКО). – Ф. 97. – Оп. 1. – Од. зб. 30. – 35 арк.
13. *Пивовар А.В.* Поселення Задніпровських місць до утворення Нової Сербії в документах середини XVIII ст. – К., 2003. – 336 с.
14. *Письма* правителя Екатеринославского наместничества Ивана Максимовича Синельникова правителю канцелярии Попову В.С. для доклада Г.А. Потемкину // Записки Одесского общества истории и древностей. – Т. IX. – Одесса, 1875. – С. 260 – 283.
15. *Полонська-Василенко Н.* Заселення Південної України в половині XVIII століття (1734 – 1775). – Мюнхен, 1960. – Ч. I. – 201 с. (Кілька останніх сторінок видання втрачено – О.Чорний).

16. *Полонська-Василенко Н.* Заселення Південної України в половині XVIII століття (1734 – 1775). – Мюнхен, 1960. – Ч. II. – 186 с.
17. *Полонская-Василенко Н.* Заселение Южной Украины в середине XVIII века // Историк-марксист. – 1941. – кн. 5. – С.30 – 46.
18. *Полонская-Василенко Н.* Из истории Южной Украины в XVIII веке. Заселение Новороссийской губернии (1764 – 1775) // Исторические записки. – 1942. – Вып.13. – С. 130 – 174.
19. *Розанов Г.* *Хронологико-историческое* описание церквей епархии Херсонской и Таврической // Записки Одесского общества истории и древностей. – Т. II. – Одесса, 1848. – С. 140 – 211.
20. *Скальковский А.А.* Хронологическое обозрение истории Новороссийского края (1731 – 1823). – Ч. 1. – Одесса, 1836. – 290 с.
21. *Слабченко М.* Паланкова організація Запорізького війська / *У роб.* Козирева В.К. Матеріали до історії адміністративного устрою Південної України (II пол. XVIII – I пол. XIX ст.). – Запоріжжя, 1999. – С. 411 – 492.
22. *Тищенко М.* Форпости, митниці та кордони на західному пограниччі, в зв'язку з зовнішньою торгівлею України в XVIII ст. – Відбиток. – С. 37 – 107.
23. *Тимофеенко В.И.* Города Северного Причерноморья во второй половине XVIII века. – К., 1984. – 220 с.
24. *Шамрай С.* До історії залюднення Степової України у XVIII ст. (Крилівщина та Лизаветчина) // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. – Кн. XXIV. – К., 1929. – С. 207 – 302.
25. *Шишмарев В.Ф.* Романские поселения на Юге России. – Л., 1975. – 248 с.
26. *Яворницький Д.* Твори: в 20 т. – К., 2004. – Т.І. – 518 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Чорний Олександр Васильович – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії України Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

*Шевченко С.І.
(Кіровоград)*

ДИТИНСТВО КЕРІВНИКА УРЯДУ УНР В ЕКЗИЛІ (ОЛЕКСАНДР ШУЛЬГІН)

Земля Кіровоградщини народила керівників урядів УНР (В. Винниченко, В. Голубович), УРСР (Л. Корнієць) та незалежної України (С. Марчук). У Єлисаветграді навчався очільник Ради Міністрів держави гетьмана П. Скоропадського С. Гербель. У місті нелегально перебував голова уряду Директорії І. Мазепа. Тут пройшли дитячі роки голови уряду УНР в еміграції, а до цього – секретаря міжнаціональних справ, першого міністра закордонних справ УНР О. Шульгіна.

“Українська Народна Республіка живе й житиме в серцях всієї України. Так само живе ідея, проголошена 22 січня 1919 р. Цей акт назавжди встановив: існує єдина українська нація... І непереможною є воля сорокамільйонного українського народу до державності, незалежності, соборності. Ті чужі сили, що з цим не рахуються, рано чи пізно програють справу. ... Всесвітні держави, засновані на насильстві та поневоленні, завжди кінець-кінцем зникають. Зникне і СРСР. Це справа часу, це закон історії... Буде в Києві наш справжній уряд і нова делегація в Нью-Йорку... Ми святкуватимемо наші національні свята не на чужині, а на славному київському майдані під дзвони святої Софії... “Все йде, все минає”, але лишається український народ, автохтон на своїй землі; народ, що зазнав великої слави і великих нещасть. Доля часом прибивала його до Землі, але, як добрий хліб після зливи, він завжди підіймався вгору і лишався самим собою. Лишається український народ, працьовитий, здібний, героїчний і невмирущий”. Ці пророчі слова О. Шульгіна виголосив у Нью-Йорку 1959 року на ювілейних зборах громадськості з нагоди семи десятиліть з дня його народження. Пройшли вони в Сохвиному, Києві, Єлисаветграді, Петербурзі, знову Києві, Софії, Парижі, Женеві, Празі, знову Парижі.

З’явився на світ Сашко 30 липня 1899 р. у родинному селі мами Сохвиному Хорольського повіту Полтавської губернії, де пройшла частина його дитячих років. Зимою родина виїздила до Києва, тож

Олександр пізнавав змалку сільське й міське життя. Вихованням його і старшої доньки Надії займалася мама Любов, яка за спогадами сина, жила Україною та для України. Виховання здійснювалося в демократичному дусі: кожен з дітей мусив сам прибирати своє ліжко й кімнату, хоча й були служниці. У материній, як і в батьковій, рідні панував ліберально-демократичний дух та вороже ставлення до реакційної монархічної системи. Ця атмосфера залишилася притаманною для О. Шульгина, і він до кінця життя зберіг вірність духові, в якому його виховали батьки.

Дід Микола Андрійович, поміщик, був українофілом, хоча безпосередньої участі в національному русі не брав. Передплачував “Київську Старовину”, прихильно ставився до ідей Руссо (внук – історик Олександр, до речі, обере їх для своєї наукової спеціалізації). Одружився на селянці Єфросинії, яка за кілька років до цього була кріпачкою. Вона (як і її донька Любов) користувалася повагою селян, фактично вела велике господарство, компенсуючи брак освіти використанням народного досвіду, наукових рекомендації, інтенсивних методів. Неодноразово у Сохвиному бував Єлисаветградський “артільний батько” Микола Левитський, проповідуючи кооперативні ідеї. Під його впливом Єфросинія Іллівна радила селянам створювати артілі, на що вони не пристали, як вважав О. Шульгин, через індивідуалістичну основу психології українського селянина. Неписьменній бабусі читали книги українських (у т. ч. “Історію України” М. Аркаса, до речі, кума М. Кропивницького), російських та закордонних авторів. Вона любила театр, зокрема, в Києві бачила гру М. Садовського в ролі П. Дорошенка. Згодом гордилася тим, що її внук став міністром УНР.

Помітну роль у вихованні малих Шульгиних відіграла мама сестра Марія Устимович, яка мешкала з ними місяцями взимку в Києві та Єлисаветграді. Залишив слід в українській історії їх дядько, поміщик Микола Устимович, дружина якого Любов по матері була з роду Кудашевих. Дядько Олександр називає останнім козаком на Полтавщині, той мав довгі козацькі вуса, носив на селі широкі шаровари, вишиту сорочку, смушеву шапку, їздив верхи на коні. У його кабінеті стояли бюсти Т. Шевченка та М. Гоголя. “Козацько-українські мрії з самого дитинства були в його душі: мама й дядько вчилися в пансіонах у

Москві, в неділю діти сходились і згадували дім та Україну. Все московське було їм чуже, і тоді малий хлопець оповідав своїй сестрі, з якою в ті часи вони були великими приятелями, про свої мрії відновити козацтво, стати гетьманом, визволити Україну. І дивна річ, коли в 1918 році шукали гетьмана, він був одним з кандидатів, але підтримав П.П. Скоропадського і під руку проводив новообраного гетьмана на Софійську площу в Києві. Він же був першим прем'єром гетьмана (кілька день) з титулом отамана ради міністрів”, – згадував О. Шульгин. (На початку травня 1918 р. елисаветградці ознайомляться в газетах із текстом Закону про тимчасовий державний устрій України, підписаного Гетьманом всієї України Скоропадським та отаманом Устимовичем.)

Діда Олександр не пам'ятав, оскільки той помер, коли хлопцеві було менше двох років. Його він знав з великого портрета у вітальні бабусі, поруч з портретами своїх предків Устимовичів, прабабусі з графського роду сербів Милорадовичів, виконаними відомим українським художником Боровиковським. Цей козацько-старшинський рід за попередніх поколінь був споріднений чи посвоячений з Апостолами, Безбородьками, Бутовичами, Галаганями, Гамаліями, Жученками, Кочубеями, Леонтовичами, Лизогубами, Остроградськими, Полуботками, Самойловичами, Скаржинськими. Антрополог Ф. Вовк згодом говорив О. Шульгину, що за типом той був “справжнім сербом”. Так його пізніше називав і сербський міністр закордонних справ М. Спалайкович (1917 р. відвідував у якості посла Сербії в Росії Єлисаветград з метою допомоги біженцям своєї держави) на дипломатичному обіді в Парижі. Присутні там помітили схожість Шульгина й Спалайковича.

У селі Шульгини мешкали, за спогадами Олександра Яковича, не менше шести місяців на рік, переїжджаючи на зиму до Києва чи згодом до Єлисаветграда. Напевне, тут мова швидше йде про дітей з мамою, оскільки глава сім'ї Я. Шульгин, працюючи в Єлисаветграді у банку, таких відпусток не мав. Це ж підтверджує далі О. Шульгин, підкреслюючи, що батько рідко наїздив до села, “з Сохвиним не вмів житися, бо змалку був дитиною великого міста”. Тож перші дитячі враження Олександра пов'язані з мамою, бабусею, тіткою Марією та сестрою Надією, господею бабусі і селом в цілому. Загалом, О. Шульгин

високо оцінив вплив обох батьків на своє громадянське виховання: “Я виріс у родині незабутніх батьків. Те велике зусилля, яке треба було зробити людині з національно індивідуального середовища, щоб дійти до українства, мені не було потрібне. Було майже неможливо не наслідувати мого батька, було б дивно, щоб патріотизм моєї матері не відбився на моєму житті і праці”.

1894 р. глава сім'ї Я. Шульгин призначається контролером нововідкритого Єлисаветградського відділення Держбанку Росії. Своє дитячі враження від міста на Інгулі Олександр Якович опише через шість десятиліть в емігрантських спогадах. Він підкреслює, що під впливом батьків діти не любили Єлисаветграда. На негативне сприйняття родиною міста впливали стан останнього, середовище роботи глави сім'ї, спогади про Київ і Полтавщину. Сашко ріс “кволюю на вигляд дитиною, хлоп'ячих забав, бійок уникав і не любив. Волів більше бути в товаристві сестри Надії та її приятельок”.

Все ж дитячий вік брав своє. Олександр любив ходити з мамою “до міста” і біля скверу (можливо, міського бульвару?) посмакувати газованою зельтерською водою з червоним, зеленим або жовтим солодким сиропом. Останніми роками, коли “жили в дуже просторому помешканні на Дворянській (очевидно Двірцевій. – С.Ш.) вулиці ходили до своєрідного парку, де був великий простір (полігон), на якому робили свої вправи на конях юнкери. Я дуже любив коней, і це була для мене велика розвага”. Тут мова йшла про плац і бульвар біля єдиного на українських землях кавалерійського юнкерського училища, в якому в другій пол. 1890-х рр., зокрема, навчалися і майбутні учасники національно-визвольних змагань. А до і після єлисаветградського періоду Шульгиних тут викладали або здобували освіту М. Федоровський, М. Новицький, Й. Шевченко, А. Ждаха, І. Полтавець-Острянниця, І. Омелянович-Павленко, інші українські діячі.

Гуляючи з мамою, Олександр звертав увагу на забрудненість вулиць, особливо, навесні, коли сходив сніг, а крига ще залишалась. Її під наглядом поліції розбивали арештанти (Шульгин ніде не бачив, щоб їх так часто використовували на роботах, як у Єлисаветграді), щоб вона швидше танула.

З нетерпінням чекали діти на різні родинні свята (зокрема, ялинку), на відвідини українського театру корифеїв. Олександр і Надія рано почали вважати себе “великими”, і соромилися гратися (хоч і хотілося), адже в 1894–1896 рр. в сім’ї народилися ще Володя й Микола. Для них 8–10-річні сестра і брат вигадували різні розваги, Сашко “зводив” їм із стільців та ковдр будинки чи “залізницю”.

Багато людей застерігали Шульгиних, що українська мова, якою мама виховувала дітей, могла завадити дітям вступити і навчатися в російськомовних (інших не було) гімназіях. Але всі четверо дітей стали, за словами Олександра Яковича, найкращими учнями в київських гімназіях.

Характеризуючи Єлисаветград 80-х, тобто до приїзду Шульгиних, Олександр Якович називає його своєрідним, хоч і конспірованим, центром виховання українців, де з таємного гуртка Панаса Михалевича вийшли брати Тобілевичі та Євген Чикаленко. Мемуарист, посилаючись на спогади останнього, пише, як уважно слухав Михалевича найстарший член гуртка Карпенко-Карий (за Шульгиним – дуже талановитий та може ще не поцінований драматург). Керівник гуртка, справжній “апостол правди”, переконаний драгоманівець, виступав за європеїзацію України, вважав, що українською мовою мають бути перекладені усі західні класики, і сам переклав А Сміта.

У Єлисаветграді Шульгини приймали Михалевича вдома. Яків Миколайович розповідав йому про відвідини Києва (одного разу з дружиною та Олександром і Надією), де якраз виникла “Загальна Організація” (згодом – Товариство українських поступовців, до якого належав і О. Шульгин), поїздки до Санкт-Петербурга, де мав старих приятелів-українців. Михалевич лікував Шульгиних, любив пожартувати, весело сміявся. Діти його дуже любили. Для своєї ж родини, у якій було четверо дітей, він “мусив пожертвувати своєю улюбленою діяльністю”, що зробило, за словами О. Шульгина, “з нього дійсно трагічну постать”. При цьому він не здійснив вирішального впливу на своїх синів. Мрії одного з них – Панаса обмежувалися правничою освітою, посадою в суді, одруженням з Долинською “з багатой дідичевої родини”. Син Микола згодом емігрував до Підкарпатської України, став лютим ворогом України, за словами іншого

екс-елисаветградця Р. Лашенка, через котрого передав привіт “Саші Шульгину”, підкресливши, що не “міністру Шульгину”. Він відрікся від дружини з двома дорослими дітьми, які втекли з радянського “раю”: “вони до того були справжніми українцями”. Ними певний час опікувався Олександр Якович.

Попри те, що головні обов’язки виховання дітей виконувала мама, вплив на них мали батькові “сам його приклад, деякі слова та вчинки”. Проводжаючи його на роботу Олександр задавав різні питання. Найчастіше ці ранкові розмови стосувалися козаків, Запоріжжя, гетьманів, про яких Яків Миколайович охоче розповідав. І коли син з півдороги повертався Палацовою додому, перед ним в уяві мчало козацьке військо, до складу якого входив і він з батьком. “Я мріяв, як військо запорозьке йтиме цією вулицею, я майже бачив його, і мені хотілося танцювати з радощів, танцювати перед тим військом, як колись Семен Палій...”. І щоб більше дізнатися про рідну національну минувшину, одного разу восьмилітній елисаветградець заявив: “Буду істориком, як батько...”. Та мрія виявилася пророчою, її не відтіснили пізніші бажання стати сільським господарем (під впливом бабусиного прикладу) чи моряком.

Картини історії поставали перед хлопцем і з художньої літератури. Мама читала дітям Шевченка, деякі вірші якого Сашко вивчив напам’ять. Особливо любив він “Гамалію”, “Івана Підкову” і “Катерину”, зворушувався “Наймичкою” та “Невільником”. Велике враження на хлопця справив “Тарас Бульба” Гоголя, чиї “Вечори на хуторі біля Диканьки” йому найбільше імпонували в дорослому віці. О. Шульгин вважав, що цей письменник краще за істориків, геніально втілив дух української минувшини. “Коли б росіяни, які так твердо вважають його своїм письменником, зрозуміли, яку величезну роль відіграв Гоголь в розвиткові українського руху, вони б певно його прокляли. Скільки найвидатніших наших діячів говорили мені, що до української свідомости вони прийшли завдяки “Тарасові Бульбі”. Гоголь “зрадив”, не вірив у майбутнє України, але любив її так, як може тільки любити геніальна натура... Був одним з творців українського відродження... Все українське, стародавнє – все у нього прекрасне... Все, що московське, все, що помосковлене (як “Ревізор” у Миргороді), –

йому видавалося просто смішним...”. Читала мама дітям також уривки з Біблії, “Ілліаду” та “Одіссею” в російському перекладі.

У місті на Інгулі Олександр долучився до українського театру корифеїв (знаходився на Палацовій, неподалік квартири Шульгиних і кавалерійського плацу), котрий “коли все національне життя було заборонене, не давав українцям забути про своє минуле, підносив їх дух і віру в майбутнє”. Піти для хлопця на виставу було найвищою насолодою. Набожний хлопчик пожалів батюшок, коли почув, що їм заборонено ходити до театру, вирішивши ніколи не бути священиком. Йому імпонував увесь репертуар українського театру: веселі комедії і драми Карпенка-Карого і, особливо, історичні п’єси “Сава Чалий”, “Богдан Хмельницький”, де запам’ятався Богун – Саксаганський. Вразив Садовський у “Невільнику” (“Сліпий”) із пісню “У неділю вранці рано синє море грало...” та в німій сцені “Тетьмана Дорошенка”, коли майже весь театр плакав. До геніальних акторів Шульгин відносить двох: Заньковецьку, яка “вміла одним рухом, однією модуляцією в голосі передати всі нюанси жіночої душі”. І Саксаганського, котрий “мав у собі може щось більше. Трагічні ролі, нейтральні – він чудесно грав і завжди ... був інший ... На сцені та в житті (зустрічав я його не тільки в дитинстві) мав він у собі не тільки глибокий комізм, природний гумор”. Великими акторами Олександр Якович називає Кропивницького (“надзвичайний у своїх ролях”), Карпенка-Карого (“мудрий гарний артист”) і Садовського. “Були й видатні артистки: лірична Ліницька та комічна, надзвичайно талановита Затиркевич”. У пам’яті малого Сашка відклалися відвідини їх помешкання Тобілевичами, спілкування з ними, яке мало місце і згодом, у київський період. Український театр в національному житті відіграв, пише Шульгин, можливо, вирішальну роль. Водночас приїзди до Єлисаветграда російських труп інтересу в родині не викликали. Зокрема, на Олександра не справила враження одна з трагічних п’єс Островського.

1899 р. родина переїхала до Києва. Через 18 років події українських національно-визвольних змагань висунуть О. Шульгина до складу Центральної Ради і першого уряду УНР.

Джерела та література

1. Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради: Біографічний довідник. – К.: Нотна фабрика, 1998. – 254 с.
2. Вовк Х.К. Студії з української етнографії та антропології. – К.: Мистецтво, 1995. – 336 с.
3. Голось Юга. – 1917. – 25 января.
4. Державний архів Кіровоградської області, ф. 7, оп. 2, спр. 187.
5. Жуковський А. Політична й громадська діяльність Олександра Шульгина // Збірник на пошану Олександра Шульгина (1889–1960): Праці історико-філософської секції / Записки НТШ. Т. CLXXXV. – Париж-Мюнхен: Б/в, 1969. – С. 13–37.
6. Стрельський Г.В. Слово про О.Я. Шульгина // Шульгин О.Я. Без території. Ідеологія та чин Уряду УНР на чужині. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – С. 253–277.
7. Уривки із спогадів Олександра Яковича Шульгина // Збірник на пошану Шульгина... – С. 197–308.

